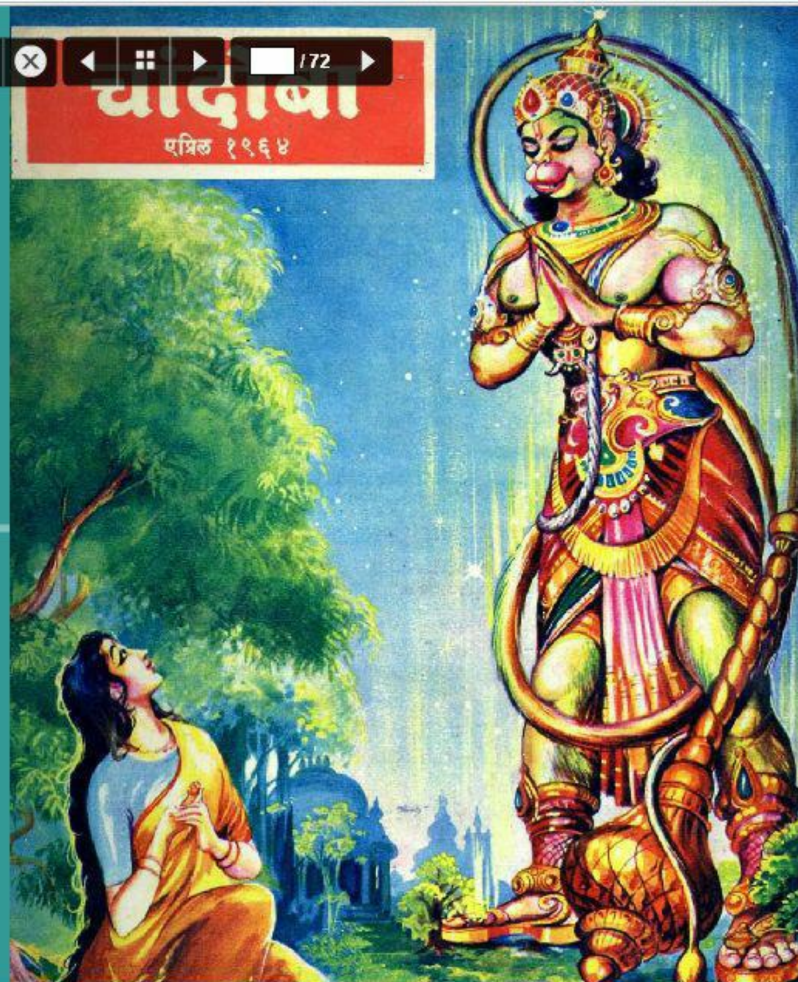

एप्रिल १९६४

सुल्तान मोहम्मदाच्या कारकीर्दीबरोबर तुघलक वंश लयास गेला. त्याच्या नंतर दिल्लीच्या उमरावांनीं दौलतखान लोदी नांवाच्या सरदाराला गादीवर बसविलें. परंतु तैमूरलंगचा हिंदुस्थानांतला प्रतिनिधि खिज्रखान मुल्तान येथें रहात असे. त्यानें सन् १४१४ मध्यें दिल्लीवर स्वारी करून दिल्ली शहर काबीज केलें. दौलतखानाला कैद करून हिस्सार फिरोजा येथें पाठविण्यांत आलें. कांहीं इतिहासकारांचें मत आहे कीं खिज्रखान हा महंमद पैगंबराचाच वंशज असल्यामुळें त्यानें स्थापन केलेल्या राज-वंशाचें नांव सैयद वंश पडलें. खिज्रखान योग्य शासक नव्हता. त्याच्या सात वर्षांच्या कारकीर्दींत दिल्लीच्या साम्राज्याची हद्द जवळ पासच्या जिल्ह्यापलीकडे गेली नाहीं. ह्या छोट्याशा राज्यांत देखील मधूनमधून बंडें होत. बंडे मोडण्याचा खिज्रखान व त्याचा मंत्री ताजुल्मुल्क दोघांनीं पुष्कळ यत्न केला. सन् १४२१ मध्यें दोघे एका मागून एक मरण पावले.

खिज्रखान ज्या दिवशीं मरण पावला त्याच दिवशीं (२० मे १४२१) त्याचा मुलगा मुबारक शाह याला दिल्लीच्या प्रमुख सरदारांनीं गादीवर बसविलें. तो देखील योग्य शासक नव्हता. त्यानें राज्यांतली थोडी फार बंडाळी मोडली. परंतु राज्याला खोकर जातीपासून धोका वाढला. त्याच्या दरबारांत हिंदूंचें वर्चस्व वाढलें. तो यमुना नदीच्या काठीं मुबारकाबाद नगराचा बांधकामाची पाहाणी करीत असतां हिंदू व मुसलमान सरदारांनीं कट करून त्याला ठार केलें. १९ फेब्रुवारी १४३४ च्या या कटाचा पुढारी वजीर सर्वरुलमुल्क नांवाचा सरदार होता.

त्याच्या नंतर त्याचा वारस महंमद सुलतान झाला. तो देखील अयोग्यच होता. कटवाल्यांचा सरदार सर्वरुलमुल्क वारल्या-नंतर त्यानें राजसत्ता पूर्णपणें आपल्या हातीं करून घ्यायला हवी होती. परंतु त्याच्यांत ती कर्तबगारी नव्हती. माल्वचा अधिकारी महंमद शाह खिलजी यानें दिल्लीवर स्वारी केली. तेव्हां सुलतानाच्या मदतीला म्हणून आलेल्या बहिलोल खान यानें स्वतःच दिल्लीची गादी बळकावण्याचें ठरविलें. त्याला त्याच्या प्रयत्नांत यश मिळालें नाहीं. परंतु सैयद वंशाचा दिवसेदिवस ह्रासच होत गेला. सन् १४४५ मध्यें महंमदशाह मरण पावला.

त्याचा मुलगा अल्लाउद्दीन आलम शाह गादीवर आला तेव्हां दिल्लीच्या राज्यांत दिल्ली नगर व जवळ पासचीं कांहीं खेडीं मात्र उरलीं होतीं. तेव्हां या ल्हानशा राज्याचा अधिपति होण्याऐवजीं आपलें स्वतःचें गांव बदाऊन येथें जाऊन राहाणेंच त्याला जास्त आवडलें. म्हणून सन् १४५१ मध्यें तो आपलें राज्य बहिलोलखान लोदी याला देऊन टाकून बदाऊनला निघून गेला. दिल्लीच्या गादीवर येणारा बहिलोल

खान हा अफगाण जातीचा प्रथम सुल्तान होय. त्यानेंच लोदी वंशाची स्थापना केली. हा लाहोर सरहिंद येथें राज्यप्रतिनिधि म्हणून कार्य करीत असे. तेव्हां यानें हमीद खान नांवाच्या मंत्र्याच्या मदतीनें सन १४५१ मध्यें आलमशाह याचें सिंहासन काबीज करून घेतलें होते. हा पहिल्या सुलतानांसारखा विलासी व अयोग्य नव्हता. तो एक कर्तबगार व महत्वाकांक्षी योद्धा होता. त्यानें अफगाण लोकांचें सहाय्य घेऊन हमीदखानाला कैद केलें. मेवाड, संभल, मैनपुरी, सुकेत, रेवाडी वगैरे स्वतंत्र

राज्यें आपल्या आमलाखालीं आणलीं. सन् १४८६ मध्यें जोनपुर जिंकून त्यानें आपला मुलगा बार्बक शाह याला राज्य प्रतिनिधि म्हणून नेमलें. ग्वाल्हेरच्या कितरसिंह नामक मांडलिक राजाचें पारिपत्य करून परत येत असतां वाटेंत सन् १४८९ मध्यें तो आजारी पडला व मरण पावला.

सुलतानाचा दुसरा मुलगा निजामखान हा सिकंदर शाह हा किताब घेऊन गादीवर आला तो फार पराक्रमी होता. लोदी वंशांतील तिघां सुलतानांत हाच सर्वांत योग्य होता. यानें राज्यांतील बंडाळी नाहींशी केली. बंडखोरांना कडक शिक्षा केल्या. प्रमुख अफगाण सरदारांच्या जगिरींची तपासणी करविली. मांडलिक राज्यांना त्याचा वचक जाणवला. त्यानें १५०४ मध्यें, आज जेथें आग्रा शहर आहे, त्याच्याजवळ एका नवीन नगराची स्थापना केली. त्याला शेवटपर्यंत बंडखोरांना आपल्या अधिकाराखालीं ठेवण्यासाठीं प्रयत्न करावा लागला. सन् १५१७ मध्यें तो वारला त्याच दिवशी त्याचा मुलगा इब्राहिमखान गादीवर आला. त्याचा भाऊ जलालखान याला गादीवर आणण्याचा प्रयत्न कांहीं सरदारांनीं केला. परंतु त्यांना त्यांत यश आलें नाहीं. जलाल कैद झाला आणि सुलतानाच्या आज्ञेनें त्याला मृत्युदंड देण्यांत आला. इब्रहिम पराक्रमी होता. पण कर्तबगार नव्हता. आपला वचक वाढविण्यासाठीं त्यानें कांहीं उच्च अधिकाऱ्यांना त्रास द्यायला सुरवात केली. म्हणून सर्व अफगाण प्रमुख त्याचे शत्रु झाले. सुल्तानाचा मित्र दौलत खान लोदी आणि आलेखान यांनीं काबुलचा शासक बाबर याला हिंदुस्थानावर स्वारी करण्यास बोलाविलें.

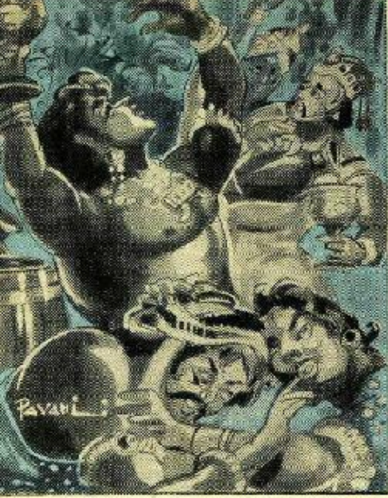

महाभारत

एकदां विश्वामित्र ऋषी कण्व, नारद इत्यादिकांसह द्वारकेला आले. रोहिणी व वसुदेव यांचे पुत्र आणि कांहीं यादव यांना थोडी थट्टा करावीशीं वाटली. त्यांनीं कृष्ण-जांबुवतींचा मुलगा सांब याला एका गरोदर स्त्रीचें सोंग देऊन समोर उभें केलें व मुनिवर्यांस विचारलें—"मुनिवर्य! ही एक गरोदार स्त्री आहे! आपण त्रिकालज्ञानी मुनि. हिला मुलगा होईल कीं मुलगी?"

मुनींना अर्थातच हा पोरकटपणा आवडला नाहीं. ते रागानें म्हणाले—"हा सांब आहे! याच्या पोटांतून एक मुसळ जन्मास येईल व तो वृष्णी व अंधक वंशाचा म्हणजे यादव वंशाचा नाश करील." असा शाप देऊन व एकदां श्रीकृष्णाकडे करड्या नजरेनें पहात सर्व मुनि निघून गेले.

मुनींचा शापच तो, सांबाच्या पोटीं खरोखरच मुसळ जन्मलें. कृष्णाच्या आज्ञेनें त्याचे तुकडे तुकडे करून समुद्रांत टाकण्यांत आले. त्यानंतर राज्यभर राजाज्ञा झाली कीं कोणी मद्यपान करूं नये. कोणी मद्यपान केल्यास त्यालाच नव्हेतर त्याच्या बंधुबांधवांस देखील मृत्युदंडाची शिक्षा देण्याचें ठरलें होते. मुनींचा शाप झाल्यामुळें हा प्रतिबंध लावण्यांत आला आहे ओळखून सर्वांनीं मद्यपान करण्याचें सोडलें. इतकी सावधगिरी बाळगली तरी शाप काय व्यर्थ जाणार? अपशकुन होऊं लागलेच. द्वारकेच्या गल्ल्या गल्ल्यांतून जिकडे पहावें तिकडे उंदीर अन् घुशी. जागोजागीं फुटकीं मडकीं दिसूं लागलीं. भर बाजार पुढें कोल्हेकुई ऐकूं येऊं लागली.

हें सर्व पाहून कृष्ण यादवांना म्हणाला— "महाभारत सुरू होण्यापूर्वी अशाच तऱ्हेनें अपशकुन होऊं लागले होते. मानव वंशाचा संहार सुरू होण्यापूर्वींच असे अपशकुन होतात." असें युधिष्ठिर म्हणाला होता.

कृष्णानें सर्व यादवांना समुद्रकाठीं चलावयास सांगितलें. वृष्णी व अंधक सपत्नीक समुद्रकाठीं गेले. मांस, मदिरा व मिष्टान्नें तयार करण्यांत आलीं. सर्व द्वारकावासी समुद्र किनाऱ्यावर पोंचले. कृष्णाचा बालमित्र उद्धव, यादव वीरांना समुद्रकाठीं घेऊन गेला तेव्हां कृष्णानें त्याला प्रतिबंध केला नाहीं.

यादवांच्या माकडचेष्टांना सीमा उरली नाहीं. त्यांनीं मांस मदिरेवर मनसोक्त हात मारला. आजपर्यंत जो संयम पाळला होता तो संधी मिळतांच सुटला आणि नृत्य, गान व मदिरापानाला ऊत आला. कृष्णाशेजारीं बलराम व कृतवर्मा बसले होते त्यांनीं देखील मद्यपान केलें. सात्यकी दारूच्या धुंदींत कृतवर्माला म्हणाला—"तूं बरोबर होतास म्हणून अश्वत्थाम्यानें झोंपलेल्यांचा अमानुष वध केला. क्षत्रियांच्या हातून असलीं कामें होतात. यादव वीर असलें घृणित पापकर्म कधींच करीत नाहींत." प्रद्युम्नानें पण कृतवर्म्यावर व्यंग बाण केले

"कळलें बरें का भाऊबाई! उपास करणाऱ्या भूरिश्रवाचा वध करणारे क्षत्रिय वीर आम्ही देखील पाहिले आहेत." कृतवर्मा म्हणाला.

कृष्णानें कृतवर्म्याकडे एकदांच करड्या नजरेनें पाहिलें.

"ह्या नीचाचा भाऊ श्वतध्वनी यानेंच स्यमंतक मण्यासाठीं सत्राजिताचा वध केला नव्हता का?" सात्यकी कृष्णाला म्हणाला.

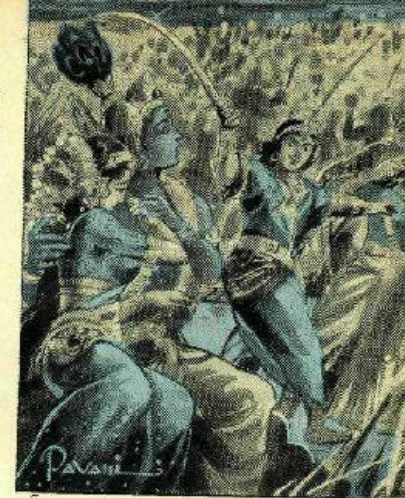
तें ऐकून सत्यभामेला राग आला व तिनें कृष्णाला हें सर्व ऐकून थंड आणि स्वस्थ कां बसलां आहां, असें विचारलें.

"थांबा तुम्ही सगळे, मी याला पहा धृष्टद्युम्न आणि शिखंडीच्या शोधार्थ पाठवून देतों." असें सांगून सात्यकीनें तलवार उपसून कृतवर्म्याचें डोकें उडविलें.

कृतवर्म्याचा वध झाल्यामुळें भोजांना राग आला व त्यांनीं मद्यपात्रें उचलून सात्यकीवर फेंकायला सुरवात केली.

तें पाहून प्रद्युम्नानें भोजांवर हल्ला केला. भोजांनीं सत्यकी व प्रद्युम्न दोघांना ठार केलें.

कृष्णाला राग आला. त्यानें एक मूठभर गवत उपटलें. त्यांचें मुसळ झालें. त्याच्या सहाय्यानें कृष्णानें सर्व प्रमुख वीरांचा संहार केला. तेंच गवत उपटल्यावर त्यांचीं मुसळें झालीं. तीं घेऊन भोज, अन्धक, शेनेय इत्यादिक यादवांनीं आपसांत युद्ध करून स्वतःचाच संहार करून घेतला. पितापुत्रांनीं देखील परस्परांचा वध करून घेतला. कृष्ण मुसळ घेऊन निघाला. त्यानें देखील कित्येक यादवांचा संहार केला. तेव्हां बभ्रु व दारुक दोघे कृष्णाला म्हणाले—"तूं

सर्वांचा वध केलास. आतां बलरामाचा शोध काढूं या."

तिघे बलरामाच्या शोधार्थ निघाले. त्यांनीं त्याला एका झाडाजवळ बसलेला पाहिलें. तो खिन्न मनानें तेथें बसला होता. कृष्ण दारुकाला म्हणाला—"तूं लगेच हस्तिनापुरीं जाऊन यादवांच्या या संहाराची बातमी सांग. अर्जुन जरूर मदतीला धांवून येईल." दारुक रथ घेऊन निघाला. नंतर कृष्ण बभ्रुला म्हणाला—"तूं जाऊन स्त्रियांचें रक्षण कर. नाहीं तर त्यांच्या दागिन्यांसाठीं चोर त्यांना त्रास देतील. तो थोडें

अंतर चालत गेला असेल, त्याच्या अंगावर एक मुसळ येऊन आदळलें आणि त्याचा अंत झाला." तेव्हां कृष्ण बलरामाला म्हणाला–"दादा! मी स्त्रियांना राजधानींत पोंचता करून येतों. तोंपर्यंत तूं येथेंच रहा."

स्त्रियांना राजधानींत पोंचविल्यावर कृष्ण वसुदेवाला म्हणाला–"स्त्रियांच्या रक्षणाचा भार तुमच्यावर टाकून जात आहें. बलराम अर्जुनाची वाट पहात रानांतच बसलेला आहे. मी तिकडेच जात आहें. ज्या जागीं सर्व यादवांचा संहार झाला तेथें राहण्याची आतां माझी इच्छा नाहीं. मी व दादा दोघे यापुढें तपश्चर्या करणार आहों." असें सांगून वसुदेवाला कृष्णानें नमस्कार केला आणि निघाला. त्याला जात असलेला पाहून स्त्रियांनीं आक्रोश केला. पण तो म्हणाला–"अर्जुन येत आहे. तुम्ही घाबरूं नका." असें सांगून तो निघून गेला.

बलराम योगसमाधींत मग्न होता. त्याच्या पोटांतून एक श्वेत सर्प बाहेर आला आणि समुद्रांत निघून गेला. तो आदिशेष होता. वरुणलोकाच्या नागप्रमुखांनीं त्याची पूजा केली. बलरामाला देह त्याग करीत असलेला पाहून कृष्ण निर्जन वनांत एकटा हिंडत राहिला. नंतर त्यानें योगनिद्रा ग्रहण केली.

त्याच वेळीं जर नांवाचा एक रानटी शिकारी त्या बाजूला आला. त्याला दुरून कृष्णाचा पाय हरिणासारखा वाटला. त्यानें नेम धरून बाण मारला. जवळ येऊन पाहातो तों कृष्ण. त्यानें कृष्णाचे पाय धरून माफी मागितली. कृष्णानें जरला माफ करून आशीर्वाद दिला आणि देह त्याग केला. त्याच्या देहांतून एक दिव्य ज्योति निघून आकाशांत गेली. देव, देवांगना व ऋषी व मुनींनीं त्याचें स्वागत केलें.

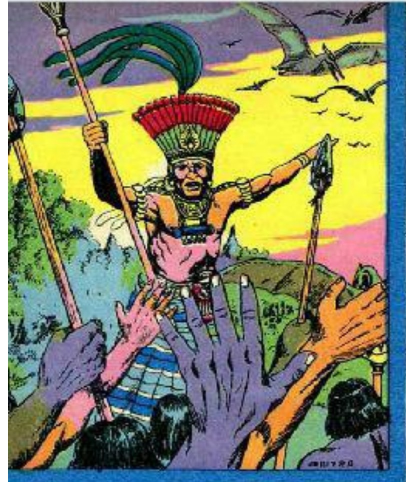

[२४]

[मगरींच्या तलावाजवळ श्वानकर्णी व मार्जार आणि त्यांच्या अनुयायांनीं लखू व त्याच्या साथीदारांचें रक्षण केलें. नंतर ते त्या गुहावासियांच्या सल्ल्याप्रमाणें आणि साहाय्यानें डोंगराच्या शिखरावरून एका खोल दरींत उतरले. तेथें त्यांना एक मनुष्य एका भयंकर पक्ष्याला हातांत धरून मोठमोठ्यानें कांहींतरी पुटपुटत असलेला दिसला. तो भुतें उतरवणारा किंवा असाच कोणी मांत्रिक असावा असें त्यांना वाटलें—पुढें वाचा.]

दरींत उतरल्यावर तें आश्चर्यकारक दृश्य पाहून लखू व त्याचे साथीदार भयभीत व चकित झाले. जयमल कोणाच्याहि नजरेस पडल्याशिवाय आपल्या साथीदारांना खूण करून एका झाडावर चढला. त्याच्या पाठोपाठ गोमांग व लखूपण चढले. त्या मांत्रिकानें किंवा इतर कोणी त्यांना पाहिलें नाहीं.

"हे कोणीतरी नरमांसभक्षक जातीचे लोक दिसतात. तो गंडभैरंड म्हणून ओरडत त्या पक्ष्याला धरून उड्या मारीत आहे, या जातीचा सरदार असावा. आपण एका संकटांतून सुटका करून घेऊन दुसऱ्या संकटांत तर सांपडलों नसूं?" जयमल शंकेच्या स्वरांत म्हणाला.

लखू कांहीं बोलणार तितक्यांत तो मांत्रिक आपल्या अनुयायांना संबोधन करून म्हणाला–" आपल्या सर्व कष्टांचें मूळ कारण म्हणजे आपला शत्रू. त्यानें आपल्या या गंडभेरंड पक्ष्यांना चोरून पकडून नेऊन कितींचे पंख कापून नेले कोण जाणें ? त्या पक्ष्याच्या मामाचें आपण रक्षण केलें पाहिजे. तोच आपलें रक्षण करील. गंडभैरंडाच्या रक्षणासाठीं आपलें सर्वस्व पणाला लावायला तुमची तयारी आहे ?"

त्याचें उत्तर म्हणून त्याच्या सर्व अनुयायांनीं आप आपले भाले वर उचलून प्रतिज्ञा केली–" गंडभैरंड पक्ष्यांचे पंख कापून कोण घेऊन जात आहे हें आम्हांला चांगलें माहीत आहे. आजपासून त्यांच्यापैकीं एकानें देखील आपल्या राज्यांत पाऊल टाकलें तर तो जिवंत परतूं शकणार नाहीं."

" तर मग चला ! रात्रंदिवस डोळ्यांत तेल घालून त्या पक्ष्यांचा मामा राहतो त्या पर्वताचें रक्षण करा." असें सांगून त्या मांत्रिकानें आपल्या हातांतला तो गंडभैरंड पक्षी सोडला.

" आतां कळलें कीं त्या गरुडराजाचे अनुयायी कोठून पंख मिळवीत होते ते ! म्हणजे पंखवाल्यांच्या जातीशीं यांचें शत्रुत्व आहे." जयमलनें हळूंच लखूच्या कानांत सांगितलें.

" पण एक गोष्ट विसरतो आहेस. कदाचित ते आपल्यालाच पंख चोरणाऱ्या जातीचे लोक समजून ठार करायचे !" लखूनें सावध राहण्याच्या स्वरांत उत्तर दिलें.

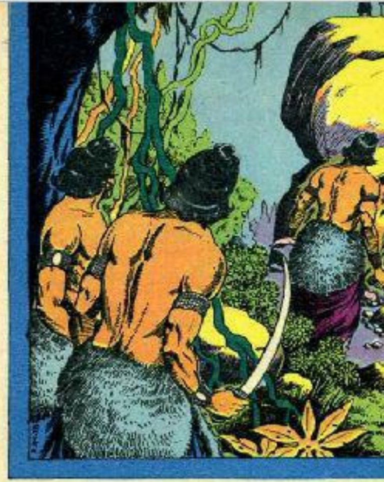
झाडावर चढून तिघे आपसांत बोलत असतां तो मांत्रिक आपल्या अनुयायांसह तेथून निघून गेला. तो दृष्टीआड होईपर्यंत तिघे झाडावरच दबा धरून बसून राहाले. जवळपास कोणी नाहीं. याची खात्री पटल्यावर ते खालीं उतरले.

" तूर्त तरी त्या मांत्रिकाच्या अनुयायांची आपल्याला भीति राहिली नाहीं. श्वानकर्णी व मार्जारनें सांगितलेल्या गुहेची वाट आपल्याला सांपडली तर आपलें अर्धें काम होईल. आपण भयानक दरींत सहज पोहोचूं शकूं." गोमांग म्हणाला.

तें ऐकून जयमल जरा हंसला व म्हणाला– " वेड्या या डोंगराळ प्रदेशांत आणि या झाडींत ती गुहा तुला सहजीं सांपडेल असें वाटलें होय ? घाई करण्यांत तरी काय फायदा ? पहिल्यानें स्वतःचें रक्षण कसें करावयाचें हा प्रश्न आहे आपल्या समोर. त्या मांत्रिकाच्या अनुयायांच्या नजरेस आपण पडलों तर संपलेंच."

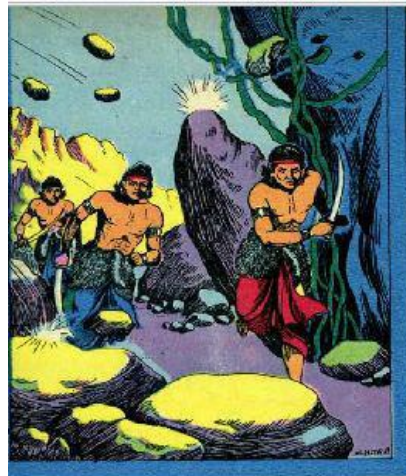
लखूनें अगदीं हळू चाहूल लागल्याशिवाय झाडांच्या आडून दूर चालत जाऊन व कांहीं तरी पाहून जवळ यायला दोघांना खूण केली. ते जवळ आल्यावर दूर डोंगराकडे बोट दाखवीत म्हणाला–" आपण त्या जागीं निर्विघ्न पोंचूं शकलों तर गुहेची वाट कोठें आहे, खात्रीनें कळेल. अगदीं निःशब्दपणें चला."

नंतर ते त्या प्रमाणें त्या डोंगराच्या दिशेनें निघाले. तो डोंगर उंच सखल व

खडबडीत होता. अगदीं निर्जन प्रदेश होता तो. तेथें त्या मांत्रिकाचे साथीदार कोणी नाहींत याची खात्री झाल्यावर लखू वगैरे पर्वत च्या पायथ्याशीं पोंचले.

त्याच वेळीं डोंगरावरून त्यांना एक आरोळी ऐकूं आली. तिघांनीं वर डोकें करून पाहिलें. चार पांच जंगली आपले भाले घेऊन धांवत खालीं येत असलेले दिसले. ते ओरडत होते–" कोण तुम्ही ? फिरा मागें. एक पाऊल देखील पुढें टाकलेंत तर प्राणाला मुकाल. आतां गंडभैरंडाचे पंख कापायला मिळणार नाहींत."

जयमलनें ओरडून उत्तर दिलें—" आम्ही गंडभेरुंड पक्ष्यांचे पंख न्यायला आलों नाहीं. आम्हांला आमच्या वाटेनें जाऊं द्या !"

जयमल बोलतच होता, डोंगरावरून मोठमोठे दगड गणगडत खालीं येऊं लागले. गोमांग कांहीं तरी बोलणार होता. पण जयमल त्याला म्हणाला—" अरे तूं त्यांची किती समजूत घालण्याचा यत्न केलास तरी ते दगडांचा वर्षाव करूनच त्याचें उत्तर देणार हें नाही का कळत तुला ? म्हणून यांतून सुटायला एकच उपाय आहे, मागें परतणें !"

जयमल मागें फिरला व त्याच्या पाठोपाठ दोघेदेखील पळू लागले. तिथे एका मोठ्या शिळेआड दडून बसले. कोणी कांहीं बोलला नाहीं. ते रानटी लोक पाठलाग करीत येत तर नसतील अशी शंका त्यांच्या मनांत साहजिकच होती. पण बराच वेळ त्या बाजूला कोणी फिरकला नाहीं. तेव्हां कोठें त्यांनीं निश्चिंतपणानें एक श्वास सोडला.

" ती भुयाराची वाट कोठें आहे कळलें मला !" म्हणत गोमांगनें त्यांच्याकडे आश्चर्यचकित मुद्रेनें पाहिलें.

पण जयमलच्या मनावर त्याचा कांहींच परिणाम झाला नाहीं. तो स्मित करून म्हणाला—" त्यांत आश्चर्य करण्यासारखें काय आहे ? अरे श्वानकर्णीनें आणि मार्जारनें या डोंगराच्याकडे ती भयानक दरी आहे असें नव्हतें का सांगितलें ? म्हणजे हे डोंगर त्या भयानक दरीच्या आलीकडे आहेत. त्याच्यावर चढल्यावर एक दरी दिसेल व तसेच पर्वत पलीकडे दिसले तर मधली दरी भयानक दरी आहे हें समजायला हरकत नाहीं."

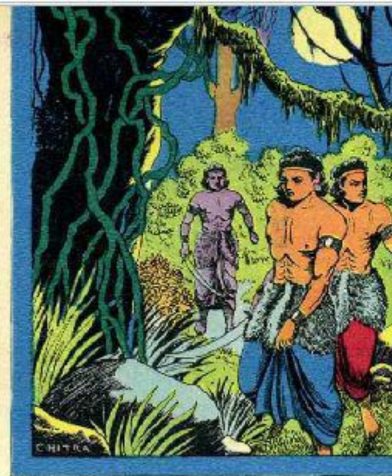
" तरमग त्यांनीं कोणती तरी एक गुहा मिळेल असें म्हटलें होतें तें काय ?" गोमांगनें विचारलें.

" अरे कोणती तरी ते एवढ्यासाठीं म्हणाले कीं श्वानकर्णी व मार्जार दोघांना नेमकी गुहा कोणती व ती भुयारांतली चोरवाट कोठली हें माहीत नाहीं. आणखी ते असें देखील म्हणाले नाहीं का कीं त्या भयंकर दरींत प्रवेश करून कोणी परत आलेला त्यांनीं पाहिलेला नाहीं. भुयारांतल्या वाटेची गोष्ट काल्पनिकच असावी." जयमल म्हणाला.

" म्हणजे काय वाटेल तें करून त्या मांत्रिकाची व त्याच्या अनुयायांची नजर चुकवून श्वानकर्णी वगैरेंनीं सांगितलेल्या डोंगरांपर्यंत आपण पोंचलों पाहिजे ?" लखूनें विचारलें.

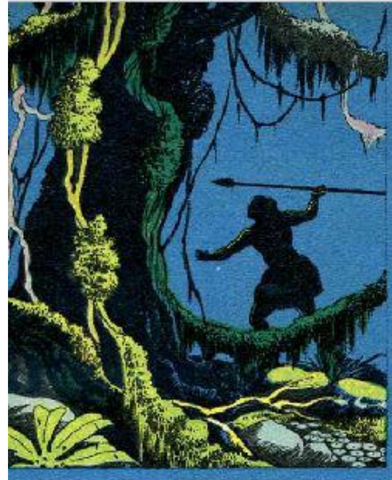
जयमलनें होकारार्थी मान हलवून पुढें म्हटलें—" काळोख पडल्यावर जाणें बरें होईल. तोंपर्यंत आपण येथेंच थांबू या. मला असें वाटतें कीं येथें त्या लोकांची आपल्याला भीति नाहीं. आतां बरोबर खायला म्हणून आणलें होतें ना तें काढा."

रानटी गोमांगनें पळसाच्या मोठमोठ्या पानांत बांधून आणलेल्या भाकऱ्या काढल्या. सर्वांनीं मिळून पोटभर खाऊन घेतलें आणि संध्याकाळपर्यंत तेथेंच बसून राहाले.

सूर्यास्तानंतर चंद्रोदय झाला. लखू व त्याचे साथीदार डोंगर चढूं लागले. जयमल आपल्या साथीदारांना म्हणाला—" आजचें चांदणें आपल्याला व आपल्या शत्रूला दोघांनाहि फायद्याचें आहे. आपण या प्रदेशांत नवखे, म्हणून आपल्याला वाट ओळखायला सोपें. आपण किंवा आपली सावली आपल्या शत्रूला दिसेल, म्हणून त्याला पण तें फायद्याचें आहे. माझ्या मतें आपल्याला थोडा त्रास झाला तरी आपण झाडाआडूनच चालूं या."

तिथे झाडांच्या आड काळोखांतून जात असतां त्यांना समोर एका झाडाखालीं एक

काळी आकृति हलत असलेली दिसली व चालण्याचा आवाज पण ऐकूं आला. तिघे झाडाआड लपून त्या बाजूला पाहूं लागले.

"डोंगरावर जायची ही एकच एक वाट आहे असें दिसतें आणि त्या वाटेवरचा त्या मांत्रिकाचा हा पाहारेकरी असावा." गोमांग म्हणाला.

"मला देखील तीच शंका वाटते. पण तो वाट अडवून उभा असेपर्यंत आपल्याला पुढें तरी कसें जातां येणार ? म्हणून काय वाटेल तें करून निमूटपणें हा कांटा बाजूला सारला पाहिजे." लखू म्हणाला.

"त्यांत काय ! तें कांहीं तेवढें कठीण नाहीं. मी पलीकडच्या झाडाजवळ कांहींतरी आवाज करतों. तें काय आहे हें पहायला तो तिकडे वळेल. तुम्ही दोघांनीं पाठीमागून त्याला धरा व त्याच्या तोंडांत बोळे कोंबा. नाहींतर तो ओरडा करून आपल्या साथीदारांना गोळा करायचा. नंतर त्याचे पाय बांधून त्याला या एका बाजूला टाकून." असें सांगून गोमांग हळू हळू मांजराच्या पावलांनीं एका बाजूला एका झाडाआड जाऊन उभा राहिला.

थोड्यावेळानें तो उभा होता त्या बाजूनें 'खटखट' असा आवाज ऐकूं येऊं लागला. लगेच तो पाहारेकरी आपला भाला वर करून त्या झाडाकडे जात ओरडला– "कोण तिकडे ! समोर ये !"

तो तिकडे वळला आणि पाठीमागून लखू व जयमल दोघांनीं पाठीमागून त्याला धरलें. लखूनें पाठीमागून त्याचे हात धरले आणि त्याच्या तंगड्या आपल्या पायांनीं आवळून धरल्या. जयमलनें त्याच्या तोंडांत रुमाल कोंबून त्याचें डोकें धरलें व मान मागें फिरवली. तरी तेवढ्या अवधींत, तो एकदां ओरडलाच. तिकडे डोंगरावरून त्याचा जणूंकांहीं प्रतिध्वनि त्याच्या साथीदारांचा ओरडा ऐकूं येऊं लागला.

"आतां वेळ घालवून भागायचें नाहीं. त्याचे पाय बांधून व तोंड बांधून त्याला फेंकून देऊं या कोठें तरी. तो ओरडला आहे व त्याचें उत्तर पण त्याच्या साथीदारांकडून आलें आहे." जयमल म्हणाला.

त्याप्रमाणें त्याला बांधून टाकल्यावर तिघे पुढें जायला तयार झाले तेव्हां त्यांना डोंगरावरून त्या पाहारेकऱ्याचे चार पांच साथीदार धांवत ओरडत येत असलेले दिसले.

"आपल्या साथीदाराच्या रक्षणासाठीं हे लोक इकडे येत आहेत. आपण उजव्या बाजूनें निसटून निघून जाऊं तिकडे वाट मोकळी आहे. चला या, पळत या." असें सांगून लखू उजव्या बाजूनें पळत डोंगर चढूं लागला.

लखूनें अनुमान केल्याप्रमाणें डोंगराच्या टोंकाला शत्रूचा एक देखील मनुष्य नव्हता. त्यानें डोंगराच्या टोंकावरून पलीकडे दूरवर पाहिलें तेव्हां त्याला आश्चर्यच वाटलें. त्याला एक मोठी रुंद दरी दिसली. विचित्र झाडें व त्यांवर बसलेले भुतांसारखे गंडभेरंड पक्षी आपले पंख पसरून बसलेले.

"हीच ती भयानक दरी! मला तरी शंका नाहीं." लखू विजयोत्साहानें म्हणाला.

"मला देखील शंका नाहीं. पण डोंगराच्या या टोंकापसून दरींत जायचें कसें? या उभ्या खडकांवर पायाला आधार मिळेल अशी एक तरी जागा आहे का?" जयमल्ल निराश होऊन म्हणाला.

"या पहा वेली दिसत आहेत मला. चांगल्या जाडजूड आहेत. धरून उतरूं या दरींत!" गोमांग म्हणाला.

त्या वेली बळकट आहेत कीं नाहीं हें पाहण्यासाठीं जयमल आणि लखू जरा खालीं वांकले. पण तितक्यांत त्यांना पाठीमागून ओरडत किती तरी लोक येत असल्याचा भास झाला आवाज जवळ जवळ येऊं लागला. एक जण ओरडून म्हणाला—"अरे हे लोक तर येथेंच आहेत! यांना पळून जाऊं देऊं नका. भाले भोसकून ठार करा."

सर्व त्याच्या पाठोपाठ लखू व त्याचे साथीदार होते तिकडे जोरानें पळत डोंगर चढूं लागले. अगदीं जवळ येऊन पोंचले तेव्हां जयमलनें एक जाडजूड वेलाला धरलें आणि दरींत उतरूं लागला व म्हणाला—"आतां या वेलांच्या मदतीनें आंत उतरल्याशिवाय गत्यंतर नाहीं. लखू व गोमांग पण त्याच्या पाठोंपाठ झरझर उतरूं लागले.

तितक्यांत मांत्रिकाचे अनुयायी तेथें येऊन पोंचले व त्यांना वेल धरून उतरतांना पाहून ओरडले—"कापा ते वेल आणि आदळूं द्या त्या दुष्टांना खालीं खडकावर. सर्वांना एकदमच मोक्ष मिळेल. दोन दोन दगड घेऊन सर्व वेल ठेंचून तोडण्याचा प्रयत्न करूं लागले.

[पुढें चालू]

अर्थपाल

पुष्पपुराचा प्रधान धर्मपाल याला कामपाल नांवाचा मुलगा होता. तो स्वतंत्र विचाराचा होता आणि कोणाला सांगितल्याशिवाय तो एकदां घरांतून निघाला आणि काशीला आला.

काशीचा राजा चंडसिंह याला कांतिमती नांवाची एक मुलगी होती. एकदां ती आपल्या मैत्रिणींबरोबर बागेंत खेळत असतां कामपाल तेथें आला. तिचें सौंदर्य पाहून व तिच्याशींच लग्न करण्याचें ठरवून तो तिला एकांतांत भेटला. दोघांची ओळख झाली व दोघांनीं गांधर्वविवाह करून घेतला. कांतिमतीला दिवस गेले व तिला एक पुत्ररत्न झालें.

कांतिमतीच्या गुप्त विवाहाची गोष्ट तिच्या घरीं कोणालाच माहीत नव्हती. मुलगा झाल्यावर तिनें लोकलाजेस्तव आपल्या मुलाला एका दासीच्या हातीं स्मशानांत नेऊन ठेवायला सांगितलें. ती मुलाला स्मशानांत ठेवून परत येत असतां तिला अपरात्रीं कोठून आलीस असा प्रश्न करून राजाच्या शिपायांनीं कैद केलें. तिनें स्वतःचा प्राण वांचविण्यासाठीं खरेंखरें तें सांगून टाकलें. तिनें कामपाल राजोद्यानांत कोठें झोंपतो हें देखील सांगून टाकलें. राजाच्या शिपायांनीं त्याला धरून राजासमोर हजर केलें. राजानें त्याला शिरच्छेदाची शिक्षा देऊन पाठवून दिलें. चांडाळ त्याला घेऊन वध्यभूमीकडे गेले.

तिकडे कांतिमतीचा मुलगा स्मशानांत रडत होता. त्याचें रडणें तारावली नांवाच्या यक्ष कन्येनें ऐकलें. ती कुबेराची मुलगी

होती व मलय पर्वतावरच अल्कापुरीला चालली होती. तिनें मुलाला उचलून घेतलें आणि आपले वडील कुबेर यांच्याकडे त्याला घेऊन गेली. कुबेराच्या आज्ञेनें तिनें त्या मुलाला मगध देशाची राणी वसुमती हिच्याकडे नेऊन ठेवलें. वसुमतीनें मुलाच्या पालन पोषणाची जबाबदारी स्वतःवर घेतली. तारावली पुन्हां परत काशीच्या स्मशानांत आली.

चांडाळ कामपालला वध्यभूमीकडे घेऊन गेला व त्याला मारण्यासाठीं त्यानें तलवार उचलली. परंतु त्यापूर्वीच कामपालनें स्वतःची सुटका करून घेऊन चांडाळाच्याच तलवारीनें त्याचा वध केला अन् पळून गेला.

रानांत त्याला एका झाडाखालीं तारावली उभी असलेली दिसली. दोघांची ओळख झाली. तारावली म्हणाली–"कुबेरानें मला सांगितलें आहे कीं आपण दोघे पूर्वजन्मीं पतिपत्नी होतों. या जन्मीसुद्धां तुझी पत्नी होऊनच राहण्याची इच्छा आहे. कुबेराच्या आज्ञेनेंच मी तुझ्या मुलाचें रक्षण केलें आहे. मी त्याला वसुमतीकडे ठेवून आलें आहे."

तें ऐकून कामपालला फार आनंद झाला. तिच्याशीं लग्न करून तो तिच्या बरोबर राहूं लागला. दोन तीन दिवस आनंदानें गेले. नंतर कामपाल तारावलीला म्हणाला–"चंडसिंहानें एका क्षुल्लक अपराधाबद्दल मला प्राणदंड दिला. मी त्याचा सूड घेतल्यावांचून राहणार नाहीं."

तें ऐकून तारावली गालांतल्या गालांत हंसून म्हणाली–"ठीक! मध्यरात्रीच्या वेळीं जा. म्हणजे तेथें कांतिमती पण भेटेल."

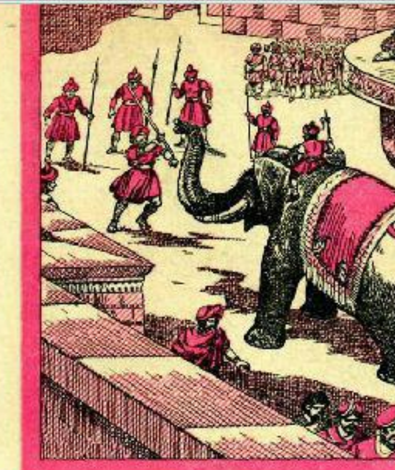
यक्षिणीच ती, तिच्या मंत्रबळानें कामपाल चंडसिंहाच्या शयनगृहांत पोंचला. राजाला जागा करून आपली तलवार दाखवून म्हणाला–"आपल्या पापाचें प्रायश्चित्त कर! तुझ्या परवानगीवांचून मी तुझ्या मुलीशीं लग्न केलें. तिच्या इच्छेविरुद्ध नाहीं. पण तूं मला त्याबद्दल प्राणदंड दिलास! सांग, आतां तुझें काय म्हणणें आहे?"

चंडसिंह थोडा घाबरला. म्हणाला–"तुझी कांहींच चूक नाहीं. मीच रागाच्या भरांत ती शिक्षा केली. मला क्षमा कर उद्यां मी सर्वांसमक्ष तुमचें लग्न करून देतों."

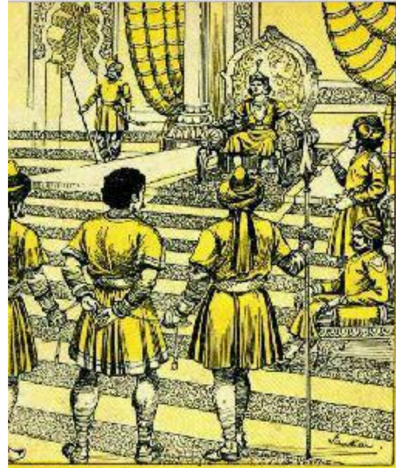
कामपालानें आपल्या सासऱ्याला सोडून दिलें. चंडसिंहानें वचन दिल्याप्रमाणें आपल्या मुलीशीं त्याचें लग्न करून दिलें. त्यानंतर कामपालालाच त्यानें आपला प्रधान नेमलें. कामपाल तारावलीला घेऊन आला व आपल्या दोघां पत्नींसह आनंदानें त्याचा संसार थाटला.

एकदां एक विचित्र गोष्ट घडली व ती कामपालनें स्वतःच्या डोळ्यासमोर घडतांना पाहिली.

काशी नगरींत एक अट्टल चोर रहात असे. त्याचें नांव पूर्णभद्र असें होतें. तसा तो उच्च कुळांतच जन्माला आला होता. पण वाईट संगतींत पडून चोरी करूं लागला. एकदां त्यानें एका वाण्याच्या घरांत चोरी केली. चोरी करीत असतां

वाण्याच्या नोकरांनीं त्याला धरलें. राजाचे शिपाई त्याला धरून न्यायाधिशाकडे नेत होते. त्याच वेळीं मृत्युविजय नांवाचा एक मदांध हत्ती त्याच्या अंगावर धांवून आला. आपल्याला फांशीची शिक्षा मिळणार या गोष्टीची त्याला खात्री होती. म्हणून जिवावर उदार होऊ तो एक काठी घेऊन त्या हत्तीला मारायला धांवला. हत्ती त्याला सोंडेत धरणार इतक्यांत पूर्णभद्रानें हत्तीच्या दांतावर जोरानें काठी मारली. तिरिमिरीनें हत्ती मागें वळला आणि पळूं लागला. पण महावतानें हत्तीला अंकुश मारून पुन्हां

पूर्णभद्रावर सोडण्याचा प्रयत्न केला. पण हत्तीला काठीचा वार इतका मर्मी बसला होता कीं तो पळूं लागला. पूर्णभद्र त्याच्या पाठीमागें धांवत त्याला पिटाळूं लागला.

कामपाल हें सर्व आपल्या घराच्या सज्जांत उभा राहून पहात होता. पूर्णभद्राला बोलावून तो म्हणाला–"तूं मृत्युविजयला सुद्धां पळवून लावलें आहेस. तुझ्या या शौर्याबद्दल व साहसाबद्दल मी तुला या खेपेस माफ करीत आहें. पुढें संभाळून रहा." तेव्हांपासून दोघांची परस्परांशीं मैत्री वाढत गेली.

पुढें कांहीं दिवसांनीं चंडसिंह वारला. त्याचा मोठा मुलगा चंडघोष क्षय रोगानें पुष्कळ दिवसांपूर्वीं वारला होता. गादीला वारस त्याचा पांच वर्षांचा धाकटा भाऊ सिंहघोष हा होता. कामपालनें त्याला गादीवर बसविलें आणि त्याचा मंत्री म्हणून राज्यकारभार पाहूं लागला.

कामपाल मंत्री तर होताच, राजाचा मेहुणापण होता. सर्व राज्यकारभार त्याच्या हातांत. त्याची मर्जी संभाळून इतर अधिकाऱ्यांना काम करावें लागे. पण तें त्यांना कसें पसंत पडणार ?

सिंहघोष थोडा मोठा झाल्यावर त्यांनीं प्रधानाविरुद्ध त्याचे कान भरायला सुरवात केली. म्हणत–"अक्कासाहेबांचे यजमान आहेत हें कोणाला माहीत नाहीं ? पण सरकारांना खरी गोष्ट कदाचित माहीत नसेल. हा गुप्त विवाह झाला होता. थोरल्या महाराजांनीं शिरच्छेद करून टाकण्याची शिक्षा दिली होती. पण हा आहे मोठा बस्ताद. त्यानेंच कट करून महाराजांना ठार करण्याचा घाट घातला. पण महाराजांनीं त्याच्या. भीतीनें त्याचें लग्न तुमच्या बहिणीशीं करून दिलें. अहो, त्या लग्नापूर्वीं त्यांना

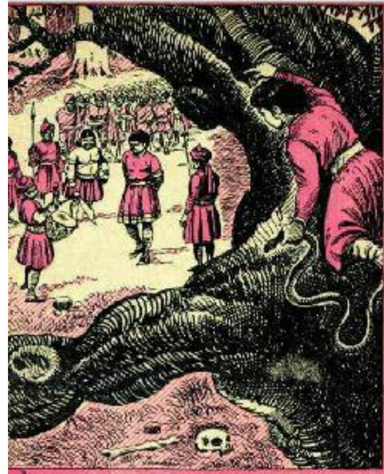
एक मुलगा झाला होता. आणखी तुमच्या वडील बंधूंना ह्यांनींच विष घालून त्यांचा कांटा दूर केला. तुम्ही लहान, ते नाहीं तुमच्या वाटेला जात. पण तुम्ही त्यांचें ऐकत नाहीं असें जर का त्यांना कळलें तर मात्र जें होईल तें देवच जाणें."

या गोष्टी सिंहघोषाला खऱ्या वाटूं लागल्या. परंतु यक्षिणी तारावलीच्या भीतीमुळें आपल्या मेहुण्याचा विरुद्ध कांहीं करण्याची त्याला हिम्मत होईना.

परंतु कांहीं कारणावरून कामपाल व तारावली दोघांचें भांडण झालें. कामपालनें पुष्कळ समजूत घालण्याचा यत्न करून पाहिला. पण ती निघून गेली. कामपालाला फार वाईट वाटलें. राज्यकारभाराची जबाबदारी तरी देखील तो मोठ्या कष्टानें संभाळीत होता. परंतु सिंहघोषानें कामपालाला कैद करून त्याच्यावर राजद्रोहाचा अपराध लावला व त्याचे डोळे काढून टाकण्याची त्याला शिक्षा केली.

अर्थातच ही गोष्ट कोणाला आवडली नाहीं. तो अन्यायच होता. पूर्णभद्राला पण राजाच्या या आततायीपणाचा फार राग आला. कामपालला झालेली शिक्षा स्वतःचा

डोळ्यांनीं पाहण्यापेक्षां आत्महत्या करून घेणें त्याला बरें वाटलें. म्हणून तो राजधानीच्या बाहेर रानांत निघून गेला. तेथें त्याला एक तरुण मुलगा दिसला. पूर्णभद्रानें चवकशी केली तेव्हां त्याला कळलें कीं तो कामपालाचाच मुलगा आहे. त्याचें नांव अर्थपाल असें होतें. मगधची राणी वसुमति हिनें त्याला बाळगलें होतें व लहानाचें मोठें केलें होतें. मोठा झाल्यावर तो देशभर हिंडत हिंडत काशीजवळच्या रानांत येऊन पोंचला.

पूर्णभद्र याच्याकडून त्याला त्याच्या बापाला मिळालेल्या शिक्षेचें वर्णन कळलें.

तो म्हणाला—"मी आपल्या वडिलांचें रक्षण करण्याची जबाबदारी घेतों. त्यासाठीं शत्रूशीं युद्धाला मी तयार आहें."

तो हें बोलतच होता तेवढ्यांत एक सांप बिळांतून बाहेर आला. अर्थपालाला मंत्रविद्या अवगत होती. त्यानें मंत्र टाकून सांपाला धरलें व म्हणाला—"छान! मी या सांपाला घेऊन जातों व ऐन वेळीं मंत्र टाकून त्याला सोडतों. तो माझ्या वडिलांना जाऊन चावेल. ते बेशुद्ध होऊन पडतील. मी त्यानंतर त्यांना मंत्र बळानें जिवंत करीन. सर्व लोक ते आतां मेले असें समजून त्यांचा अंत्यविधि करण्याची तयारी करतील. तुम्ही जाऊन माझ्या आईला सर्व नीट समजावून सांगा व वडिलांच्या बरोबर सती जाण्याच्या तयारीनें रहायला सांगा. पुढें जें करावयाचें तें मी पाहून घेईन."

पूर्णभद्रानें आनंदानें कांतिमतीला जाऊन त्याप्रमाणें सांगितलें. अर्थपाल सांपाला घेऊन वध्यभूमीकडे गेला व तेथें एका झाडावर चढून बसला.

राजाचे नोकर कामपालला घेऊन वध्यभूमींत आले. राजाज्ञा सांगण्यांत आली. डोळे काढून नंतर त्याचा वध करावा अशी

आज्ञा होती. राजद्रोह्याला अशीच शिक्षा केली जाईल अशी घोषणा केली होती.

ती घोषणा ऐकून जमा झालेल्या लोकांनीं राजाज्ञेविरुद्ध ओरडा सुरू केला. त्याच गडबडींत अर्थपालनें मंत्र टाकून सांप सोडला. सांप प्रथम चांडालाला व नंतर कामपालाला चांवला व गर्दींतून जाऊं लागला. लोकांनीं त्याला वाट दिली.

अर्थपाल झाडावरून उतरला व त्यानें मंत्रबळानें विष चढूं दिलें नाहीं. कामपाल बेशुद्ध स्थितींतच पडलेला होता,—अगदीं मेल्यासारखा. अर्थपाल पुढें येऊन म्हणाला—"राजद्रोह्याला राजानें तर शिक्षा सांगितली होतीच. त्या पूर्वींच देवानें त्याला ही अशी शिक्षा केली आहे."

या सर्व गोष्टीची कांतिमतीला थोडी थोडी माहिती होती. म्हणून ती भ्याली तरी जास्त दुःखी नव्हती. आपल्या पतीचें डोकें मांडीवर घेऊन ती बसली व भावाकडे सती जाण्यास परवानगीसाठीं निरोप सांगून पाठवला. भावानें परवानगी आनंदानें दिली.

चांडाळाला जिवंत करण्याचा प्रयत्न कित्येक मांत्रिकांनीं केला, पण कांहीं उपयोग

झाला नाहीं. कांतिमती कानपालला आपल्या घरीं घेऊन गेली. तिनें पतीला एका दर्भासनावर निजवलें. कारण त्या काळच्या रीतीप्रमाणें सती जाणाऱ्या स्त्रीनें तसें करावयाचें असतें. नंतर तिनें बरोबर आलेल्या लोकांना निरोप दिला व अर्थपालला म्हणाली—"बाळ! आतां तूं माझी व आपल्या वडिलांची भेट करून दे."

अर्थपालानें मंत्रबळानें आपल्या बापाला जिवंत केलें व सर्व हकीकत सांगितली आणि म्हणाला—"आतां तुम्ही सांगाल तसें पुढें करूं या."

" आपलें हें घर किल्ल्यासारखें सुरक्षित आहे. यांत सहजीं कोणाला शिरकाव मिळणार नाहीं. आंत काय होत आहे हें कोणाला कळणार देखील नाहीं. मी कित्येक लोकांवर उपकार केले आहेत व ते खात्रीनें माझ्या मदतीला धांवतील. माझ्याजवळ शस्त्रास्त्रांची कमतरता नाहीं. आपण प्रजेंत राजाच्या विरुद्ध असंतोष पसरविला तर आपल्याला सूड घेतां येईल." कामपाल म्हणाला.

कामपाल व अर्थपाल दोघांचें कारस्थान तरुण राजाला कळलें. त्यानें त्यांचें पारिपत्य करण्यासाठीं जय्यत तयारी सुरू केली. पण त्यांत त्याला यश मिळालें नाहीं.

एकदां अर्थपालनें पूर्णभद्राच्या मदतीनें राजवाड्यांतल्या सर्व गुप्त मार्गांची व जागांची माहिती काढून घेतली. राजा कोठें झोंपतो हें देखील त्याला कळलें. त्यानें राजाच्या शयनगृहापर्यंत एक भुयार खोदून तयार केलें व त्या वाटेनें तो शयन गृहांत पोंचला. त्यानें राजाला कैद करून आपल्या आई-वडिलांसमोर हजर केलें. सिंहघोषानें समोर आपल्या बहिणीला व मेहुण्याला पाहिलें. त्याची मान खालीं झाली व त्याच्या तोंडा-वाटे एक शब्द देखील निघाला नाहीं. त्यांनीं तरुण राजाला तुरुंगांत टाकलें. कामपालनें आपला मुलगा अर्थपाल याला गादीवर बसविलें.

कांतिमतीचा मोठा भाऊ क्षय रोगानें वारला तेव्हां त्याची बायको गरोदर होती. तिला एक मुलगी झाली होती. ती मुलगी आतां चांगली वयांत आली होती. तिचें नांव मणिकर्णिका असें होतें. कामपालनें तिच्याशीं आपल्या मुलाचें लग्न करून दिलें.

विचित्र व्यापारी

एका गरीब माणसाला एकुलता एक मुलगा होता. तो लहानपणापासूनच फार अशक्त होता. त्याला कांहीं काम देखील करतां येत नव्हतें. त्याचें नांव गोपाळ असें होतें. बापानें आपल्या अशक्त व असहाय मुलाला मोठ्या कष्टानें लहानाचें मोठें केलें. परंतु पुढें तर दोन वेळचें पोटसुद्धां भरेनासें झालें. म्हणून गोपाळला नोकरीला लावणें भाग झालें.

पण अशा अशक्त पाप्याच्या पितराला नोकर कोण ठेवणार? म्हणून गोपाळचा बाप त्याला गांवच्या पाटलांकडे घेऊन गेला. पाटलांनीं त्याला नोकर म्हणून ठेवून घेतलें. पाटील स्वभावानें अगदीं निष्ठुर व दुष्ट होता. तो मारहाण करी व काम करून घेऊन नंतर मजुरी देत नसे. गोपाळच्या बापानें पाटलाच्या घरीं कामाला लावून दिलें. पोटभर खायला तर घालील ना पाटील, खायला आणि अंगांत घालायला दिलें कीं पुरें. असा विचार त्यानें केला.

गोपाळनें पाटलाच्या घरीं तीन वर्षें नोकरी केली. पाटील त्याला मारी, उपाशी ठेवीं. कामावरून मात्र त्यानें काढलें नाहीं. परंतु गोपाळच अगदीं कंटाळून गेला आणि पाटलाचा निरोप घेत म्हणाला—" मालक! तुमच्या घरची चाकरी तीन वर्षें केली. आतां दुसरीकडे करावी म्हणतों. पगार देऊन निरोप द्या."

पाटलानें त्याच्या हातावर तीन रुपये ठेवले व म्हणाला—" वर्षाला एक रुपया या प्रमाणें मी तुला पगार दिला आहे."

"मी जे कपडे घालून आलों होतों त्याच कपड्यांवर जात आहें." गोपाळ नम्रपणें म्हणाला.

"कपडे देईन अशी मी कबुली दिली नव्हती. पगाराची तरी बोली कोठें होती?" पाटील म्हणाला.

गोपाळ ते तीन रुपये घेऊन कपडे विकत घेण्यासाठीं शेजारच्या बाजार पेठेंत निघाला. ती वाट डोंगराळ प्रदेशांतून जात होती. एका वळणावर त्याला एक भिकारी भेटला. तो भिकारी इतका उंच होता कीं त्याला पाहून गोपाळ घाबरून मोठ्यानें ओरडला.

पण तो भिकारी म्हणाला—"घाबरूं नकोस! मी तुला खायला का आलों आहें? एक रुपया मला दे!"

"माझ्याजवळ आहेतच मुळीं एकूण तीन रुपये, तुला एक रुपया दिला तर कपडे विकत घ्यायला माझ्याकडे काय उरणार?" गोपाळनें विचारलें.

"तीन रुपये आहेत ना? मग एक रुपया मला दे, दोन रुपये पुरतील तुला!" भिकारी म्हणाला.

गोपाळ एक रुपया त्याला देऊन पुढें निघाला. वाटेंत त्याला आणखी एक भिकारी भेटला. तो पहिल्या भिकाऱ्याहूनहि जास्त उंच होता. त्यानें देखील गोपाळकडून एक रुपया मागून घेतला. आतां गोपाळजवळ फक्त एकच एक रुपया उरला.

डोंगराच्या चढणीच्या टोंकाला तिसरा भिकारी भेटला तो पहिल्या दोघांपेक्षांहि जास्त उंच होता. गोपाळनें त्याला उरलेला एक रुपया देऊन टाकला. पण त्या तिसऱ्या भिकाऱ्यानें त्याला विचारलें—"तूं मला रुपया दिलास तसा आणखी दोघांना आधीं दिला होतास ना? तर मग प्रत्येक रुपयाबद्दल एक एक वर मागून घे!"

गोपाळ थोडा वेळ घुटमळला. पण मग विचार करून म्हणाला—"कृष्ण आपला पावा वाजवूं लागला म्हणजे सर्व गोपिका थयथय नाचूं लागत असें मी ऐकलें आहे. मला देखील असा एक पावा दे. मी वाजवूं लागलों कीं तो ऐकून ऐकणाऱ्यानें नाचूं लागावें."

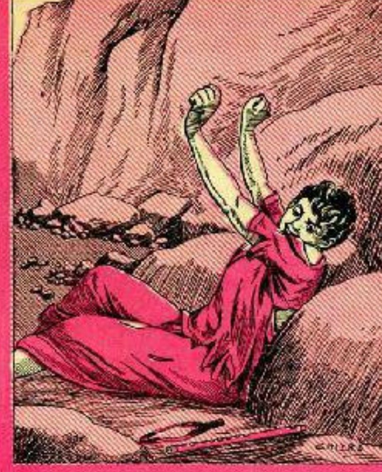
भिकारी म्हणाला—"अरे हा काय वर मागितलास? पण या खेपेस चांगला वर मागून घे बरं का!"

"मला एक गोफण दे कीं किती दुरून दगड मारला तरी अचूक नेम लागेल." गोपाळ म्हणाला.

"अरे तूं हें सर्व काय मागत बसला आहेस? कामाची कांहीं वस्तु मागून घे कीं." भिकारी म्हणाला.

"मी कोणाकडे कांहीं मागितलें तर लगेच तें देईल असा वर दे!" गोपाळनें तिसरा वर मागितला.

"हा वर चांगला मागितलास. तूं मागितल्याप्रमाणें तुला पावा व गोफण देतों व तिसरा वर मागितलास तो देखील मान्य!" असें सांगून भिकारी निघून गेला.

गोपाळ तेथेंच दगडाला टेंकून जरा विश्रांति घेण्यासाठीं बसला आणि त्याचा क्षणभर डोळा लागला. उठून पाहातो तर शेजारीं एक पावा व गोफण! पाहून त्याला आनंद झाला.

तो पावा आणि गोफण घेऊन बाजार-पेठेंत गेला. तो एका कापडाच्या दुकानांत गेला व त्याला जें कांहीं हवें होतें त्यानें एका दमांत सर्व सांगून टाकलें. दुकानदार अगदीं चिक्कू मारवाडी होता. पण त्यानें गोपाळनें जें कांहीं मागितलें तें देऊन टाकलें व पै देखील घेतली नाहीं. नंतर तो एका

श्रीमंत गृहस्थाकडे गेला आणि त्यानें त्याच्या जवळ त्याचा घोडा मागितला. त्यानें आनंदानें दिला. गोपाळला तिसऱ्या वराचा प्रत्यय आला. तो घोड्यावर बसून सरळ पाटलांच्या घरीं गेला. त्यानें घोडा थांबवून पाटलांना हांक मारली व म्हणाला–"नमस्कार पाटील !"

पाटील चकित होऊन विचारूं लागला–"अरे हा घोडा कोणाचा आणलास वाटतें ? आणि हे कपडे ! राजाच्या शिपायांनीं पाहिलें तर मुसक्या बांधून नेतील. गोपाळ म्हणाला आणि ही बासुरी रे कोठली ? कृष्णा सारखा पावा वाजवलास म्हणजे गोपिका धांवत येतील असें वाटलें होय तुला ?" पाटलांनीं थट्टा केली.

"त्यांत काय पाटील या बांसरीपेक्षां ही गोफण चांगली आहे. पहा तर जरा !" गोपाळ म्हणाला.

"पुरे झाल्या तुझ्या गप्पा ! मला नाहीं वेळ त्या ऐकायला !" असें म्हणत पाटील जाणार इतक्यांत गोपाळनें एक दगड एका पक्ष्याला मारला. तो पक्षी पाटलांच्या समोरच बाभळीच्या झाडाच्या कांट्यांत पडला.

पाटील चकित होऊन म्हणाले–"मग ती बांसरी वाजवून दाखव कीं !"

"तुम्ही तेवढा पक्षी काढून आणून दिलात पर बांसरी वाजवीन व गोपिकापण नाचूं लागतील." गोपाळ म्हणाला.

पाटील गंमत पाहण्यासाठीं तो पक्षी काढायला कांट्यांत गेले. त्याबरोबर गोपाळनें बांसरी वाजवायला सुरवात केली आणि त्या आवाजानें पाटील कांट्यांतच पिंगा घालून नाचूं लागले. सर्व अंगभर कांटे बोचले आणि कपडे फाटून गेले.

गोपाळनें जें मागितलें तें देऊन पाटलांनीं आपली सोडवणूक करून घेतली.

खरी किंमत

एक कोळी होता. एकदां त्यांच्या जाळ्यांत एक मासा सांपडला. त्यानें तो मासा आपल्या बायकोला नेऊन दिला. बायकोनें मासा कापला. आंतून एक चकचकीत खडा बाहेर येऊन पडला. तो एक हिरा होता.

"तो मासा तसाच मीठ घालून बाजूला ठेऊन दे. मी तो बाजारांत जाऊन विकीन चांगली किंमत मिळेल." कोळी बायकोला म्हणाला आणि बाजारपेठेंत निघाला.

पण वाटेंत त्याला एक शंका आली. तो मासा विकायचा कसा ? एक तर कापलेला. कोण विकत घेणार ? हिरा दाखवला तर तो माश्याच्या पोटांतूनच निघाला या गोष्टीवर कोण विश्वास करणार आणि माशाची खरीखरी किंमत कोण देणार ? जर आपण बरोबर किंमत मिळावी म्हणून भांडूं लागलों तर मी हिरा चोरून आणला म्हणून सरकार दरबारांत वर्दी करायला कमी करणार नाहींत. म्हणून कोळी सरळ राजवाड्याच्या दिंडी दरवाज्या-जवळ जाऊन उभा राहिला. पाहारेकऱ्यांनीं त्याला अडवले आणि विचारलें–"काय काम आहे आंत ?"

"कांहीं नाहीं महाराजांची भेट घ्यायला आलों आहें." कोळी म्हणाला.

"राजाची भेट घ्यायला ?" पाहारे-कऱ्यांनीं आश्चर्यानें त्याला विचारलें. "तूं कोण गांवचा राजा, बुवा, आला आहेस राजाच्या भेटीला ?"

"नाहीं हो ! मी गरीब कोळी आहें. मेहरबानी करून आंत सोडा ! मला

राजाकडे कांहींच मागावयाचें नाहीं. राजालाच एक नजराणा द्यायला आलें आहे." कोळी म्हणाला.

द्वारपालकानें विचारलें कीं स्वतः जाऊनच तो नजराणा दिला पाहिजे असें कोठें आहे? तुला आंत जाऊं दिलें तर मलाच फांशीची शिक्षा होईल. जें कांहीं तुला द्यावयाचें असेल दे. मी महाराजाकडे पोंचतें करतों."

बिचारा कोळी निराश झाला. त्यानें बरोबर आणलेला हिरा त्याला दाखविला आणि म्हणाला-"हा मी महाराजांना नजर करण्यासाठीं घेऊन आलों आहें."

द्वारपालक आणखी एका शिपायाला दारावर उभा करून तो हिरा आंत घेऊन गेला. कांहीं वेळानें तो बाहेर कांहीं कपडे घेऊन आला आणि म्हणाला-"महाराजांनीं तुझा हिरा पाहून आनंदानें तुला इनाम म्हणून हे कपडे दिले आहेत."

कोळी निराश झाला. त्यानें विचारलें-"महाराजांनीं एवढेंच इनाम दिलें?"

"अरे खुळ्या, तूं एक कांचेचा तुकडा आणून दिलास त्याबद्दल महाराज तुला आपलें राज्य देतील असें वाटलें का?" द्वारपालकानें विचारलें. कोळी हताश होऊन घरीं निघून गेला.

द्वारपालकानें तो हिरा राजाला दिला नव्हता. मधल्या मधें लाटला होता. तो दुसऱ्या दिवशीं बाजारांत गेला. जव्हेऱ्याला दाखवून त्याची किंमत विचारली.

जव्हेऱ्यानें हिरा पारखून पाहिला आणि द्वारपालकाला विचारलें-"तुझ्याकडे हा हिरा कोठून रे आला?"

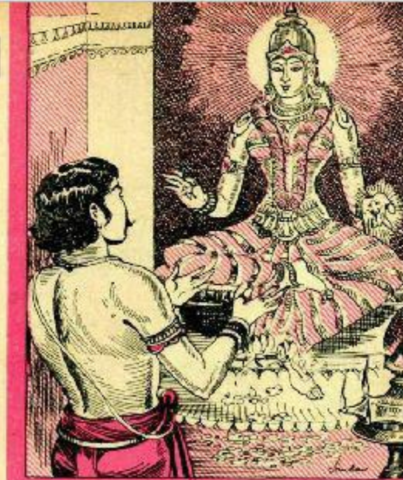
द्वारपालक म्हणाला-"माझा एक नातेवाईक व्यापारी आहे. समुद्र पारच्या दूरदूरच्या देशांशीं त्याचा संबंध आहे. मी त्याला कर्ज दिलें होतें. त्याची

फेड करण्यासाठीं त्यानें हा हिराच पाठवून दिला."

जव्हेऱ्यानें त्याची किंमत पांच हजार रुपये देऊं केली. द्वारपालक जास्त किंमत मागूं लागला. जव्हेऱ्यानें दहा हजारापर्यंत किंमत वाढवली आणि म्हणाला-"या उपर तुझी मर्जी!" द्वारपालकानें तो हिरा दहा हजार रुपये घेऊन त्या जव्हेऱ्याला विकला.

पण आतां हा हिरा विकत कोण घेणार? निदान पंचवीस हजार नाहीं मिळाले तर काय उपयोग? त्यानें राजाला जाऊन तो हिरा दाखविला. राजानें आपल्या रत्नपारखी अधिकाऱ्यांना तो दाखविला. त्यांनीं त्याची किंमत तीस हजार लावली.

राजा हिरा आपल्या अंतःपुरांत घेऊन गेला. तेथें एक कुलदेवतेची मूर्ती होती. मनांत कांहीं संशय असला कीं राजा देवीचा कौल घेई. या खेपेस देखील राजानें देवीचा कौल घ्यायचें ठरवून तो हिरा देवीच्या हातांत नेऊन ठेवला आणि डोळे मिटून देवीसमोर हात जोडून उभा राहिला. हिरा खालीं पडल्याचा आवाज झाला. राजानें पुन्हां दोनदां हिरा देवीच्या

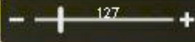
हातांत ठेवला आणि दोन्ही वेळां हिरा देवीच्या हातांतून खालीं पडला.

राजानें जव्हेऱ्याला बोलावून विचारलें-"तुला हा हिरा कोठून मिळाला? हा हिरा खरोखरीच चांगला आहे. पण याच्या खरीदींत कांहीं तरी लबाडी आहे."

जव्हेरी म्हणाला-"महाराज, मी आपल्यासमोर कधीं खोटें बोलणार नाहीं. मी दहा हजार रुपयाला विकत घेतला आहे. याची किंमत याच्याहून खात्रीनें जास्त आहे."

"पण तूं हा कोणाकडून विकत घेतलास हें सांगशील कीं नाहीं?" राजानें विचारलें.

जव्हेऱ्यानें खरें तें सांगितलें. म्हणाला– "द्वारपालकानें विकला !"

राजानें द्वारपालकाला बोलावून विचारलें– "तूं हा हिरा जव्हेऱ्याला विकलास हें खरें आहे. पण तुला हा मिळाला कोठून व कसा ?"

द्वारपालकाची बोबडीच वळली. म्हणाला– "महाराज, माफ करावी ! एका कोळ्यानें तो मला आणून दिला. मी त्याबद्दल त्याला एक धोतर जोडा आणि उपरणें दिलें. तो आनंदानें निघून गेला."

"कोण तो कोळी ? घेऊन ये बोलावून त्याला !" राजानें आज्ञा केली.

"महाराज ! त्याचें नांव गांव मला माहीत नाहीं." द्वारपालक म्हणाला.

राजानें राज्यभर दवंडी पिटवून सर्व कोळ्यांना दरबारांत हजर करण्यास सांगितलें. कोळी आले. राजा आपला मंत्री, जव्हेरी आणि द्वारपालक यांना बरोबर घेऊन त्यांतला हिरा विकणारा कोळी कोण, हें पहायला निघाला. द्वारपालक व कोळ्यानें परस्परांस ओळखलें.

राजाच्या तर्फे प्रधानानें कोळ्याकडून तो हिरा त्याला कोठें मिळाला हें विचारून घेतलें. घरीं जाऊन त्यानें माश्याचे ते दोन तुकडे आणले आणि त्यांत हिरा कोणत्या जागीं होता हें देखील दाखविलें.

राजानें द्वारपालकाला तुरुंगांत टाकलें. जव्हेऱ्याला त्याचे दहा हजार रुपये परत देवविले आणि हिऱ्याची खरी किंमत तीस हजार रुपये त्या कोळ्याला दिले.

तो ती तीस हजार रुपयांची मोट घेऊन घरीं गेला आणि बायकोसमोर ती ओतून म्हणाला– "हिऱ्याची खरी किंमत ती ही आहे."

निरुपयोगी साधन

एक ससा एका दगडाजवळ येऊन म्हणाला–"तूं चांगले दांत घडवतोस असें मी ऐकलें आहे. मला दोन दांत घडवून दे !"

"तुझे दांत तर चांगले बळकट आहेत ना ?" दगडानें विचारलें.

"माझे दांत चांगले बळकट नाहींत असें नाहीं. मला मोठे दांत हवे आहेत, वाघासारखे मोठमोठे !" ससा म्हणाला.

"कशाला ?" दगडानें विचारलें.

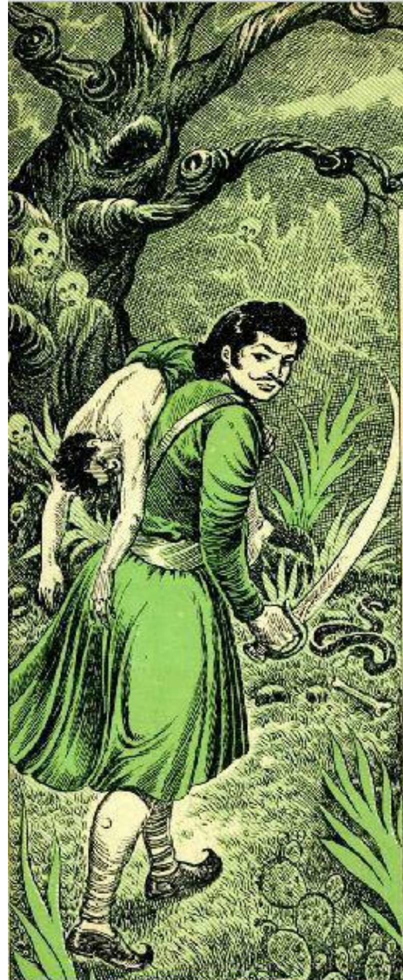
"कोल्ह्याला भीति दाखवायला. त्याचा सुळसुळाट फार वाढला आहे. मला पाहूनच तो पळेल असें कांहीं तरी करावेंसें वाटतें मला." ससा म्हणाला.

दगडानें सश्याला हवे होते तसे दांत बसवून दिले.

सश्यानें तलावांत आपलें तोंड पाहिलें आणि गालांतल्या गालांत हंसून म्हणाला–"याला म्हणतात दांत !" इतक्यांत तेथें एक कोल्हा आला. ससा घाबरून दगडाला जाऊन म्हणाला–"बाबा रे ! हे घे आपले दांत व मला याहून मोठे व भयंकर दांत बसवून दे."

दगड म्हणाला–"हें पहा, मला वाटतें कीं दांताऐवजीं तुझें काळीजच बदलून दिलें पाहिजे."

विचित्र मनोरथ

विक्रमार्कानें हट्ट सोडला नाहीं. तो पुन्हां झाडाजवळ गेला. प्रेत काढून घेतलें आणि तें खांद्यावर टाकून नेहमींप्रमाणें स्मशानाच्या वाटेनें निघाला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याच्याशीं बोलूं लागला. म्हणाला—"तूं कोणत्या हेतूनें हें सर्व करीत आहेस हें मला कळत नाहीं. तुला पाहून मला खांडिक्याची आठवण येते. तुला थकवा वाटूं नये म्हणून मी त्याची गोष्ट सांगतों. ऐक." असें सांगून त्यानें गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

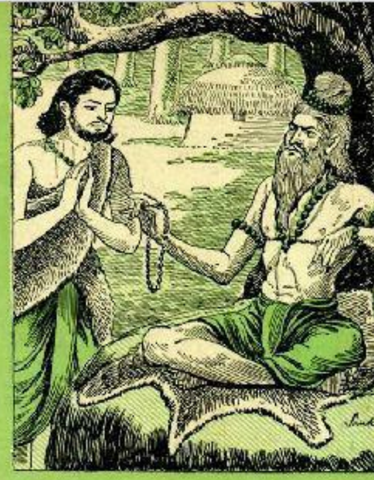
जनक राजाचा वंशज अमितध्वज नांवाचा एक राजा राज्य करीत असे. त्याला दोन मुलगे होते. एकाचें नांव कृतध्वज व दुसऱ्याचें खांडिक्य. दोघांनीं बापाचें राज्य वांटून घेतलें व आपआपल्या राज्यांत राज्य करूं लागले. कृतध्वजाला केशिध्वज नांवाचा मुलगा होता. गादीवर बसल्यानंतर त्यानें त्याचा चुलता खांडिक्य याचें राज्य देखील बळजबरीनें आपल्या राज्याला जोडलें. खांडिक्य आपला मंत्री व पुरोहित यांच्या सह रानांत जाऊन राहूं लागला.

केशिध्वजाला योगविद्या अवगत होती. त्यानें यज्ञ केले आणि आपली शक्ति वाढविली. एकदां तो योग समाधींत असतां एका वाघानें येऊन त्याची यज्ञधेनु खाऊन टाकली. हें जें पाप घडलें त्याला प्रायश्चित्त काय हें त्यानें यज्ञ करणाऱ्या थोर ऋषी मुनींना विचारलें. पण कोणी प्रायश्चित्त सुचवूं शकला नाहीं. पण कशेर मुनींस विचारल्यास ते सांगतील असें अनेकांनीं सुचविलें.

राजा कशेर मुनींच्या आश्रमांत गेला व त्यानें त्यांना तोच प्रश्न केला.

मुनि म्हणाले—"राजा, तुझ्या प्रश्न ठीक आहे. मला देखील ठीक ठीक काय प्रायश्चित्त केलें असतां तूं या पापांतून मुक्त होशील हें माहीत नाहीं. परंतु जर का तूं शुनक मुनींकडे गेलास तर ते तुला खात्रीनें काय प्रायश्चित्त करावें हें सांगूं शकतील."

केशीध्वज शुनक मुनींकडे गेला आणि घडलेली गोष्ट सांगून काय प्रायश्चित्त करावें

असा प्रश्न केला. तेव्हां शुनक मुनि म्हणाले—"राजा, मला तर याविषयीं कांहींच माहीत नाहीं. मग मी तरी काय सांगणार? कशेर मुनि तरी सांगूं शकतील कीं नाहीं याची मला शंका आहे. फक्त एकालाच याविषयीं पूर्ण माहिती आहे व तो म्हणजे खांडिक्य!"

केशीध्वजासमोर तें ऐकून दुसरा एक प्रश्न उभा राहिला. ज्याला गादीवरून काढून त्याची गादी आपण बळकावली आतां त्याच्याकडे कोणत्या तोंडानें जाऊन हा प्रश्न विचारावयाचा? विचारला तरी ते त्याचें

वेताळाच्या गोष्टी

उत्तर देतील का? थोडा वेळ तो विचार करीत उभा राहिला. पण नंतर त्यानें मनाशीं विचार केला कांहीं हरकत नाहीं हा प्रश्न विचारयाला. प्रश्न विचारल्यावर जुन्या वैरा-मुळें खांडिक्यानें माझा वध केला तरी मला यज्ञाचें फळ मिळेल. कारण मी या वेळीं यज्ञकार्य नीट चालावें म्हणून झटत आहें. परंतु जर का त्यानें प्रश्नाचें सरळ उत्तर दिलें तर तसेंहि फळ मिळेल. कारण यज्ञ चालू राहील व यज्ञ यशस्वी झाला म्हणजे फळ हें मिळणारच. म्हणून त्याच्याकडे जाण्यांत कांहीं हरकत नाहीं.

असा विचार करून केशीध्वज रथांत बसून खांडिक्याकडे गेला. त्याला पाहतांच खांडिक्याला राग आला. म्हणाला–"दुष्टा! अजून तुझी दुष्ट बुद्धि गेली नाहीं तर! माझा वध करण्यासाठीं तूं या एकांत स्थानीं पण आला आहेस. मग हा छद्म वेष करून कशाला आला आहेस? तुझ्या अंगावर हरिणाजिन असलें तरी मृगचर्म पांघरलेला वाघ आहेस तूं. तूं माझें राज्य बळजबरीनें हिसकावून घेतलेंस. तेवढ्यानें तुझें पोट भरलें नाहीं. आतां माझा जीव घ्यायला आला आहेस. माझें राज्य हिसकावून घेणाऱ्याचा वध करण्यांत काय पाप आहे? उभा रहा, मी तुझा वध करतों."

तें ऐकून केशीध्वज खांडिक्याला नमस्कार करून म्हणाला–"मी तुझा वध करण्याच्या हेतूनें आलों नाहीं. मनांत एक दोन शंका होत्या त्यांचें समाधान करून घेण्यासाठीं आलों आहें. माझ्या शंकांचें समाधान करावयाचें कीं माझा वध हें मी तुझ्यावरच सोडतों. मी दोन्हींला तयार आहें."

तें ऐकून खांडिक्यानें आपला मंत्री व पुरोहित दोघांचा सल्ला घेतला. दोघे म्हणाले–"हा तर आपला हाडवैरी. याचा वध केल्यास आपणांला कांहीं दोष लागणार नाहीं. शत्रुऋण किंचित देखील ठेवूं नये अशी राजनीति आहे. आपण त्यानंतर निर्विघ्नपणें राज्य करावें."

परंतु खांडिक्याला तो सल्ला पसंत पडला नाहीं. म्हणाला–"यानें यज्ञदीक्षा घेतली आहे. आतां याचा वध केला तर त्याला परलोकीं सुखप्राप्तीचा अधिकार सहजीं मिळेल. याला जिवंत सोडलें तर त्याचा फक्त इकलोकच सुखी होईल. म्हणून मी याचा वध करीत नाहीं."

त्यानें केशीध्वज याच्याजवळ येऊन विचारलें–"असा कोणता धर्मसंदेह तुझ्या मनांत उत्पन्न झाला आहे?" केशीध्वजनें आपले दोन्ही प्रश्न विचारले आणि खांडिक्यानें त्यांचीं समाधानकारक उत्तरें देऊन प्रायश्चित्त सांगितलें आणि त्याला निरोप दिला.

केशीध्वज राजधानींत परत आला. प्रायश्चित करून त्यानें यज्ञ पुरा केला. त्यानें पुरोहितांची पूजा करून त्यांना दक्षिणा दिली. परंतु त्याच्या मनाला एक गोष्ट राहून राहून टोंचत होती कीं खांडिक्याला आपण गुरुदक्षिणा दिली नाहीं. म्हणून तो

पुन्हां रथांत बसून खांडिक्याकडे गेला. त्याला समोर येत असलेला पाहून खांडिक्य शस्त्रास्त्र घेऊन युद्धास तयार झाला.

"मी युद्ध करण्यास आलों नाहीं, गुरु-दक्षिणा देण्यास आलों आहें. तुमच्या कृपेमुळें माझा यज्ञ पुरा झाला. मागाल ती गुरुदक्षिणा द्यायला मी तयार आहें." केशीध्वज म्हणाला.

खांडिक्यानें मंत्री व पुरोहित दोघांचा पुन्हां सल्ला घेतला. "स्वारी छान फसली आहे संकटांत. निस्संकोच राज्य मागून घ्या." तें ऐकून खांडिक्याला हंसूं आलें.

तो केशीध्वजाजवळ जाऊन म्हणाला–" मला कोणत्याहि वस्तूची गरज नाहीं. फक्त तुला येत असलेली योगविद्या मला शिकव."

तें ऐकून केशीध्वजाला आश्चर्य वाटलें. कारण खांडिक्य आपलें राज्य परत मागून घेणार असें त्याला वाटत होतें. तो खांडिक्याला गुरुदक्षिणा म्हणून योगविद्या शिकवून निघून गेला.

वेताळानें येथवर गोष्ट सांगून राजाला विचारलें–" राजा, मला एक शंका वाटते. राजानें त्याचे मंत्री व पुरोहित दोघांनीं सल्ला दिला तरी आपलें राज्य परत कां मागून घेतलें नाहीं ? त्यांचा सल्ला ऐकून त्याला हंसूं कां आलें ? त्याला राज्याचा मोह नव्हता म्हणून ? कीं केशीध्वजाशीं वैर बाळगणें व्यर्थ आहे असें वाटलें म्हणून ? या प्रश्नांची उत्तरें माहीत असून तूं दिली नाहींस तर त्यांचा परिणाम तुला माहीत आहेच, तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायावर लोळूं लागतील."

तें ऐकून विक्रमार्क म्हणाला–" खांडिक्य एक कुलीन क्षत्रीय वंशी होता. म्हणून राज्य लोभ त्याच्या मनांत एवढा जास्त नव्हता. परंतु ज्यानें बळजबरीनें आपलें राज्य हिसकावून घेतलें त्याच्याशीं मैत्री तरी कशी ठेवणार ? कुलीन क्षत्रिय आपला अधिकार युद्ध करून मिळवतो, भिक्षा मागून, कोणाचे उपकार म्हणून घेत नाहीं. ही गोष्ट मंत्र्याला किंवा पुरोहिताला कळूं नये याबद्दल खांडिक्याला हंसूं आलें."

अशा तऱ्हेनें राजाचें मौन भंग झाल्यामुळें वेताळ नाहींसा झाला व पुन्हां झाडाला जाऊन लोंबकळूं लागला. [कल्पित]

खलीफांची मिळकत

[२]

त्या दिवसापासून तुफहा खलीफांच्या हृदयाची राणी झाली. एक क्षण भर देखील तिचा विरह त्यांना सहन होत नसे. तिच्या सेवेसाठीं त्यांनीं पन्नास दासी नेमल्या. तिच्या तैनातीसाठीं दरमहा दोन लाख दीनार देण्याची व्यवस्था करून दिली. या शिवाय नेहमीं एक न एक भेट तुफहाकडे ते पाठवीतच.

तिच्या रक्षणाची काळजी खलीफांना इतकी असे कीं त्यांनीं ती जबाबदारी इतर कोणावर टाकली नाहीं. कोठें जावयाचें झाल्यास तिच्या महालाला स्वतः बाहेरून कुलुप लावून घेत. कांहीं कारणानें तिचे डोळे ओले झालेले दिसत तेव्हां खलिफा अगदीं घाबरून जात व अगदीं आपुलकीनें चवकशी करीत.

एकदां खलीफा शिकारीला गेले होते. तुफहा आपल्या खोलींत एकटीच होती. तेव्हां खलीफांची मोठी बेगम जुबेदा तेथें आली. तिला पाहून तुफहा नम्रपणें म्हणाली– "बेगम साहेबा ! मला या खोलीबाहेर जाण्याची परवानगी असती तर आपल्या सेवेला नित्य हजर राहालें असतें, याबद्दल क्षमा करावी. आपणच कधीं मधीं दर्शनाचा लाभ घावा."

जुबेदा म्हणाली–" यांत तुझा कांहीं अपराध नाहीं. तुझें हृदय निष्पाप आहे हें मला कळतें. खलीफांची प्रेमपात्र अशी जी कोणी असेल तिच्याकडे मी चुकूनदेखील जात नाहीं. परंतु मी तुझ्याकडे मात्र स्वतः धांवून आलें. तूं आल्यापासून माझा

श्री. शशिकांत सावंत

अपमान आणि निरादर होत आहे. माझें जिणें व्यर्थ झालें आहे. फक्त भूभार म्हणून जगत आहें. वंध्या स्त्रीसारखी आज माझी स्थिति झाली आहे. खलीफा मला कधीं भेटायला तर येतच नाहींत, माझी विचार पूस करणें देखील त्यांनीं सोडून दिलें आहे." असें सांगून ती रडूं लागली. तिच्या बरोबर तुफहा पण रडूं लागली.

नंतर जुबेदा तुफहाला म्हणाली—" मी तुझ्याकडे एक विनंति करायला आलें आहें. महिन्यांतून फक्त एक दिवस त्यांनीं माझ्या महालांत यावें. नाहीं तर माझी स्थिति एखाद्या दासी सारखी होईल."

तुफहानें तिचा हात आपल्या हातांत घेऊन डोळ्याला लावला व म्हणाली—" एक दिवसच काय, नेहमींच खलीफांनीं आपल्या महालांत रहावें. मला आपली एक दासी म्हणून पडून राहूं द्या म्हणजे मी त्यांतच संतोष मानून राहीन.

खलीफा शिकार मध्येंच सोडून परत आल्याचें कळलें. खलीफा सरळ तुफहाकडेच येणार हें चांगलें माहीत असल्यामुळें जुबेदा घाईघाईनें आपल्या महालांत निघून गेली.

ती गेल्यानंतर थोड्यावेळानें खलीफा तुफहाच्या खोलींत आले. दोघांचें जेवण झाल्यावर तुफहानें खलीफाला जुबेदाकडे जावयास सांगितलें. खलीफा तिच्या इच्छे-विरुद्ध कांहीं करत नसत. म्हणून ते जुबेदाच्या महालांत गेले. जातांना त्यांनीं संवयीप्रमाणें तुफहाच्या खोलीला बाहेर कुलूप लावून ठेवून दिलें.

खलीफा निघून गेल्यावर तुफहा पुस्तक घेऊन कांहीं वेळ वाचत बसली. त्यानंतर एक तंतुवाद्य घेऊन तें वाजवीत गाणें गुण-गुणूं लागली. अकस्मात् तिला समोर एक अद्भुत दृश्य दिसलें. दिव्याच्या उजेडांत एक अनोळखी वृद्ध मनुष्य गाण्याच्या सुरावर व तालावर नाचत होता. तो वृद्ध त्याच्या कपड्यावरून राजघराण्यांतला असावा असें वाटे. तो डोळे मिळून अगदीं तन्मय होऊन नाचत होता.

परंतु बंद खोलींत त्या अपरिचित माण-साला त्या स्थितींत पाहून तुफहा मात्र फार घाबरून गेली. बाहेर पाहारा होता, दार बंद, मग हा आंत आला कसा ? अल्लावर भरंवसा ठेवून तिला तो आल्याचें कळलेंच नाहीं अशा तऱ्हेनें ती गात राहाली.

कांहीं वेळानें तो वृद्ध जवळ येऊन तिला म्हणाला—" काय पण गोड होतें तुझें गाणें ? वाहवा ! वाहवा ! "

" अल्लाची शपथ, तूं भुतांचा राजा असावास असें मला वाटतें." तुफहा म्हणाली.

" बरोबर ओळखलेंस तुफहा ! मी भूत-लोकांतून आलों आहें. एवढेंच नव्हें, मी त्या लोकाचा राजा पण आहें. तुला भिण्याचें कांहीं कारण नाहीं. माझें नांव इब्लिस. मीच कित्येक दिवसांपासून नकळत तुझें रक्षण करीत आलों आहें. माझी राणी

उतरवलें. एका मोठ्या दिवाणखान्यांत तिला घेऊन गेले. हिऱ्यामोत्यांनीं मढवलेल्या एका उच्च आसनावर तिला बसविलें. दिवाणखान्याच्या भिंती सोन्याच्या होत्या व खांब चांदीचे होते. भुतांचे सरदार तिच्या आसनाभोंवती बसले. दोघां शिवाय बाकी सर्वांचें रूप व पोशाख माणसासारखेच होते.

थोड्या वेळानें भुतांची राणी कमरिया आपल्या तिघां बहिणींबरोबर दिवाणखान्यांत आली. तिनें प्रवेश करतांच सर्वांनीं उभे राहून तिला वंदन केलें. तुफ़हानें आपल्या आसनावरून खालीं येऊन राणीचें स्वागत

केलें. राणीनें आपल्या बहिणींची ओळख करून दिली व स्वतः दुसऱ्या एका आसनावर जाऊन बसली.

मेजवानी सुरू झाली. त्या दोघां विचित्र भुतांकडे खुणावून तुफ़हानें कमरियाला त्यांच्या विचित्र रूपाचें कारण विचारलें.

"तुला भीति वाटूं नये म्हणून बाकी सर्वांनीं मानव रूप धरलें आहे, पण त्या दोघांनीं आपल्याच घमेंडींत आपलें हें रूप सोडलें नाहीं. हा आहे अलशिस्बान व तो मायमून!" तिनें दोघांकडे खुणावून नांवें सांगितलीं.

"त्याला पाहून मला भीति वाटते बाई!" तुफ़हा म्हणाली. तें ऐकून सर्व भुतें खदखदां हंसूं लागलीं.

मेजवानी संपल्यावर इब्लिसनें तुफ़हाला गाणें म्हणायला सांगितलें. तिनें एक सुंदर व गोड गाणें म्हटलें. तिचा गोड आवाज ऐकून भुतें डोलूं लागलीं. त्यांनीं तिला आणखी गाणीं म्हणायला आग्रह केला. तिनें निरनिराळ्या चालींवर कित्येक पदें म्हटलीं. कित्येक पदें फुलांविषयीं व पक्ष्यांविषयीं होतीं. सर्वांनीं मुक्तकंठानें तिच्या गाण्याची स्तुति केली. तिला देखील

आनंदच झाला. पण तिनें परत जाण्याची इच्छा दर्शविली.

इब्लिसला वाईट वाटलें. तो म्हणाला— "तुझा गुरु ईशाक माझ्या चांगला परिचयाचा आहे. मी त्याला कित्येक रागरागिणी शिकविल्या आहेत. गिटार वाद्य वाजविण्याची एक नवीन पद्धत मी तुला शिकवीन तूं हें वाद्य शिकून घेतलेंस तर सर्वत्र तुझी प्रशंसाच होईल. खलीफांचें तुझ्यावर जास्तच प्रेम वाढेल." असें सांगून त्यानें गिटार वाद्य एका विशिष्ट पद्धतीनें वाजवायला सुरुवात केली. तें वाद्य तुफ़हा तन्मय होऊन ऐकूं लागली. तिनें आपल्या आयुष्यांत इतकें उत्तम संगीत कधीं ऐकलें नव्हतें. नंतर तिनें इब्लिसच्या हातून गिटार घेतलें व तीच गत वाजवून दाखविली. तिचें नैपुण्य पाहून सर्व चकित झाले.

नंतर इब्लिसच्या आज्ञेप्रमाणें नोकर बारा पेट्या घेऊन आले. सर्व पेट्या एकाच तऱ्हेच्या होत्या. तुला आमच्या तर्फे ही भेट समज. असें सांगून इब्लिसनें पेट्या उघडून आंतील उत्तमोत्तम मखमलीची व रेशमी जरदारी वस्त्रें व आभूषणें तिला

दाखविलीं. एका पेटींत निरनिराळ्या तऱ्हेचीं उत्तरेंच होतीं.

कमरिया राणी तिला निरोप देत असतां म्हणाली—"आम्ही मधूनमधून तुझ्या भेटीला अदृश्य रूपानें येत जाऊं."

परत जातांना इब्लिसनें तुफ़हाला घोड्यावर बसविलें नाहीं. आपल्या खांद्यावर आश्चर्य असें कीं क्षणभरांत ती आपल्या खोलींत पोंचली होती. बाराच्या बारा पेट्या भिंतीला चिकटून ठेवलेल्या होत्या. आपण या खोलीबाहेर कोठें गेलोंच नव्हतों असें तिला वाटलें. आपण स्वप्नतर पाहिलें नाहीं अशी एक शंका तिच्या मनांत येऊन गेली. खात्री करून घेण्यासाठीं ती गिटार वाद्य घेऊन इब्लिसनें शिकवलेली गत वाजवूं लागली.

खोलीबाहेर सव्वाब नांवाचा हिजडा उभा होता. तो गाणें ऐकून मुग्ध झाला. अरे ही तर आपलीच मालकीण वाजवीत असली पाहिजे. तो धांवतच जुबेदा बेगमच्या महालांत गेला. खलीफा शयन-गृहांत होते. त्यानें पाहारेकऱ्याचे पाय धरून माफी मागितली आणि म्हणाला—"माफ कर मित्रा! काय वाटेल तें करून खलीफांना जागा कर!"

"अरे, तुला वेडबीड तर नाहीं लागलें. माझी मान उडेल त्याची काय वाट?" पाहारेकरी म्हणाला. परंतु सव्वाबनें आपला हट्ट सोडला नाहीं. त्यांच्या बोलण्याच्या आवाजानें शेवटीं खलीफांनी झोंप मोडली व तेच दार उघडून बाहेर आले आणि विचारलें—"हा काय दंगा चालवला आहे?"

मस्रूर माफी मागून म्हणाला—"सव्वाब आपल्याला जागे करायला सांगत होता."

"काय पाहिजे त्याला?" खलीफानीं विचारलें आणि आंत येऊन काय तें सांगायला सांगितलें. आपण स्वतः खलीफांशीं बोलत आहों, ही गोष्ट सव्वाब पार विसरून गेला आणि सलाम देखील केला नाहीं. घाइघाईंत बरळूं लागला—"अरे चल लवकर! माझी मालकीण तुफ़हा गिटार वाजवून त्यावर एक गाणें म्हणत आहे. चल लवकर आणि तेथें बसून एकदां तें गाणें ऐक, माझ्या बाळा!"

खलीफा कांहीं एक बोलले नाहींत व त्याच्याकडे करड्या नजरेनें पाहूं लागले. सव्वाबनें विचारलें—"मी म्हटलें तें ऐकूं नाहीं आलें का? तुफ़हा आपल्या खोलींत बसून गाणें म्हणते आहे. ऐक जाऊन खुळ्या!"

खलीफा जास्त वेळ विचार करीत थांबले नाहींत. त्यांना जो अंगरखा समोर पलंगावर दिसला तो त्यांनीं उचलला आणि अंगांत घालीत म्हणाले—"काय झालें तरी काय तुला मूर्खा! तुझी मालकीण निघून गेली आहे. जाफर म्हणाला कीं तिला कोणीतरी भूत उचलून पळवून घेऊन गेलें आहे. भुतें ज्यांना उचलून नेतात ते पुन्हां परत येत नसतात, ही साधी गोष्ट माहीत नाहीं वाटतें तुला? तुला स्वप्न तर नाहीं

पडलें? आला आहे मोठा मला जागा करायला."

"स्वप्न! मी तर झोंपलोंच नाहीं व माझी मालकीण जिवंत आहे. म्हणून तर मी बोलवायला येथवर आलों आहें. काय पण तुझी ही दशा झाली आहे?" म्हातारा सव्वाब म्हणाला.

आतां मात्र खलीफांना हंसूं आवरेना. ते सव्वाबला म्हणाले—"हे बघ, तुझें म्हणणें खरें निघालें तर समज, तुझें भाग्य उदयाला आलें आहे. तुला मी गुलामींतून मुक्त करून तुला एक हजार दीनार इनाम देईन.

पण जर का खोटें निघालें तर लक्षांत ठेव, फांशी होईल."

"अल्ला!....हें खरें होऊं दे! हें स्वप्न ठरूं देऊं नकोस!" असें पुटपुटत सव्वाब खलीफांना बरोबर घेऊन तुफहाच्या महालाकडे निघाला. खोलीजवळ येतांच खलीफांना तुफहाचें गोड संगीत ऐकूं आलें. खोलीचें दार उघडायला एक क्षणभरच लागला असेल. दार उघडल्याबरोबर तुफहानें समोर येऊन खलीफांना मिठी मारली. खलीफा एकदम ओरडले आणि बेशुद्ध होऊन जमिनीवर पडले.

तुफहानें त्यांना पाणी शिंपडून शुद्धीवर आणलें. खलीफा शुद्धीवर आले खरे परंतु थोडा वेळ जणुं कांहीं दुसऱ्याच कोठल्या तरी तंद्रेंत मग्न होऊन तिच्याकडे पहात बसून राहाले. नंतर मोठ्या कष्टानें श्वास सोडून म्हणाले—"तुफहा! तूं नाहींशी झालीस तें एक आश्चर्यच व पुन्हां परत आली आहेस हें त्याहून मोठें आश्चर्य!"

तुफहानें घडलेलें वृत्त सविस्तर सांगितलें व भूत लोकांतून भेट म्हणून तिनें ज्या बारा पेट्या आणल्या होत्या त्या दाखविल्या. पेट्या उघडून पाहाल्यावर आंतल्या हिऱ्या माणक्यांच्या झकझकाटानें खलीफांचे डोळे दिपून गेले. अब्बासवंशीयांच्या अपार वैभवाचें व संपत्तीचें मूळ कारण म्हणजे हा खजिनाच.

तुफहा परत आल्याच्या खुशींत खलीफांनीं राज्यभर रोषणाई केली व उत्सवाचा दिवस म्हणून प्रजेला मेजवानी दिली. मेजवानीच्या वेळीं इशाकनें इब्लिसच्या पद्धतीवर एक गीत रचून तें गिटारवर म्हणून दाखविलें आणि सर्वांचें मनोरंजन केलें. [संपूर्ण]

मध्यंतरी सीता रामचंद्राच्या विरहदुःखानें आणि रावणाच्या कठोर वचनांनीं फार दुःखी झाली. तिला वाटूं लागलें कीं आतां रामाचें दर्शन या जन्मांत तरी होणें शक्य नाहीं. तो दुष्ट रावण केव्हां वध करील कोण जाणें? रावण निघून गेला. सीता विचार करीत बसली होती. स्वच्छ चांदणें पडलें होतें. पण तिची मनस्थिति अगदीं बदलून गेली होती. तिनें आत्महत्येचा विचार करून गळ्याला फांस लावून घेण्याच्या हेतूनें गळ्याला आपल्याच वेणीचा विळखा दिला.

पण इतक्यांत तिला कांहीं शुभ शकुन होऊं लागले. डावा डोळा लवूं लागला व डाव्या अंगाला स्फुरण चढूं लागलें. तें पाहून तिच्या जिवांत जीव आला.

मारुती शिशुपा (शिशवी) वृक्षावर बसून हें सर्व पहात होता. पण काय करावें हें त्याला सुचेना. रामाचा संदेश पोंचता करणें हें काम त्यानें अंगावर घेतलें होतें. सीतेशीं कांहीं बोललों नाहीं व सीता येथें सुखरूप आहे एवढेंच पाहून आपण परत गेलों तर रामाला त्याचें वाईट वाटेल. सीतेचा कांहीं निरोप आणला नाहीं याबद्दल कदाचित रागदेखील येईल. पण सीतेशीं बोलावें तर कसें? या राक्षसिणी तिच्या चारीबाजूला घोळका करून बसल्या आहेत. मी संस्कृत

पण जर का खोटें निघालें तर लक्षांत ठेव, फांशी होईल."

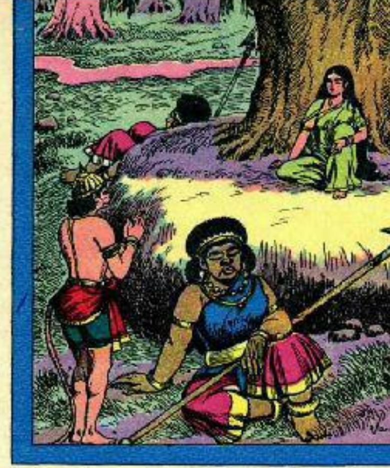
"अल्ला !....हें खरें होऊं दे ! हें स्वप्न ठरूं देऊं नकोस !" असें पुटपुटत सव्वाब खलीफांना बरोबर घेऊन तुफहाच्या महालाकडे निघाला. खोलीजवळ येतांच खलीफांना तुफहाचें गोड संगीत ऐकूं आलें. खोलीचें दार उघडायला एक क्षणभरच लागला असेल. दार उघडल्याबरोबर तुफहानें समोर येऊन खलीफांना मिठी मारली. खलीफा एकदम ओरडले आणि बेशुद्ध होऊन जमिनीवर पडले.

तुफहानें त्यांना पाणी शिंपडून शुद्धीवर आणलें. खलीफा शुद्धीवर आले खरे परंतु थोडा वेळ जणुं कांहीं दुसऱ्याच कोठल्या तरी तंद्रेंत मग्न होऊन तिच्याकडे पहात बसून राहाले. नंतर मोठ्या कष्टानें श्वास सोडून म्हणाले—"तुफहा ! तूं नाहींशी झालीस तें एक आश्चर्यच व पुन्हां परत आली आहेस हें त्याहून मोठें आश्चर्य !"

तुफहानें घडलेलें वृत्त सविस्तर सांगितलें व भूत लोकांतून भेट म्हणून तिनें ज्या बारा पेट्या आणल्या होत्या त्या दाखविल्या. पेट्या उघडून पाहाल्यावर आंतल्या हिऱ्या माणक्यांच्या झकझकाटानें खलीफांचे डोळे दिपून गेले. अब्बासवंशीयांच्या अपार वैभवाचें व संपत्तीचें मूळ कारण म्हणजे हा खजिनाच.

तुफहा परत आल्याच्या खुशींत खलीफांनीं राज्यभर रोषणाई केली व उत्सवाचा दिवस म्हणून प्रजेला मेजवानी दिली. मेजवानीच्या वेळीं इशाकनें इब्लिसच्या पद्धतीवर एक गीत रचून तें गिटारवर म्हणून दाखविलें आणि सर्वांचें मनोरंजन केलें. [संपूर्ण]

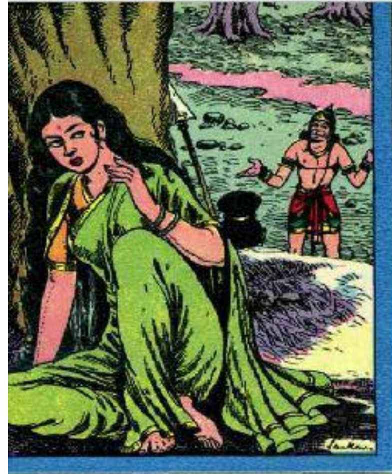

वानरच तें सर्व बोलला ह्या गोष्टीची तिची खात्री झाली. पुन्हां विचार केला, हा भ्रम तर नसेल. रामाच्या विषयींच मनांत सारखे विचार चालूं असल्यामुळें रामाच्या विषयीं कोणी बोलत आहे असा भ्रम झाला असावा.

इतक्यांत मारुती झाडावरून खालीं उतरून आला. सर्व राक्षसिणी घोरत पडल्या होत्या. मारुतीनें दुरूनच सीतेला प्रणाम केला व विचारूं लागला—"हे देवी ! तूं कोण ? तुझ्या अंगावरचीं वस्त्रें अशीं जुनीं व फाटकीं कां ? तूं कोणत्या जातीची ? तूं तर कोणी कुलीन दिसते आहेस. तुझ्या वडिलांचें व पतीचें नांव काय ? तूं जन-स्थानांतून रावणानें हरण करून आणलेली सीताच असलीस तर सांग !"

सीता म्हणाली—"मी महाराज दशरथ यांची सून व जनकराजाची कन्या आहें. श्रीरामचंद्र माझे पति. माझें नांव सीता. मला तेरावें वर्ष लागलें तेव्हां रामचंद्राला राज्याभिषेक करण्याचा दशरथ महाराजांनीं निश्चय केला. परंतु त्यांची तृतीय पत्नी कैकेयी हट्ट करून बसली कीं रामाला राज्याभिषेक केल्यास आत्महत्या करीन. तिनें असा देखील हट्ट केला कीं रामाला चौदा वर्षें वनवासाला पाठवावें. रामानें राज्याचा अधिकार सोडला आणि वनवास ग्रहण करण्याचें ठरविलें. त्यानें मला कौसल्या मातेजवळ रहावयास सांगितलें. पण रामाचा वियोग मला असह्य वाटला म्हणून मी त्याच्या बरोबर वनांत आलें. माझ्या आधीं आपल्या वडील भावाबरोबर वनवासास जायला लक्ष्मण वल्कल वस्त्रें धारण करून तयार झाला होता. आम्ही सर्व दंडकारण्यांत असतां रावण मला उचलून घेऊन लंकेला आला. फक्त दोनच महिने तो मला जिवंत राहूं देईल. नंतर तो माझा वध करील."

सीतेला दुःखी पाहून मारुती पण फार दुःखी झाला. सीतेचें दुःख कमी करण्याच्या हेतूनें मारुती म्हणाला–"माते सीते! मी रामाचा दूत आहें. रामानें स्वतःची कुशल-वार्ता तुला कळवून तुझी कुशलवार्ता घेऊन येण्यासाठीं मला पाठविलें आहे. लक्ष्मणानें साष्टांग नमस्कार सांगायला सांगितलें आहे."

तें ऐकून सीतेला आनंद झाला. तिचा कंठ गहिंवरून आला. क्षणभर डोळे मिटून ती बसली व नंतर म्हणाली–"रामचंद्राचें दर्शन माझ्या नशीबीं असेल तर मला आनंद मिळेल."

सीतेच्या मनांत आपल्यावर विश्वास बसला असावा असें वाटल्यानंतर मारुती पुढें येऊन समोर उभा राहिला. सीतेला वाटलें रावणच तें मायावी रूप धारण करून आला आहे. तिनें विचार केला कीं एखाद्या ओळखीच्या माणसाशीं बोलावें तशी मी या वानराशीं बोललें ही केवढी चूक केली? प्रथम ती अशोक वृक्षाला टेकून उभी होती. पण मग खालीं बसली. मारुतीनें तिला प्रणाम केला तरी त्याच्याकडे पाहण्याला तिला धीर होईना. ती त्याला म्हणाली–"तूंच रावण आहेस, मला मुळींच शंका नाहीं. माकडाचें रूप घेऊन तू मला फस-विण्यास आला आहेस. दंडकारण्यांत तूं संन्याश्याचें रूप घरून आला होतास. मी श्रीरामचंद्राच्या दुःखानें दुःखी आहें व उपवास करीत आहें. तूं या अबलेला असा त्रास कां देतोस? तूं रामाचा दूत आहेस तर त्यांच्या गुणांचें वर्णन कर. राम व लक्ष्मण यांच्या स्वभावाचें वर्णन कर तुझी रामचंद्राशीं केव्हां व कशी भेट झाली नर आणि वानर यांची मैत्री कशी?"

मारुतीनें श्रीरामाचें गुण वर्णन करून त्याचें सौंदर्य व शौर्य वर्णन केलें. लक्ष्मणाच्या

भ्रातृभक्तीचें पण वर्णन केलें आणि नंतर सीता हरण झाल्यानंतर राम ऋष्यमूक पर्वताजवळ सीतेचा शोध काढीत कसा आला व त्यानंतर काय काय घडलें व शेवटीं स्वतः लंकेला कसा आला हें सांगून म्हणाला–"मी वानरांचा राजा सुग्रीव याचा मंत्री आहें." नंतर त्यानें रामाची अंगठी सीतेला देऊन तिची खात्री पटविली.

सीतेचा मारुतीवर आतां पूर्ण विश्वास बसला. तिच्या तोंडावर आनंद झळकूं लागला. ती मारुतीला म्हणाली–"मारुती! तर मग तूं सामान्य माकड नसून एक पराक्रमी वानर आहेस. समुद्र पार करून येण्यासारखें एक अशक्य कार्य तूं शक्य करून दाखविलें आहेस."

नंतर सीता विचार करूं लागली कीं रामचंद्र आतां लवकरच येऊन आपली सुटका करणार. अयोध्येहून भरत एक अक्षौहिणी सैन्य मदतीला पाठवील. राम-लक्ष्मण रावणादिक राक्षसांचा नाश करून मला सोडवून नेतील. पुन्हां दुसरा विचार आला. रामलक्ष्मण येतील कीं नाहीं? नाहीं आले तर प्राण त्याग करण्याखेरीज दुसरा उपाय नाहीं.

मारुती म्हणाला–"रामचंद्र नेहमीं तुझ्याच नांवाचा जप करीत आहेत. फक्त फलाहार करून रहात आहेत." पुढें तो म्हणाला कीं सीता लंकेंत आहे हें कळल्याबरोबर ते इकडे येतील. सीता म्हणाली–"मारुती! रावणानें मला फक्त एक वर्षाचा अवधी दिला होता. त्यापैकीं फक्त एकच महिना आतां उरला आहे. त्याच्या आंत माझी सुटका झाली तर रामाची व माझी जिवंतपणें भेट होईल." सीतेनें मारुतीला आणखी एक गोष्ट सांगि-तली. लंकेंत तिच्याबाजूनें बोलणारे बिभीषण, त्याची बायको, त्यांची मोठी मुलगी नला,

म्हणूनच कीं काय तो पुढल्या जन्मीं हरणाच्या योनींतच जन्माला आला. पूर्व पुण्याईमुळें त्याला पूर्व जन्म आठवत होता. त्यानें जन्मल्याबरोबर आपल्या आईला सोडलें आणि शालिग्राम क्षेत्रांत येऊन राहूं लागला. तेथेंच झाडाचा पाला खाऊन त्यानें आपलें जीवित घालविलें.

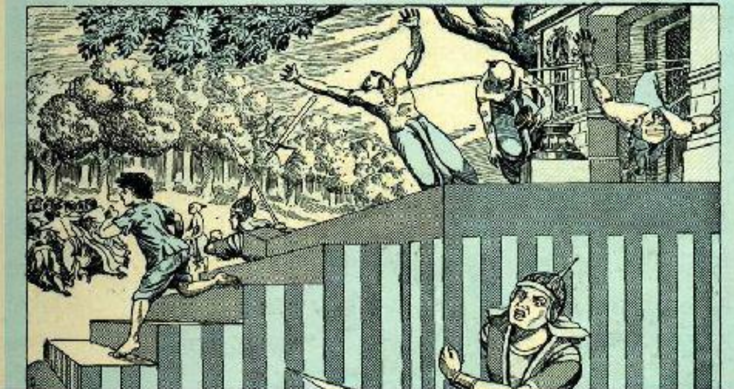
पुढल्या जन्मीं अंगीरस नामक ब्राह्मणाच्या पोटीं तो पुन्हां जन्माला आला. जन्मल्यापासून तो भोळसटच होता. बापानें गुरु गृहीं त्याला पाठविलें तरी विद्याभ्यास केला नाहीं. वैदिक कर्मकांडदेखील त्यानें सोडून दिलें. कोणी त्याचे सावत्र भाऊ पदोपदीं त्याचा अपमान करीत. त्याला धड कपडे देखील अंगांत घालायला मिळत नसत. सर्व लोक जणुं कांहीं त्याच्या सांवलीला देखील भीत व त्याला वेडा समजून दगड मारीत. परंतु त्यानें सर्व अपमान निमूटपणें सहन केले.

पुढें त्याचे वडील वारले. त्याच्या भावांनीं त्याला नोकरासारखे राबवलें. शेणगोठा, गवत कांपणें, गुरें चरायला घेऊन जाणें वगैरे सर्व कामें त्याला करावी लागत. तो सर्व कामें करी. दिवस किंवा रात्र येतां त्याला कधीं फरक वाटला नाहीं. एकाध दिवशीं त्याला जेवायला मिळे तर एकाध दिवशीं तेंहि नाहीं. पण त्यानें कधीं कोणाशीं तक्रार केली नाहीं.

त्या देशाचा राजा वृषल यानें कालीमातेला नरबळी देण्याचें ठरविलें. त्याचे नोकर एका गरीब माणसाला पकडून धरून घेऊन आले. पण तो पळून गेला. त्याच्या शोधार्थ ते हिंडत असतां सैनिकांना भरत दिसला. वृषल राजानें त्यालाच बळी द्यायचें ठरवून कालीसमोर उभें केलें. परंतु कालीमातेनें राजालाच खाऊन टाकलें. देवीच्या अंगांतून ज्वाळा बाहेर येऊं लागल्या आणि पुजारी पटापट मरून पडले. राजाचे शिपाई पळून गेले. भरत देखील पळून गेला.

त्यानंतर भरत देशोदेशीं हिंडला. सिंधु देशाचा राजा रहुण तत्वज्ञानाच्या प्राप्तीसाठीं पालखींत बसून कपिलमुनींच्या दर्शनास निघाला. वाटेंत मेणा उचलून नेणाऱ्या भोयांनीं त्याला पाहिलें आणि तो रिकामटेकडा कोणी तरी असावा असा विचार करून त्याला हांक मारली आणि मेण्याच्या दांड्याला खांदा द्यायला सांगितलें. भरत कांहींच बोलला नाहीं. त्यानें मेण्याचा दांडा इतर मजुरांबरोबर खांद्यावर घेतला आणि चालूं लागला. संवय नसल्यामुळें त्याला इतर भोयांबरोबर झपाझप चालतां येत नव्हतें. त्याचे पाय लटलटूं लागले. मेणा सरकूं लागला. राजानें भोयांना आंतून ओरडून विचारलें. भरताकडे बोट दाखवून ते म्हणाले–"याच्यामुळेंच मेणा डगमग होऊं लागला आहे."

राजानें त्याला थट्टेंत विचारलें–"फार चाललास नाहीं का रे? म्हणून मेणा डगमगूं लागला वाटतें? काय पण हल्लींचे तरुण थोडक्यांत धापा टाकूं लागतात!"

मारुती म्हणाला—"माते! तुझें म्हणणें बरोबर आहे! माझ्या खांद्यावर बसून जाणें इष्ट नव्हे. पण मग मी तुला भेटून आलों या गोष्टीचें प्रमाण तरी काय आहे, माझ्या-जवळ?"

सीता म्हणाली—"द्यायला माझ्याजवळ खूण तरी काय आहे. पण एक जुनी आठवण आहे. ती मी तुला सांगतें. ती रामाला सांगितलीस कीं रामाच्या मनाची खात्री पटेल."

"चित्रकूट पर्वतावरची ती गोष्ट आहे. मंदाकिनीच्या काठीं एका आश्रमा शेजारीं रामलक्ष्मणासह आम्ही सर्व रहात होतों. एकदां फुलें आणायला मी गेलें होतें. अगदीं दमून गेलें होतें. रामचंद्र तेथें आले व आम्ही दोघे विश्रांतीसाठीं एका झाडाच्या सांवलींत झोंपलों. तेव्हां एका कावळ्यानें माझ्या छातींत चोंच मारली. मला राग आला. मी त्याला हाकलण्याचा प्रयत्न केला. पण तो लोचट कावळा पुन्हां पुन्हां येऊं लागला. कावळ्यानें मला त्रास दिलेला पाहून रामाला राग आला. कावळा रामाला पाहून दूर पळाला. आम्ही दोघं पुन्हां झोंपलों. दोघांना झोंप लागल्यावर तो कावळा पुन्हां आला आणि त्यानें टोंच मारून माझी छाती रक्तबंबाळ करून टाकली. त्यामुळें रामाची झोंप मोडली. त्याला राग आला. तो म्हणाला—"कोण रे तो दुष्ट कावळा?" रामाला दूर एक कावळा दिसला. त्याची चोंच व पाय रक्तानें माखलेले होते. रामानें दर्भाचें एक पातें घेऊन ब्रह्मास्त्राचा मंत्र म्हटला. प्रलयाग्नीसारखें तें पातें कावळ्याकडे जाऊं लागलें.

जडभरत

फार प्राचीन काळीं ऋषभ नांवाचा एक राजा राज्य करीत असे. तो इतका शक्तिशाली होता कीं त्यानें इंद्राचा देखील पराभव केला होता. त्याला जयंती नांवाची राणी होती. जयंतीला अनेक मुलें झालीं. त्यांत सर्वांत मोठा भरत होता. त्याला, इलावर्त, कुशावर्त, ब्रह्मावर्त, आर्यावर्त, मलयकेतु, भद्रसेन वगैरे नांवाचे लहान भाऊ होते. त्यांनीं जेथें राज्य केलें त्या देशाचें नांव त्यांच्या नांवावरूनच पडलें.

भरताला पंचजनी नांवाची बायको होती. त्यांना सुमति, राष्ट्रभुक, सुदर्शन, आचरण, धूमकेतु नांवाचे मुलगे होते. ऋषभ वारल्या-वर भरत गादीवर बसला. गादीवर त्यानें अनेक वर्षं राज्य केलें. त्यानें आपलें राज्य आपल्या मुलांना देऊन टाकलें आणि स्वतः तपश्चर्या करण्यासाठीं पुलस्त्यपुल नामक आश्रमांत गेला. तो सालग्राम नामक पुण्य-क्षेत्रांत रहात असे.

एकदां भरत चक्र नांवाच्या नदींत स्नान करून सूर्याला अर्घ्य देत असतां तेथें एक हरणी पाणी प्यायला आली. ती गाभीण होती. अकस्मात् सिंहगर्जना ऐकून तिनें घाबरून जाऊन टुणदिशी उडी मारली. पण ती जमिनीवर आदळली व तेथेंच मरून पडली. तिच्या पोटांतलें पाडस खालीं पडलें व तें नदीच्या प्रवाहांत वाहूं लागलें.

भरत त्या पाडसाला उचलून आपल्या आश्रमांत घेऊन आला. तो त्याच्या सेवेंत इतका मग्न झाला कीं आपली तपश्चर्या देखील विसरून गेला. मरण समयीं देखील त्याची दृष्टि त्या पाडसावरच होती.

*सौ. शारदाबाई मिसाळ

म्हणूनच कीं काय तो पुढल्या जन्मीं हरणाच्या योनींतच जन्माला आला. पूर्व पुण्याईमुळें त्याला पूर्व जन्म आठवत होता. त्यानें जन्मल्याबरोबर आपल्या आईला सोडलें आणि शालिग्राम क्षेत्रांत येऊन राहूं लागला. तेथेंच झाडाचा पाला खाऊन त्यानें आपलें जीवित घालविलें.

पुढल्या जन्मीं अंगीरस नामक ब्राह्मणाच्या पोटीं तो पुन्हां जन्माला आला. जन्मल्यापासून तो भोळसटच होता. बापानें गुरु गृहीं त्याला पाठविलें तरी विद्याभ्यास केला नाहीं. वैदिक कर्मकांडदेखील त्यानें सोडून दिलें. कोणी त्याचे सावत्र भाऊ पदोपदीं त्याचा अपमान करीत. त्याला धड कपडे देखील अंगांत घालायला मिळत नसत. सर्व लोक जणुं कांहीं त्याच्या सांवलीला देखील भीत व त्याला वेडा समजून दगड मारीत. परंतु त्यानें सर्व अपमान निमूटपणें सहन केले.

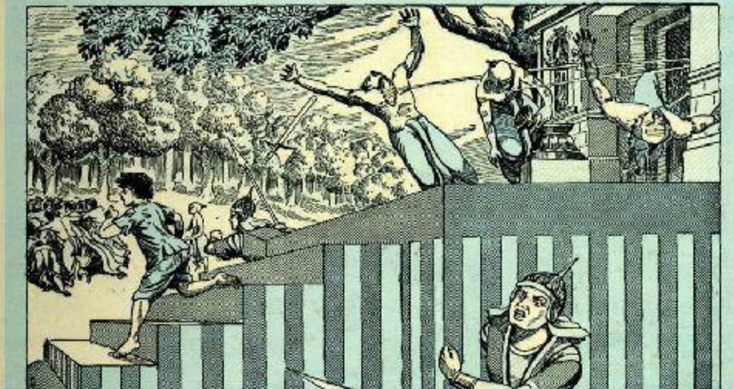
पुढें त्याचे वडील वारले. त्याच्या भावांनीं त्याला नोकरासारखे राबवलें. शेणगोठा, गवत कांपणें, गुरें चरायला घेऊन जाणें वगैरे सर्व कामें त्याला करावी लागत. तो सर्व कामें करी. दिवस किंवा रात्र येतां त्याला कधीं फरक वाटला नाहीं. एकाध दिवशीं त्याला जेवायला मिळे तर एकाध दिवशीं तेंहि नाहीं. पण त्यानें कधीं कोणाशीं तक्रार केली नाहीं.

त्या देशाचा राजा वृषल यानें कालीमातेला नरबळी देण्याचें ठरविलें. त्याचे नोकर एका गरीब माणसाला पकडून धरून घेऊन आले. पण तो पळून गेला. त्याच्या शोधार्थ ते हिंडत असतां सैनिकांना भरत दिसला. वृषल राजानें त्यालाच बळी द्यायचें ठरवून कालीसमोर उभें केलें. परंतु कालीमातेनें राजालाच खाऊन टाकलें. देवीच्या

अंगांतून ज्वाळा बाहेर येऊं लागल्या आणि पुजारी पटापट मरून पडले. राजाचे शिपाई पळून गेले. भरत देखील पळून गेला.

त्यानंतर भरत देशोदेशीं हिंडला. सिंधु देशाचा राजा रहुण तत्वज्ञानाच्या प्राप्तीसाठीं पालखींत बसून कपिलमुनींच्या दर्शनास निघाला. वाटेंत मेणा उचलून नेणाऱ्या भोयांनीं त्याला पाहिलें आणि तो रिकामटेकडा कोणी तरी असावा असा विचार करून त्याला हांक मारली आणि मेण्याच्या दांड्याला खांदा द्यायला सांगितलें. भरत कांहींच बोलला नाहीं. त्यानें मेण्याचा दांडा इतर मजुरांबरोबर खांद्यावर घेतला आणि चालूं लागला. संवय नसल्यामुळें त्याला इतर भोयांबरोबर झपाझप चालतां येत नव्हतें. त्याचे पाय लटलटूं लागले. मेणा सरकूं लागला. राजानें भोयांना आंतून ओरडून विचारलें. भरताकडे बोट दाखवून ते म्हणाले–"याच्यामुळेंच मेणा डगमग होऊं लागला आहे."

राजानें त्याला थट्टेंत विचारलें–"फार चाललास नाहीं का रे? म्हणून मेणा डगमगूं लागला वाटतें? काय पण हल्लींचे तरुण थोडक्यांत धापा टाकूं लागतात!"

"मी दमलों नाहीं. माझ्या अंगांत शक्तीदेखील नाहीं. तुझा मेणा मी कोठें उचलला आहे? दुसराच कोणी उचलून घेऊन चालला आहे." भरत म्हणाला.

"वेडा पीर दिसतोस! अरे, तुझ्या खांद्यावर मेणा आहे आणि म्हणतोस तूं उचलून नेत नाहींस?" राजानें स्मित करून विचारलें.

"राजा! तूं जें पाहतों आहेस तेंच तुला समजलें नाहींसें दिसतें. म्हणून तूं असत्य भाषण करीत आहेस. सत्य काय तें मी तुला सांगतों, ऐक! खांद्यावर मेणा आहे. त्याच्या खालीं हात, छाती, त्यांच्याहि खालीं पोट, पाय हे अवयव आहेत आणि सर्वांच्या खालीं जमीन आहे. हे सर्वच अनुक्रमें भार वाहून नेत आहेत. मग तूं कसें म्हणतोस कीं मी तुझा मेणा वाहून नेत आहें? कारणान्तर झाल्यानें जो भेद होतो तो नकळ्यानें जग मूळ सत्य कोण तें तेंच ओळखूं शकत नाहीं. आतां पहा तूं मेण्यांत बसला आहेस. मेणा लाकडाचा आहे. झाड लाकूड देतें. म्हणून तूं झाडावर बसला आहेस असें म्हटल्यास तें असत्य ठरेल का? पण जग तें मानायला तयार नाहीं. या अज्ञानामुळेंच तुला वाटतें कीं तूं मेण्यांत बसला आहेस आणि तुला कोणी तरी उचलून नेत आहे."

भरताचा तो तर्क ऐकून राजा मेण्यांतून खालीं उतरला आणि भरताचे पाय धरून म्हणाला—"महात्मन! मी तत्वज्ञानाचा अभ्यास करण्यासाठींच निघालों आहें. तें ज्ञान आपण येथेंच दिलेंत. मी कृतार्थ झालों." भरतानें त्याला उपदेश करून निरोप दिला.

२७. पीसाचा स्तंभ

इटली देशांत आर्नो नांवाची नदीच्या मुखापासून प्रवाहाच्या उलट्या दिशेला थोड्या अंतरावर पीसा नगर आहे. एका काळीं दर्यावर्दी लोकांचें एक लोकसत्ताक राज्य तेथें होतें. शिल्पकलेसाठीं तें प्रसिद्ध आहे.

एकदां नौका युद्धांत विजय प्राप्ति मिळाल्यामुळें सन् १०६७ मध्यें पीसाच्या नागरिकांनीं एक कॅथेड्रल बांधायला सुरवात केली. श्वेत व कृष्णवर्ण संगमरमरी दगडाची ती इमारत सन् ११६८ मध्यें बांधून तयार झाली. त्या इमारतीच्या शेजारींच जग प्रसिद्ध झुकलेला स्तंभ आहे. यांतील शिल्पकला फार नाजुक व वाखाणण्यासारखी आहे. याला घनगरांचा स्तंभ अशी देखील संज्ञा आहे. कारण याचा निर्माणकर्ता गियोटो हा एक घनगर होता.

याची उंची १७९ फुट आहे. हा जमिनींत एका बाजूला खचल्यामुळें त्याचा वरचा भाग एका बाजूला १४ फुट कललेला आहे. अलीकडे जी माहिती मिळाली आहे तीवरून हा स्तंभ ढासळणार कीं काय अशी शंका देखील वाटूं लागली आहे.

भारताचा इतिहास

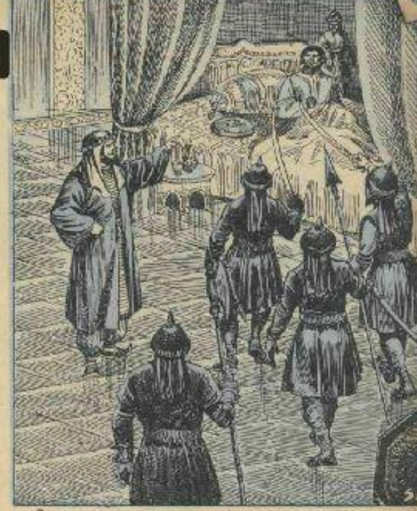

दिल्लीच्या सुलतानांची पर्वा न करणारा प्रांत म्हणजे बंगाल. हा एक अत्यंत सुपीक देश होता. या शिवाय हा दिल्ली-पासून दूर. तेथील अंमलदार दिल्लीच्या सुलतानांशीं थोडेसे बेफिकीरपणानेंच वागत. सुलतान बल्बन याच्या कारकीर्दीनंतर बंगाल जवळ जवळ स्वतंत्रच झाला. त्यानंतर ग्यासुद्दीन तुघलक यानें पुन्हां बंगाल प्रांत आपल्या अमलाखालीं आणून त्याचे तीन भाग केले. या तीन भागांच्या राजधान्या अनुक्रमें लखनौती, सातगांव व सोनारगांव झाल्या. परंतु बंडाळी कमी झाली नाहीं. सन् १३३६ नंतर फक्रुद्दीन सोनारगांवचा शासक झाला. उत्तर बंगाल प्रांतांत अला-उद्दीन अलीशाह स्वतंत्र झाला व त्यानें आपली राजधानी लखनौतीहून हलवून पांडुवा येथें नेली.

सन् १३४५ मध्यें शम्सुद्दीन इलियास शाह यानें बंगालचा सर्व प्रदेश आपल्या अमलाखालीं आणला. त्याच्या कारकीर्दींत व त्याचा मुलगा सिकंदर शाह याच्या कारकीर्दींत बंगाल प्रांतांत दिल्लीच्या सुल-तानांची डाळ शिजली नाहीं. सिकंदर शाह ३६ वर्षें राज्य करून सन् १३७८ मध्यें मरण पावला. त्याचा मुलगा ग्यासुद्दीन अजम याच्याकडे चीन देशाच्या चक्रवर्तीनें आपला दूत पाठविला व त्यानें पुढल्या वर्षीं आपला दूत चीन देशांत पाठविला. १७ वर्षें राज्य करून तो मरण पावला. त्याचा मुलगा हंजा शाह नवाब झाला. राज्यसूत्रें राजा गणेश नामक एका हिंदू ब्राह्मण जमीनदाराच्या हातीं होतीं. गणेशनें आपला मुलगा जदु (यदु) याला गादीवर बसविलें. त्यानें मुसल-मानधर्म स्वीकारला व जलालुद्दीन शाह या नांवानें राज्य करूं लागला. सन् १४३१ मध्यें तो मरण पावल्यावर त्याचा मुलगा शमसुद्दीन गादीवर बसला. त्यानें १४४२ पर्यंत राज्य केलें. तो एक अत्याचारी शासक होता, म्हणून कांहीं उमरावांनीं कट करून त्याचा वध केला. पुढें कटवाल्यांची आपसांत दुही झाली व त्यामुळें बंगालची गादी पुन्हां इलियास शाहच्या वंशजांच्या हातीं आली. नासिरुद्दीन अहमद गादीवर बसला.

नासिरुद्दिनानें १७ वर्षें राज्य केलें. त्याच्या मृत्यूनंतर त्याचा मुलगा रुक्नुद्दीन यानें १४७४ पर्यंत व त्याच्या नंतर त्याचा मुलगा यूसुफ शाह यानें १४८१ पर्यंत राज्य केलें.

यूसुफ शाहचा मुलगा कर्तबगार नसल्या-मुळें बंगालची गादी नासिरुद्दीनचा मुलगा पथशाह यानें बळकावली. परंतु हबशी लोकांनीं कट करून त्याचा खून केला. त्यांचा पुढारी बार्बक शाह हा गादीवर बसला. परंतु पथ शाहचा विश्वासपात्र नोकर इंदिल खान यानें त्याला ठार केलें. त्यानें १४८९ पर्यंत राज्य केलें व त्याच्यानंतर पथ शाहचा मुलगा महमूद द्वितीय गादीवर बसला. त्यानें जेमतेम एक वर्षच राज्य केलें

व सिद्दीबद्र नामक एका हबशी सरदारानें त्याचा वध करून बंगालची गादी बळकावली. तो एक अत्याचारी शासक होता. त्यानें तीन वर्षें राज्य केलें. राज्याच्या मुख्य अधिकाऱ्यांनीं याला कैद करून त्याचा वजीर अलाउद्दीन हुसेन याला गादीवर बसविलें.

अलाउद्दीन हुसेन अरब जातीचा होता. त्याच्या वंशजांनीं सुमारें पन्नास वर्षें राज्य केलें. त्यांपैकीं अनेकांनीं प्रजेच्या हिताचीं कामें केलीं. हुसेन शाहनें शिलालेख काढून जागोजागीं राजाज्ञा जाहीर केली. त्याचीं नाणीं आजपावेतों कोठें कोठें आढळतात.

बंगालच्या लोकप्रिय राज्यकर्त्यांपैकीं तो एक होय. त्यानें बंगाल राज्याची हद्द ओरिसा प्रांतापर्यंत नेऊन भिडविली. जोनपुरच्या शासकांच्या हातांतुन मगधदेश जिंकून आपल्या राज्याला जोडला. आसाम मधील अहोम राज्यावर स्वारी केली व कूचबिहारचें कामतापूर नगर १४७८ मध्यें काबीज केलें. सन् १५१८ मध्यें तो मरण पावला.

त्याचा मुलगा नसीब खान हा नुसरत शाह या नांवानें गादीवर आला. त्याच्या कारकीर्दींत कला, शिल्प व साहित्य यांना प्रोत्साहन मिळालें. त्यानें बरासोना मशीद व कदमरसील नांवाची एक मोठी मशीद गौरजवळ बनविली. त्यानें महाभारताचें बंगाली भाषांतर करविलें. त्याच्या महालांतील नोकरांनींच १५३३ मध्यें त्याचा वध केला.

त्याच्यानंतर त्याचा मुलगा अल्लाउद्दीन फिरोज शाह गादीवर बसला. फक्त तीन महिन्यांनीं त्याचा चुलता ग्यासुद्दीन महंमद शाह यानें त्याचा वध करून त्याची गादी बळकावली. महंमद शाह हा हुसेन शाह वंशाचा शेवटचा नबाब. त्याला शेरशाह सूर यानें गादीवरून हुसकावून लावलें.

जोनपुर : तैमूरलंग याच्या काळांतच जोनपूरचें राज्य स्वतंत्र झालें होतें. बुल्हाल लोदीच्या कारकीर्दींत तें पुन्हां दिल्लीच्या छत्रछायेखालीं आलें. या कालावधींत जे जे शासक आले त्यांत शर्की वंश प्रसिद्ध आहे. एकूण ८५ वर्षें या वंशाचें राज्य होतें. त्यांत इब्राहिम शाह शर्की हा सर्वांत प्रसिद्ध होता. तो १४०२ मध्यें गादीवर बसला व ३४ वर्षें राज्य केलें. तो विद्वान होता व त्याला साहित्याची गोडी होती.

महाभारत

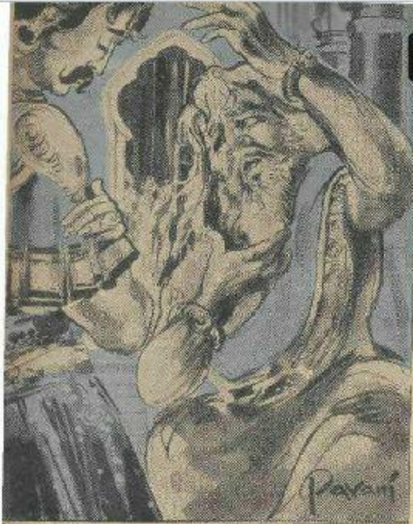
द्वारकेला ज्यावेळीं यादव वंशाचा नाश झाला. त्यावेळीं हस्तिनापुरांत युधिष्ठिर गादीवर बसून ३७ वर्षें लोटलीं होतीं. द्वारकेला ज्या कांहीं अशुभ गोष्टी घडल्या त्याच हस्तिनापुरांत देखील घडूं लागल्या. आकाशांतून अग्निवृष्टि व हिमपात होऊं लागला. सूर्य व चंद्र तीन रंगाचे दिसूं लागले. त्याच वेळीं कृष्णाचा निरोप घेऊन दासक हस्तिनापुरीं पोंचला व त्यानें द्वारकेला घडलेल्या दैवी कोपाचें वर्णन पांडवांना सांगितलें.

श्रीकृष्णासह सर्व यादवांचा संहार अकस्मात कसा झाला या गोष्टीवर कोणाचा विश्वासच बसेना. युधिष्ठिरानें आपल्या धाकट्या भावांचा, पुढें काय करावें या विषयीं सल्ला घेतला.

अर्जुन द्वारकेला, आपल्या सासुरवाडीं जात आहें असें सांगून दासकच्या बरोबर रथांत बसून निघाला.

द्वारकेला वैधव्यकळा आली होती. अर्जुनाला आलेला पाहून अंतःपुरांतील स्त्रियांना शोकावेग आवरला नाहीं व त्या आक्रोश करून रडूं लागल्या. सत्यभामा व रुक्मिणीनें अर्जुनाला बसायला आसन दिलें. परंतु त्यांच्या तोंडावाटे एक शब्द देखील निघाला नाहीं. स्वतः अर्जुनाची तीच स्थिति होती. तरी अर्जुनानें दुःख आवरून सर्वांचें सांत्वन केलें व कृष्णाच्या शौर्यसाहसाची स्तुति करून वसुदेवाला भेटला.

वसुदेवानें शोक अनावर झाल्यामुळें अंथरूणच धरलें होतें. अर्जुनानें येऊन नमस्कार केल्यावर त्यानें त्याला आलिंगन

केलें व म्हणाला—" सर्व नाटक संपलें. सर्व डोळ्यासमोर घडलें व मी अजून जिवंत आहें. सात्यकी व प्रद्युम्न दोघांवर तुझें किती प्रेम होतें. स्वतःला कृष्णाचे अनुयायी म्हणविणाऱ्यांच्या अविचारानेंच हें सर्व घडलें. यादव वंशाच्या रक्षणासाठीं स्वतः कृष्णानें देखील कांहीं यत्न केला नाहीं. कोणाला दोष देण्यांत तरी काय अर्थ आहे ? मुनींचा शाप होता तो. आतां जगण्याची मला इच्छा उरली नाहीं. मी अन्नत्याग केला आहे. कृष्ण मला सांगून गेला होता कीं तूं येशील व तुझ्यावर सर्व स्त्रियांची जबाबदारी टाकावी. तूं त्यांना घेऊन जा. त्यानंतर सर्व द्वारकापुरी समुद्रांत बुडून जाईल."

वसुदेवाच्या इच्छेप्रमाणें अर्जुनानें मंत्री व ब्राह्मण यांचा सल्ला घेतला. स्त्रियांनीं हस्तिनापुरीं जाण्यास तयार रहावें असें त्यानें अंतःपुरांतील सर्व स्त्रियांस कळविलें. "युवराज वज्र याला देखील मी बरोबर घेऊन जाणार आहें. रत्नमाणिक्यें सर्व नीट संभाळून बरोबर घ्यावीं. आज पासून बरोबर एका आठवड्यानें म्हणजे सातव्या दिवशीं सर्व द्वारकापुरी समुद्रांत बुडणार आहे. म्हणून सर्वांनीं सावध रहावें व त्यापूर्वीं जें कांहीं बरोबर घ्यावयाचें असेल तें घेऊन द्वारका सोडावी !" अशी अर्जुनानें घोषणा करविली.

अर्जुन रात्रीं तेथेंच राहिला. दुसऱ्या दिवशीं वसुदेवानें योगसमाधि घेऊन देह सोडला. त्याच्या आवडत्या जागींच त्याचा दहनसंस्कार करण्यांत आला. त्याच्याबरोबर देवकी, भद्रा, रोहिणी व मदिरा सती गेल्या. वज्र आदि यादव राजकुमारांनीं तर्पण करून श्राद्धकर्म उरकलें.

नंतर यादवांचा संहार ज्या जागीं झाला होता, तेथें गेला. सर्वांचीं प्रेतें जागोजागीं विखुरलेलीं होतीं. त्रिदळ गवतानें त्यांचा हा संहार केला होता. अर्जुनानें यथाविधि त्यांचा दहन संस्कार करविला. कृष्ण व बलरामांचीं प्रेतें हुडकून काढविलीं व त्यांचा दहन संस्कार पण उरकला.

बरोबर सात दिवसांनीं अर्जुन हस्तिनापुरीं निघाला. रथ चालू झाले. अश्व, रथ, हत्ती, उंट, बैल, जीं वाहनें मिळालीं तीं घेऊन द्वारकावासी स्त्रिया व वृद्ध लहान मुलांना घेऊन निघालीं. अर्जुन इकडे सर्वांना घेऊन जात होता आणि तिकडे द्वारकापुरी समुद्रांत बुडूं लागली. तें दृश्य खरोखरीच हृदयद्रावक होतें.

बन, पर्वत, नदी वगैरे पार करीत अर्जुन पंचनद प्रदेशांत येऊन पोंचला. वाटेंत चोर व डाकूंनीं त्यांच्यावर छापा मारला. अर्जुन एकटाच योद्धा असून सर्व अनाथ स्त्रिया व वृद्ध आहेत हें पाहून त्यांना जास्तच जोर चढला. अर्जुनानें त्यांना सावध करून मागें फिरायला सांगितलें. परंतु त्यांनीं त्याच्याकडे दुर्लक्ष केलें. अर्जुनानें गांडीव हातीं घेऊन त्यांच्यावर बाण ठेवण्याचा विचार केला. पण त्याला एक देखील अस्त्र आठवेना. स्वतःच्या या स्थितीवर त्यालाच

आश्चर्य वाटलें व स्वतःचा राग आला. त्यानें कांहीं चोरांचा वध केला. परंतु अर्जुनादेखत चोर यादव स्त्रियांना धरून घेऊन गेले.

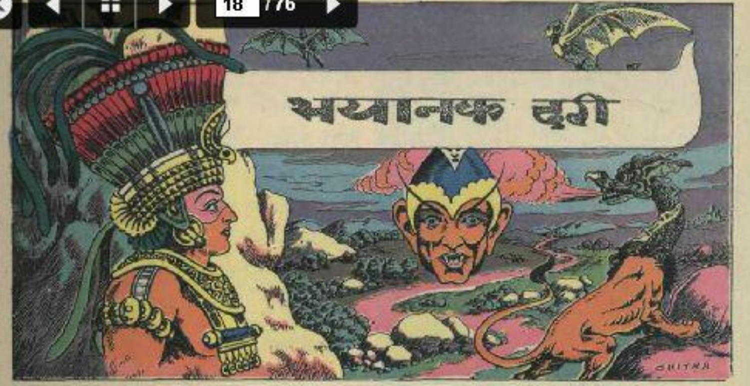
अशा तऱ्हेनें अपमानित होऊन अर्जुन यादवांना घेऊन हस्तिनापुरास आला. द्वारकेहून आलेल्या लोकांची उतरण्याची व्यवस्था करण्यांत आली. कृतवर्मा, त्याची बायको व मुलगा तिघांना मृतिकंवित येथें उतरण्यास जागा दिली. वज्र याचा राज्याभिषेक इंद्रप्रस्थ येथें करण्यांत आला. तेथेंच बहुतेक सर्व यादवांनीं राहण्याचें ठरलें. सरस्वतीच्या

मुलाला राज्य देण्यांत आलें. कृष्णाच्या पत्नींपैकीं जांबुवती, हैमवती वगैरे सती झाल्या. सत्यभामा वगैरे तप करण्यासाठीं हिमालय पर्वत ओलांडून कलाय नामक गांवीं गेल्या.

अर्जुन द्वारकेहून आणलेल्या यादव-स्त्रियांची उतरण्याची व्यवस्था झाल्यावर व्यासमुनींच्या आश्रमांत गेला. व्यासमुनींनीं कुशल क्षेम विचारून त्याला बसायला सांगितलें. अर्जुनाला दुःखी पाहून त्यांनीं दुःख करण्याचें कारण विचारलें.

अर्जुन म्हणाला–"महात्मन्! कृष्ण बलराम स्वर्गवासी झाले. यादवांनीं आपसांत भांडण करून स्वतःच्या हातींच आपला संहार करून घेतला. कृष्णसखा स्वर्गलोकीं गेल्यावर आतां मी जिवंत राहण्यांत काय अर्थ? तो माझा सारथी म्हणून रथ चालवीत असतांचें दृश्य आज देखील माझ्या डोळ्या-समोर उभें आहे. एवढेंच नव्हे, माझ्या अंगांत होती नव्हती ती शक्ति कृष्णामुळेंच होती. तो गेल्यापासून मी एक निष्प्राण चालतें बोलतें प्रेतमात्र राहालों आहें. माझ्या डोळ्यादेखत चोरांनीं यादव स्त्रियांना पळवून नेलें व मी कांहीं करूं शकलों नाहीं. आतां मी जगून तरी काय करूं?"

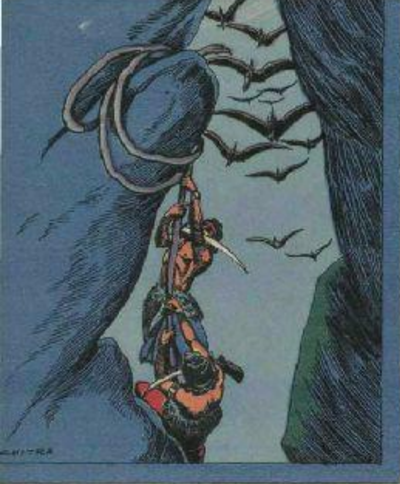
"अर्जुना! कृष्णानें ज्या कामासाठीं अवतार घेतला होता, तें अवतारकार्य संपतांच तो स्वस्थानीं निघून गेला. तुझी अस्त्रें देखील त्यांचें काम झाल्यावर स्वस्थानीं निघून गेलीं आहेत. तुलादेखील उत्तम गति मिळेल. ती वेळ जवळ आली आहे. तुला काळजी करण्याचें मुळींच कारण नाहीं." व्यासमुनींनीं काळ नेहमीं कसा बदलत असतो हें सांगून अर्जुनाला निरोप दिला. अर्जुन हस्तिनापुरीं परत आला.

[२५]

[लखू व त्याच्या साथीदारांना रानटी मांत्रिकाच्या अनुयायांनीं धरण्याचा प्रयत्न केला. परंतु त्यांच्या डोळ्यांत धूळ फेंकून ते एका कड्यावर पोंचले. त्यांना तेथून भयानक दरी दिसली. एका वेलाच्या साहाय्यानें ते त्या कड्यावरून खालीं उतरत असतां रानटी मांत्रिकाच्या अनुयायांनीं त्यांना पाहिलें व वेल कापून त्यांना दरींत पाडण्याची खटपट सुरू केली. पुढें वाचा.]

रानटी मांत्रिकाचे अनुयायी वेल कापून तोडूं लागलेले पाहून लखू व त्याचे साथीदार अर्थातच थोडे घाबरून गेले. पण त्यांनीं धीर सोडला नाहीं. कारण प्रत्येकाला वाटत होतें कीं आतापर्यंत याहून मोठमोठीं संकटें आलीं व त्यां सर्वांतून नशिबानें आपलें संरक्षण केलें. मग या संकटांतून तें आपली सुटका कां करणार नाहीं? लखू सर्वांच्या मनांतलीच गोष्ट जणुं कांहीं या शब्दांत म्हणाला–"ज्या बलवत्तर भाग्याच्या बळावर आपण भयानक दरीच्या तोंडापर्यंत निर्विघ्नपणें येऊन पोंचलों आहों तें ऐन वेळीं आपल्याशीं दगा करील असें मला तरी वाटत नाहीं."

"तू म्हणतोस तें अगदीं बरोबर आहे. हें पहा, कांहीं तरी माझ्या पायांला आधार म्हणून मिळालें आहे. या कड्याचा बाहेर निघालेला हा एक दगड दिसतो आहे. मी या दगडाला हा वेल गुंडाळतों व खालीं जातों. तुम्ही लवकर खालीं येऊन या दगडाखालीं वेळ धरून उतरा. मग त्यांना वरून वेल कापून तोडून टाकला तरी कांहीं भिण्याचें कारण नाहीं."

जयमलचें तें वाक्य पुरे होईपर्यंत लखू कसाबसा खालीं आला. पण गोमांग अजून वरच होता आणि त्या दुष्टांनीं तो वेल तोडून टाकला. गोमांग खालीं कोसळला व त्याच्याबरोबर तो वेल आणि लखू व जयमल पण खालीं जाऊं लागले. पण सुदैवानें वरून तुटलेला वेल त्या दगडाला अडकला. शिवाय तिघांच्या हातांतून वेल सुटला नव्हता, म्हणून ते वेलाला धरून बाहेर निघालेल्या दगडाखालीं लोंबकळूं लागले.

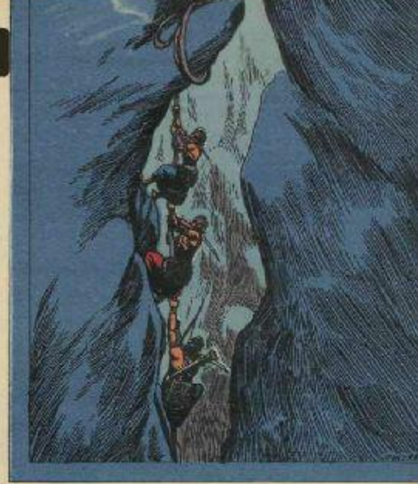
लखू व गोमांगला रानटी मांत्रिकाच्या अनुयायांचा आवाज ऐकूं येत होता—"ते गेले खालीं दरीच्या तळाला. दगडावर आदळून त्यांच्या चिंध्या उडाल्या असतील. आमच्या गंडभेरुंड पक्ष्यांचे पंख कापून चोरून नेणाऱ्यांची हीच गत होईल."

त्यांच्या आवाजानें ती सर्व दरी दुमदुमली. झाडावर बसलेले. गंडभेरुंड पक्षी मोठमोठ्यानें ओरडूं लागले. कोठें तरी सिंह गर्जना झाल्याचा भास पण झाला. लखू व त्याचे साथी त्या वेलाला धरून लोंबकळत असतां एका एकीं झालेली सिंहगर्जना ऐकून ते चकित झाले. इतक्यांत त्यांना कोणीतरी बोलत असल्याचा आवाज ऐकूं आला. "कायरे! कसला हा आवाज आणि ओरडा? मृगराज जागा झाला वाटतें?" आणखी एक आवाज ऐकूं आला—"जगभोजी गुरु! रानटी मांत्रिकानें कोणाला तरी भयानक दरींत फेंकून दिलेलें दिसतें आहे. त्यांचाच ओरडा आहे. खालीं पडून मेले ते. ब्रह्मपुराच्या राजाचे राजगुरु व त्यांचे अनुयायी तर नाहींत ना?"

"ते? त्यांना या दरीची वाट माहीत होऊन येथें पोंचायला जितका वेळ लागेल तेवढ्या वेळांत मीं राजकन्येशीं विवाह करून घेऊन येथली अलोट संपत्ति पळवून घेऊन जाईन. नंतर ते इकडे येतील व गंडभेरुंड पक्षी, अजगर व सांप आणि इतर रानटी श्वापदें यांना चांगलें सावज सांपडेल. त्यांत गैर काय?"

"अरे हो, पण राजकन्या! शिष्या तूं, तिची गोष्ट पार विसरूनच गेलास कीं रे: अमावास्येला अजून तेरा दिवस बाकी आहेत. तोंपर्यंत तिची भेट घेणें देखील मला अशक्य. त्या हंस गामिनीची झोप या ओरड्यामुळें मोडली तर नसेल?" जगभोजी कोणाला तरी म्हणाला.

कोणीतरी मोठ्यानें हंसलें. तो जगभोजीचा शिष्य किंवा सेवक असावा. कांहीं वेळानें तो म्हणाला—"गुरुवर्य! ती हंसगामिनी नव्हे, कल्पकवल्ली आहे. तिचा

बाप, ब्रह्मपुराचा राजा व त्याचा गुरु तिथे तिचें रक्षण करायला येतील असें अजून देखील तिला वाटत आहे. म्हणून तुम्हांला ती कमी लेखीत आहे. या भयानक दरींत आल्यापासून ती घाबरून गेली आहे, हें एका तऱ्हेनें बरेंच झालें."

त्यानंतर पुन्हां बराच वेळ कोणाचा आवाज ऐकूं आला नाहीं. सर्वत्र सामसूम झालें. दरीतून वर ऐकूं आलेलें संभाषण व त्याचा संदर्भ दोन्हींचा विचार करून लखू, जयमल व गोमांग चकित झाले व थोडे भ्यालेंदेखील. तिघांना या विषयीं बोलावें

असें वाटत होतें. पण तोंडांतून व देखील निघत नव्हता. शेवटीं धीर करून कापऱ्या आवाजांत जयमल म्हणाला–" कायरे लखू! ऐकलेंस का तूं तें सर्व?"

" ऐकलें! यावरून आपल्या आधींच कोणी तरी मांत्रिक येथें येऊन दाखल झालेला दिसतो आहे आणि त्याच्या हातीं ब्रह्मपुराची राजकन्या कैद झालेली आहे. तो मांत्रिक आपण ज्या उद्देश्यानें येथवर आलों त्याच उद्देश्यानें येथें आला आहे." लखू म्हणाला.

तें ऐकून जयमल कांहींच बोलला नाहीं. तो विचारांत पडला. त्यांना खालीं कड्यांतून बाहेर निघालेले कांहीं दगड दिसले. वेल धरून पसरत ते त्या दगडापर्यंत जाऊन पोंचले व तेथें उभे राहून काळोखांतच कोठें कांहीं दिसते का पाहूं लागले.

" ब्रह्मपुराहून येऊन बरेच दिवस झाले. या अवधींत तेथें बराच फेरबदल झालेला दिसतो आहे. राजकन्या कल्पकवल्ली या दरींत आली कशी? हा जगभोजी कोण? राजकन्येचें संरक्षण करतां येईल का आपल्याला? काय वाटतें तुला जयमल?" लखूनें विचारलें.

जयमल विचारांत गढून गेला होता. लखू काय म्हणाला, जणुं कांहीं तें त्याला ऐकूंच आलें नाहीं. तो जगभोजी व त्याचा शिष्य यांच्या संभाषणांतल्या गोष्टींचे धागे दोरे जुळवून काय गुपित आहे हें पहात होता. जगभोजी म्हणाला तो 'मृग-राज' कोण, हा एकच विचार मुख्य करून त्याच्या डोक्यांत घोळत होता. शेवटीं तो लखूला विचारूं लागला.

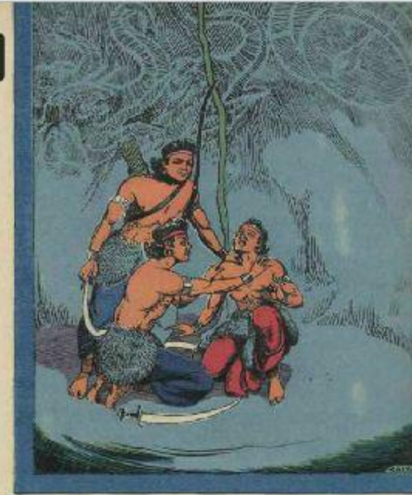
" कायरे लखू? तुला आठवतें का, ब्रह्मपुराजवळच्या डोंगराळ प्रदेशांत ब्रह्म-दंडीनें तुझ्या अंगांत काळभैरवाचें आवाहन केलें होतें. त्यावेळीं तूं कांहीं तरी बडबडलास. त्यांत अनेक गुपितें तूं सांगि-तलीस. नंतर मी तुला त्यांतली कांहीं सांगितलीं होतीं."

लखू जयमलकडे न आठवल्यासारख्या मुद्रेनें पहात म्हणाला–" कोणती गोष्ट? मला नाहीं बुवा आठवत. या भयंकर दरींत अलोट धनराशी आहे, ही एकच एक गोष्ट मला आठवते."

तोंपर्यंत गोमांग मौनपणें त्यांचें बोलणें ऐकत होता. एकदम कांहींतरी नवल घडलें असे दाखवीत लखूकडे वळून म्हणाला– " मला दूर एक दिवा दिसतो आहे. दूर हत्तींचें ओरडणें पण ऐकूं येत आहे!"

" मला नाहीं बुवा दिवा दिसला व आवाज पण नाहीं ऐकूं येत. मला गुंगी आल्यासारखें वाटत आहे. मला या दरींतलें सोनें नको कीं चांदी नको. मला मरणाची भीति नाहीं वाटत. पण मरण येण्यापूर्वीं एकदां बाबांची भेट झाली तर किती बरें होईल?" लखू असें म्हणत पाठीमागें टेकून उभा राहिला.

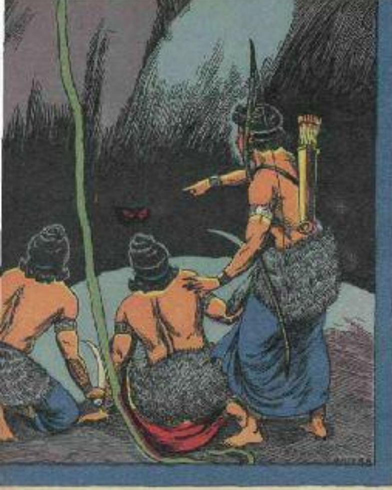
जयमल लाखूला हलवून म्हणाला– " असा धीर सोडलास तर कसें चालेल लखू? इतक्या संकटांना तोंड देऊन आपण

येथवर येऊन पोंचलों. जगभोजी व त्याच्या शिष्याचें संभाषण ऐकून मला असें वाटत आहे कीं आपण आतां फक्त शेवटची मजल गाठावयाची आहे. तुझ्या बाबांची भेटच काय मला तर ब्रह्मपुराचा राजा व राजगुरु सर्वांचीच भेट होणार असें वाटूं लागलें आहे. या दरींतली धनराशी आपल्याच मालकींतली आहे. कारण ती आपल्याला मिळणेंच शक्य आहे. यांत शंकेला जागा राहिली नाहीं."

" इतक्या आत्मविश्वासानें तूं बोलतो आहेस कीं जणुं कांहीं सर्व तुला मिळालेंच.

चांदोवा

पण एवढा विश्वास तुझ्या मनांत कशाच्या बळावर उत्पन्न झाला?" लखूनें विचारलें.

जयमलनें लगेच उत्तर दिलें नाहीं. क्षणभरानें लखूलाच ऐकूं जाईल इतक्या हळू आवाजांत म्हणाला—"काळभैरव तुझ्या अंगांत आला होता तेव्हां तूं ब्रह्म-दंडीला म्हणाला होतास कीं "विन्ध्य पर्वतापलीकडे एक भयंकर दरी आहे. त्या दरींत एक उंच जागीं एक पिंपळाचें झाड आहे. त्याच्या खालीं एक वारूळ, एक वाळकें झाड, चांदणी रात्र, मृगराजाला ठार करून त्याचें चर्म काढून तें...." त्यानंतर बोलतां बोलतां तूं थांबलास. कारण ब्रह्मपुराच्या राजगुरूनें मंत्रबळानें तुझें म्हणजे काळभैरवाच्येंच तोंड बंद करून टाकलें होतें.

"एवढें कबूल कीं आपण भयंकर दरींत येऊन पोंचलों आहों. इतर गोष्टी कितपत खऱ्या ठरतात पहावयाचें आहे." लखूच्या आवाजांत निरुत्साह व निराशा झळकत होती.

"काळभैरव तुझ्या अंगांत आला असतां तूं जें कांहीं बोललास तें सर्व खरें होणार आहे, पहा थोड्या वेळापूर्वी जगभोजी म्हणाला होता तें तूं ऐकलेंच आहेस. मृगराज जागा झाला आहे. याचा अर्थ काय? आपण सूर्योदयाच्या सुमारास दरीच्या तळाला जाऊन पोंहचूं. त्या मृग-राजाचा वध करून त्याचें कातडें काढून तें...." जयमल बोलतच होता कीं ते उभे होते त्या दगडाखालींच दरींत सिंह गरजला. तिघांनीं खालीं डोकावून पाहिलें. त्यांना निखाऱ्यासारखे लाल लाल गरगरीत डोळे दिसले. "हाच तो सिंह, आपल्याला हे डोळे दिसत आहेत म्हणजे तो आपल्याकडेच पहात आहे." गोमांग म्हणाला.

"त्यानें आपल्याला ओळखलें आहे व आपण त्याला ओळखलें आहे. बरेंच झालें. परस्परांची आतां भेट आहे. हुडकत बसण्याची गरजच नाहीं. गोमांग! तुझ्या-जवळ विषांत बुडवलेले बाण आहेत ना?" जयमलनें विचारलें.

"आहेत, पण आतांच त्याची शिकार करावयाची आहे का?" गोमांगनें विचारलें.

"शिकारीला ही वेळ चांगली नाहीं. या काळोखांत आपण सिंहाला मारलें तर जगभोजी त्याला उचलून घेऊन जाईल. सिंहला मारलेलें त्याला कळतां कामा नये. सिंहाला आपला वास लागला आहे. तो आपल्याला विसरणें शक्य नाहीं. त्याचे निखाऱ्यासारखे लाल डोळे आपण पाहिले आहेत. म्हणून आपण त्याला विसरणें शक्य नाहीं. कोण कोणाला ठार करून कोणाचें कातडें काढून घेतो हें उद्यां सकाळींच पाहूं" जयमल म्हणाला.

गोमांग व जयमल यांचें बोलणें चालू असतां लखू निशःब्दपणें बसला होता. दोघांचें बोलणें संपल्यावर तो जयमलला म्हणाला—"जयमल! मी झोंपलों आहे कीं जागा हेंच माहीत नाहीं. दरींतुन कसला तरी आवाज ऐकूं येत आहे मला." "तुला

हत्ती ओरडत असलेले ऐकूं येत आहेत का?" जयमलनें विचारलें.

"हत्तींचें ओरडणेंच काय, घंटा वाजत असलेल्या देखील ऐकूं येत आहेत. गोमांग, तुला नाहीं का घंटांचा आवाज ऐकूं येत?" लखूनें विचारलें.

"कांहीं तरी विचित्रच वाटत आहे सगळें. मला घंटांचा आवाजच नव्हे तर वाऱ्याबरोबर कोणाच्यातरी बोलण्याचा आवाज देखील ऐकूं येत आहे." गोमांग म्हणाला.

गोमांगचें बोलणें ऐकून जयमलच्या मनांत तऱ्हेतऱ्हेचे विचार येऊं लागलें. गोमांग म्हणाला तसें खरोखरींच तेथें सर्वच विलक्षण होतें. त्या दरींतील प्रत्येक वस्तूवर मंत्राचा कांहीं तरी प्रभाव असावा असें वाटलें. जगमोजी, ब्रह्मपूरची राजकन्या कल्पकवल्लीला कसा घेऊन आला? या दरींतून एक पाऊलदेखील बाहेर टाकल्याशिवाय त्याला हें सर्व करतां आलें?

तिकडे लखू विचार करीत होता कीं माझ्या बाबांची आज भेट झाली असती तर? गोमांग विचार करीत होता कीं त्याच्या सरदाराची भेट झाली असती तर राजकन्येला जगमोजीच्या हातांतून सोडवितां आलें असतें.

भयानक दरीच्या एका बाजूला हे तिघे आपापल्या विचारांत अशा तऱ्हेनें बसले असतां पलीकडे मैदानांत ब्रह्मपुराचा राजा व त्याचा गुरु सैन्य जमा करून आपल्या राहुटींत बसून पुढें काय करावयाचें हा विचार करीत होते. सर्व सैन्य घेऊन दरींत उतरावें कीं निवडक वीर सैनिकांना घेऊन उतरावें. [पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

[पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

घातकी बहीण

कोशल देशाचा राजा मार्तंडवर्मा याला प्रमोदक नांवाचा मुलगा व मालिनी नांवाची मुलगी होती. मालिनी जन्मल्यापासूनच आपल्या आजोळीं कुश देशांत होती व तेथेंच ती लहानाची मोठी झाली. प्रमोद सर्व विद्याभ्यास संपूर्ण करून देशाटनास निघाला. वाटेंत आपल्या बहिणीला अनुरूप वर मिळाल्यास त्याला पाहून व परत येतेंवेळीं बहिणीला बरोबर घेऊन यायचें ठरवून तो निघाला होता.

कित्येक देश पहात तो कुश देशांत येऊन पोंचला. त्यानें बहिणीजवळ पाहून आलेल्या राजकुमारांचें वर्णन केलें. पण तिला एक देखील पसंत पडला नाहीं. कांहीं दिवस आजोळीं राहून तो बहिणीबरोबर कोशल देशांत परत जाण्यास निघाला.

तीं दोघं रथांत बसून स्वदेशीं येत असतां एका रानांत चोरांच्या एका टोळीनें त्यांच्यावर हला केला. प्रमोदकनें आठ दहा चोरांना कापून काढलें. त्याचें शौर्य पाहून चोरांची घाबरगुंडी उडून गेली. चोरांचा सरदार हात जोडून प्रमोदकाच्यासमोर उभा राहिला.

"तूं हें जंगल सोडून बाहेर निघून गेलास तरच मी तुला माफ करीन." प्रमोदकनें त्याना बजावून सांगितलें.

"मी तुमच्या हुकमाबाहेर नाहीं." चोरांचा सरदार म्हणाला. नंतर हात जोडून पुढें म्हणाला—"आणखी एक विनंति आहे. दोघांनीं गरिबाच्या घरची झुणकाभाकर येऊन खावी." मालिनीनें नकार दिला नाहीं व आढेवेढे पण घेतले नाहींत म्हणून

प्रमोदकनें बहिणीबरोबर चोरांच्या सरदाराचें आतिथ्य स्वीकारलें.

तें चोराचें घर म्हणजे रानांतला एक मोठा वाडाच होता. राजकुमार व राजकन्या दोघांचें आतिथ्य करण्यांत चोरांच्या सरदारानें कांहीं उणीव राहूं दिली नाहीं.

दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं मालिनी आपल्या भावाला म्हणाली—“दादा! माझें डोकें फार दुखतें आहे. मला स्वप्नांत एक भूत दिसलें. तें म्हणालें कीं या डोकेदुखीमुळें मला मरण येणार आहे. नंतर स्वप्नांतच मला एक ऋषी दिसले. ते म्हणाले कीं पूर्वेकडील लाल टेंकडीपलीकडे एक तळें आहे. त्यातल्याचें पाणी प्याल्यास डोकें दुखी बंद होईल. त्या डोंगरापर्यंत मला कसें जावणार?” असें सांगून ती रडूं लागली.

“मी जाऊन पाणी घेऊन येतों. तूं अशी भितेस कां?” असें सांगून प्रमोदक निघाला. तो रानांत कांहीं अंतर चालून गेल्यावर त्याला एक अस्वल आडवें आलें. पण प्रमोदकनें त्याच्याकडे पाहिलें देखील नाहीं व पुढें निघून गेला. आणखी थोडें चालून गेल्यावर समोर एक वाघ गुरगुरत आला. प्रमोदकनें त्याच्याकडे देखील दुर्लक्ष केलें व पुढें निघून गेला. ती लाल टेंकडी त्याला दिसली. त्या टेंकडीपलीकडे जाऊन त्यानें बरोबर आणलेली लोटी भरून पाणी घेतलें आणि परत फिरला.

तो परत येत असतां त्याला तो वाघ आणि अस्वलच नव्हें, तर एक बिबळ्या वाघ पण दिसला. वाघ माणसासारखा बोलूं लागला. म्हणाला—“कोण रे बाबा तूं? बहादूर आहेस खरा! आमच्या भीतीनें आजपर्यंत कोणी या बाजूला फिरकला देखील नाहीं, आणि आलाच तर आम्हांला पाहाल्याबरोबर उलट पावलीं पळून जाई किंवा आम्हांला ठार करायला धांवत येई. शेवटीं प्रत्येकाला आमच्या हातीं मरणच आलें. परंतु तूं एक विचित्रच धाडसी दिसतोस. आम्हीं तुला बोरूची ही काडी देतों, ती ठेवून घे. कधीं तुझ्यावर कांहीं संकट आलेंच तर तूं ही काडी फुंकणीसारखें फुंक. तुझें रक्षण होईल.” असें सांगून वाघानें त्याच्या पाया जवळ पडलेली काडी दाखविली.

प्रमोदक ती काडी घेऊन चोरांच्या घरीं गेला. त्यानें आणून दिलेलें पाणी प्याल्यावर मालिनीची डोकेंदुखी बंद झाली. ती आपल्या भावाला म्हणाली—“दादा! मला चोरांच्या सरदारानें सांगितलें कीं तूं ज्या वाटेनें जाऊन आलास त्या वाटेनें कोणी जिवंत परत येत नाहीं. तुझ्यावर कांहीं संकट आलें का?” मालिनीनें विचारलें.

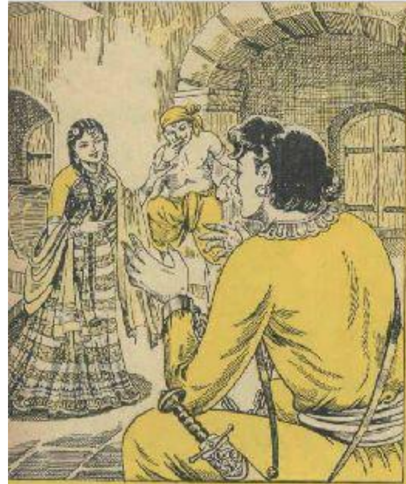
“नाहीं बुवा!” प्रमोदक म्हणाला.

नंतर चोरांच्या सरदारानें वाटमारी करून मिळविलेला खजिना प्रमोदकला दाखविला. त्यांतला लोखंडी साखळदंड काढून तो म्हणाला—“याला तोडून दाखविण्याचें साहस आजपर्यंत कोणी केलें नाहीं. तुमची बहीण म्हणाली—तुम्हांला यानें बांधून ठेवलें तर तुम्ही हा साखळदंड तोडून सुटका करून घ्याल. मी म्हटलें अशक्य. शेवटीं पैज ठरविली.”

“माझा भाऊ खात्रीनें तोडून टाकील.” मालिनी म्हणाली.

“अशक्य! माझें ऐका. उगाच पैज लावण्याचें साहस करूं नका. तुमच्या हातून हा साखळदंड तुटणें शक्य नाहीं. मीच ही पैज जिंकणार.” चोरांचा सरदार म्हणाला.

"दादा! क्षत्रिय वीर असल्या गर्विष्ठांची मान खालीं करूनच माघार घेत असतो." मालिनीनें भावाला प्रोत्साहन दिलें.

प्रमोदकनें एक क्षणभर विचार केला व म्हणाला—"ठीक आहे. मी साखळदंड तोडून दाखवण्याचा प्रयत्न करून पाहातों." असें सांगून त्यानें हात पुढें केले. चोरानें ते साखळदंडानें बांधून टाकले. प्रमोदकनें लाख प्रयत्न करून पाहिला, पण सर्व फुकट.

मालिनीच्या तोंडावर भय किंवा दुःख झळकण्याऐवजीं प्रथम स्मित पाहून व त्यानंतर तिला खदखदां हंसतांना पाहून प्रमोदक चकितच झाला. ती पुढें म्हणाली—"मी पैज हारलें म्हणून मला कबूल केल्याप्रमाणें चोरांच्या सरदाराबरोबर लग्न करावें लागणार."

"तुला या चोरानें फंसविलें कीं तूं मला फंसविलेंस?" प्रमोदकनें आपल्या बहिणीस विचारलें.

"आतां जास्त लपवून ठेवण्याची तरी काय गरज? तर मग ऐक! हा चोर माझा लहानपणापासूनच मित्र आहे. दोघांचें परस्परांवर कित्येक दिवसांपासूनचें प्रेम आहे. मी याला चोरी करण्याचा धंदा सोडून द्यायला सांगितलें होतें. पण तो म्हणाला होता—"तुझ्या बापाचें राज्य मिळालें तर सोडीन." त्याला राज्य मिळण्याच्या मार्गावर तुझा कांटा होता. तो दूर करण्यासाठीं त्यानें आपल्यावर हल्ला केला. पण तो डाव फंसला. तुला ठार करण्याचा दुसरा उपाय म्हणून लाल टेंकडी पलीकडच्या तलावाचें पाणी आणायला आम्ही पाठविलें होतें. पण तो बेत देखील फंसला व तूं जिवंत परत आलास. म्हणून आम्ही हा शेवटचा उपाय केला. या काळकोठडींत पडून रहा भूक आणि तहान बाकी उरलेलें कार्य करतील." आपल्या भावाशीं विश्वासघात करून निर्लज्जपणानें मालिनी हें सर्व म्हणाली.

नंतर मालिनी व तिचा तो प्रियकर चोर दोघांनीं प्रमोदकाला काळकोठडींत ढकललें आणि बाहेरून दाराला कुलुप लावून घेतलें.

प्रमोदकला वाघानें दिलेल्या काडीची गोष्ट आठवली. त्यानें ती काडी काढून फुंकल्या बरोबर दारें धडाधड तुटून पडलीं. वाघ, बिबळ्या वाघ व अस्वल आंत आले. अस्वलानें साखळदंड तोडून प्रमोदकला मुक्त केलें. वाघानें त्या वाड्यांत जे लोक उरले होते त्या सर्वांना ठार केलें. मालिनी व तिचा प्रियकर चोर फार दूर गेले नव्हते. कांहीं गडबड ऐकून परत फिरले. त्यांना देखील वाघां अस्वलांनीं ठार केलें. अस्वलाच्या जागीं एक सुंदर स्त्री प्रमोदकाला दिसली. "कोण तूं?" प्रमोदकनें चकित होऊन प्रश्न केला.

"माझें नांव माधवी. इतर सर्व माझे आईवडील सांगतील." असें सांगून तिनें वाघाकडे व बिबळ्या वाघाकडे पाहिलें. दोघे जवळ येऊन माधवीला बिलगून उभे राहाले. तिनें दोघांच्या गळ्यांत घट्ट मिठी

मारून म्हटलें–"या दोघांना आपल्या तलवारीनें ठार करा." तें ऐकून प्रमोदकला माधवी मालिनीहून देखील जास्त भयंकर वाटली. माधवी, त्याच्या मनांतली शंका ओळखून म्हणाली–"माझ्यासारखाच यांना पण शाप आहे. तुम्ही तलवारीनें ह्यांना ठार केलेंत तर दोघे शापमुक्त होतील."

तें ऐकून प्रमोदकनें दोघां वाघांना ठार केलें. त्याला एक राजा व राणी उभे असलेले दिसले. राजा म्हणाला–

"बाळ मी शूरसेन देशाचा राजा आहें. मी आपल्या राणीबरोबर आपल्या दोन वर्षें वयाच्या मुलीला घेऊन त्या लाल टेंकडीवर गेलों होतों. तेथें एक ऋषी तपश्चर्याकरीत बसले होते. मी थट्टेंत म्हटलें हें कोण बुवा जंगली जनावर बसलें आहे? मुनींना राग आला व त्यांनीं आम्हांला शाप देऊन रानटी जनावरें करून टाकलें. मी पायां पडून माफी मागितली तेव्हां मुनि म्हणाले– "आम्हांला पाहून जो भिणार नाहीं त्याच्याच हातून आम्हांला शापमुक्ति मिळेल. नंतर जर आमच्या मुलीचें मन कोणावर बसलें तर ती देखील शापमुक्त होईल? तिचें प्रेम तुझ्यावर आहे म्हणून ती मुक्त झाली. तूं आम्हांला पाहून भ्याला नाहींस. म्हणूनच तुझ्या हातून आम्हांला मुक्ति मिळाली."

शूरसेन देशाचा राजा आपल्या राणींसह राजकन्या व तिचा प्रियकर प्रमोदक याला घेऊन आपल्या राज्यांत परत गेला. राजा परत आलेला पाहून प्रजेला फार आनंद झाला. प्रमोदक व माधवीचा विवाह थाटा माटानें झाला. प्रमोदक कोशल व शूरसेन दोन्ही देशांचा राजा झाला.

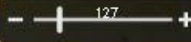
रत्नवती

सौराष्ट्राच्या वल्लभीपट्टणं या गांवीं गुहगुप्त नामक एक श्रीमंत व्यापारी रहात असे. त्याचा व्यापार परदेशाशींच असे. म्हणून त्याच्याकडे अनेक मोठमोठीं जहाजें होतीं. त्याला रत्नवती नांवाची एक मुलगी होती. मधुमती नगरीचा एक तरुण व्यापारी बलभद्र याच्याशीं तिचें लग्न झालें. परंतु विवाहरात्रीच्या पहिल्याच दिवशीं तो रत्नवती-वर रागावला आणि तिला सोडून निघून गेला.

एका परित्यक्ता पत्नी सारखी दुःखांत रत्नवती आयुष्य कंठूं लागली. आईबापांच्या घरांत देखील तिचा आदर होते नसे. एकदां एक वृद्ध योगिणी तिला भेटली. ती देवळांत पूजेला फुलें घेऊन चालली होती. तिला पाहून रत्नवती रडूं लागली. त्या म्हातारीनें जवळ येऊन प्रेमानें तिच्या पाठी-वर हात फिरवून विचारलें–"बाळ, काय झालें तुला डोळ्यांतून टिपें गाळायला?"

रत्नवती आपली करूण कथा सांगून म्हणाली–"पतीनें सोडून दिल्यावर स्त्रीची काय स्थिति होते, हें मी सांगायला हवें का? स्वतःच्या आईनें देखील मला जवळ करण्याचें नाकारलें तर मला जीव देण्या-खेरीज दुसरा उपाय नाहीं."

योगिणीचे डोळेदेखील ओले झाले. तिनें रत्नवतीला पोटाशीं धरून म्हटलें– "भिऊं नकोस बाळे! तुला जगानें सोडलें तरी मी तुझ्या पाठीशीं आहें. परंतु असला वेडेपणा करूं नकोस. तुला जगाचा वीट आला असेल तर चल, माझ्याबरोबर तपश्चर्या करूं लाग. मी तुझ्या पतीचें मन वळ-विण्याचा यत्न करून पाहातें."

"याहून जास्त मला कांहीं नको. पतीनें माझा स्वीकार केला तर मी जन्मोजन्मीं तुझे उपकार मानीन. आमच्या घरा शेजारींच नीधिदत्त नांवाचा एक व्यापारी राहातो. तो कुलीन आहे. राजा त्याचा आदर करतो. त्याची मुलगी कनकवती दिसायला अगदीं माझ्याच सारखी आहे. ती माझी मैत्रीण आहे. मी तिच्या बरोबर तिच्या घराच्या गच्चीवर फिरत राहीन. तूं येऊन तिला तिची आई बोलावते आहे असें सांगून बोलावून घेऊन जा. मी एकटीच वर गच्चीवर राहीन. तूं कांहीं तरी युक्ति करून माझ्या पतीला बाहेर बोलावून घेऊन ये. मी चेंडू खेळतां खेळतां खालीं टाकून देईन. मी कनकवती आहें असें त्यांना तो चेंडू आणून द्यायला सांग. त्यानंतर मी पाहून घेईन." रत्नवतीनेंच ही युक्ति सुचविली.

वृद्ध योगिणीनें आपली कामगिरी ठीक बजावली. निधिदत्ताच्या गच्चीवरून चेंडू खालीं पडला. बलभद्र योगिणीच्या सांगण्यावरून तो कनकवतीचा चेंडू आहे असें समजून तिच्याकडे पोंचता करण्यासाठीं गच्चीवर गेला. त्यानें रत्नवतीला कनकवती समजून चेंडू दिला. रत्नवतीनें स्मित करून त्याच्याकडे पाहिलें. बलभद्र तिच्या सौंदर्यावर मुग्ध झाला. ती त्याचीच बायको आहे हें देखील ओळखूं शकला नाहीं. दोघं परस्परांवरच्या प्रेमानें परस्परांकडे इतकीं आकृष्ट झालीं कीं एकदिवशीं दोघं परदेशीं पळून गेली.

गुहगुप्ताला रत्नवती नाहींशी झाल्याचें कळलें. तिच्या शोधार्थ तो नोकराचाकरांना पाठवणार इतक्यांत योगिणीनें त्याला येऊन सांगितलें कीं रत्नवती आपल्या पतीबरोबरच परदेशी गेली आहे. भिण्याचें कारण नाहीं. त्यानें रत्नवतीला सोडून दिलें होतें. पुन्हां तिला घरीं बोलावून आणलें तर लोक हंसतील म्हणून लोकलाजेस्तव तो तिला घेऊन परदेशी गेला आहे. अनुरूप वेळेवर त्यांची भेट होईल. तें ऐकून गुहगुप्ताच्या मनाचें समाधान झालें.

रत्नवतीनें वाटेंत एक दासी कामाला ठेवून घेतली. तिघें खेतक नामक एका गांवीं येऊन पोंचले. तेथें बलभद्रानें व्यापार सुरू केला. त्याचा धंदा तेथें खूप चालला आणि एका श्रीमंत व्यापाऱ्यांत त्याची गणना होऊं लागली.

एकदां रत्नवती व तिच्या दासीचें कांहीं कारणावरून भांडण झालें आणि तें विकोपाला गेलें. शेवटीं प्रकरण कोतवालाकडे गेलें. दासीनें रागाच्या भरांत एक गुपित म्हणून रत्नवतीच्या विरूद्ध कांहीं कोतवालाला सांगितलें. म्हणाली– "हा बलभद्र व्यापारी वल्लभीनगरच्या निधिदत्त नांवाच्या व्यापाऱ्याची मुलगी कनकवती हिला फुसलावून पळवून घेऊन आला आहे."

कोतवालानें विचार केला, बल्भद्राची अब्रू चव्हाट्यावर आणण्याची भीति दाखवून त्याच्याकडून पैसे उकळतां येतील. गांवांतल्या चार प्रमुखांना बोलावून दासीनें जें कांहीं सांगितलें होतें तें सांगून तो त्यांना म्हणाला–"आतां तुम्हींच सांगा, हा आपल्याला प्रतिष्ठित व्यापारी म्हणून बाजार पेठेंत आपलें दुकान काढून बसला आहे, आतां याला काय म्हणावें?"

बलभद्राला पण तें कळलें व तो घाबरून गेला. पण रत्नवती त्याला म्हणाली– "कांहीं भिण्याचें कारण नाहीं. तुम्ही जाऊन सांगा कीं मी कनकवती नसून गुहगुप्ताची मुलगी रत्नवती आहें. आपलें लग्न झालेलें आहे."

बलभद्रानें बायकोनें सांगितलें होतें तसें जाऊन कोतवालाला सांगितलें. कोतवालानें वल्लभीनगरीं चवकशी करविली व बलभद्रानें जें सांगितलें तें खरें ठरलें. गुहगुप्त स्वतः आपल्या मुलीला भेटायला आला. तेव्हां बलभद्राला देखील खरें गुपित कळलें. मुलगी व जांवई सुखानें रहात आहेत हें पाहून गुहगुप्ताला आनंद झाला. तो त्यांना घेऊन वल्लभनगरीं निघून गेला.

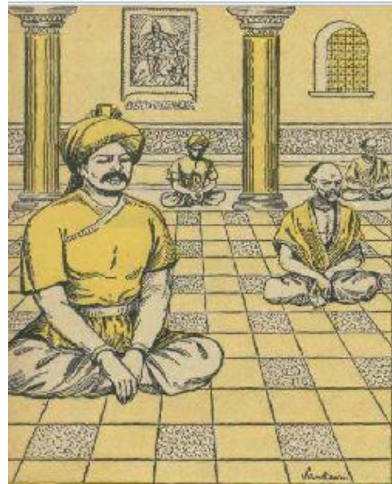
अंतरात्मा

कृष्णेच्या काठीं एका गांवीं व्यंकूशेट नांवाचा एक व्यापारी रहात असे. त्यानें पिठाची गिरणी ठेवली होती. गांवकरी वजवळपासच्या गांवचे लोक त्याच्याकडे आपलीं दळणें घेऊन येत. व्यंकूशेट एक इमानदार गिरणीवाला म्हणून गांवभर त्याची ख्याती होती. तो धान्यांतला दशांश दळणावळ घेत असे. परंतु तेवढ्यावर काम भागत नाहीं हें त्याला आढळून आलें.

व्यंकूशेटकडे शेजारच्या गांवचा एक श्रीमंत शेतकरी एकदम दोन दोन तीन तीन पोतीं दळण पाठवीत असे. एकदां दळण आणून टाकल्यावर व्यंकूशेटनें विचार केला कीं दळणावळीच्या दशांशाहून मी थोडें धान्य जास्त काढून घेतलें, तर मी किती गहूं काढून ठेवले आहेत हें त्याला काय कळणार? इतर गिरणीवाले पहा छान कोडाला टेंकून कसे बसूं लागले आहेत ते. मीच एकटा आपल्या प्रामाणिकपणाचा टेंभा मिरवण्याची काय गरज आहे?

व्यंकूशेटनें त्या दिवशीं दशांशाहून थोडे जास्त गहूं दळणावळीचे काढून ठेवले. परंतु त्याचें मन त्याला खाऊं लागलें. कारण त्यानें आजपर्यंत कधीं खोट्याचा व्यापार केला नव्हता. दशांशाहून जास्त घेतलेले गहूं दळून त्या शेतकऱ्याच्या पिठांत टाकावेत असें एकदां त्याच्या मनांत आलें.

तितक्यांत त्याला आणखी एक गोष्ट सुचली. एका विधवा बाईनें अर्धें पोतें गहूं दळायला आणून टाकलें. व्यंकूशेटनें मनांत विचार केला, ही एक गरीब बाई आहे. हिच्याकडून मी दळणावळ

दशांशाहून कमी घेईन. गरीबांवर दया केल्यास पुण्य लाभ होईल. जें पाप जास्त दळणावळ घेऊन केलें आहे त्याचें ह्या तऱ्हेनें प्रायःश्चित्त होईल. पापा-पुण्याचा जमाखर्च बरोबर होईल व मनाला लावून घेण्यासारखें कांहीं राहणार नाहीं. त्याप्रमाणें त्यानें केलें.

परंतु इतकें करूनदेखील त्याचा अंतरात्मा त्याला दोष देत होता.

कांहीं दिवसांनीं त्या श्रीमंत शेतकऱ्यानें पुन्हां दळण आणून टाकलें. या खेपेस सहा पोतीं त्यानें आणून टाकलीं. व्यंकूशेटनें दशांशाहून थोडी जास्तच दळणावळ घेतली. असेंच कित्येक वेळां त्यानें केलें. परंतु गरिबांकडून कमी दळणावळ घेण्याची गोष्ट मात्र तो विसरून गेला.

अशा तऱ्हेनें चोरीची दळणावळ घेऊन त्यानें चार पैसे जमविले. परंतु त्याचा अंतरात्मा आंतल्या आंत तळमळत होता. तो नेहमीं देवाच्या दर्शनासाठीं देवळांत जाई. देवळांत त्याला नित्य डोळ्यासमोर येणारीं नीतिवाक्यें व सूक्त्या दिसल्या. पण एका सूक्तीवर त्याची दृष्टि अडून राहाली–"चोरी कधीं करूं नये."

पूर्वी दळण ओतून व गिरणी सुरू करून तो आपल्या मित्रमंडळींशीं मोकळे-पणानें गप्पा मारीत असे किंवा कांहींतरी वाचीत बसत असे. कोणी चोरी केलेली ऐकून त्याला आश्चर्य वाटत असे व तो म्हणे–"बाबा! तो परमेश्वर वर बसून सर्व पहात असतो." परंतु आतां निधडक-पणें तें वाक्य त्याच्या तोंडांतून येत नासें झालें.

तो कधीं कधीं बाजारपेठेंत जाई. बाटेंतच एक तुरुंग होता. कोणकोणते अपराध करून लोक तुरुंगांत जातात हें त्याला माहीत होतें. तो मनाशीं म्हणत असे, उघड्या डोळ्यांनीं तुरुंगाची ही उंच भिंत पाहून देखील लोक गुन्हा करायला धजतात तरी कसे?

हाच प्रश्न त्याच्या मनांत बारंबार स्वतःच्या गुन्ह्याबद्दलपण येऊं लागला. शेवटीं त्यानें आपली चूक त्या शेतकऱ्या-समोर जाऊन स्वतःच कबूल करावयाचें ठरविलें. पण मनाला धीर होईना. चोरी करून जमा केलेले पैसे आपल्याला पचणार नाहींत असें त्याला वाटूं लागलें. पण अपराध कबूल करायला देखील हिंमत हवी ना? ती त्याच्याजवळ नव्हती. पण विचार करून त्यानें एक तोड काढली.

त्यानें त्या शेतकऱ्याकडून दळणावळ जास्त घ्यायची सोडून दिली. प्रथम त्यानें मुळींच दळणावळ न घेण्याचें ठरविलें होतें. पण पीठ जास्त आलेलें लपायचें, नाहीं व तो येऊन नक्की विचारील, म्हणून त्यानें आतांपर्यंत चोरी करून जी दळणावळ वसूल केली होती ती थोडी थोडी करून फेडण्याचें ठरविलें व तसें करूं लागला. दशांशापेक्षां थोडी कमी दळणावळ तो घेऊं लागला. अशा तऱ्हेनें हळू हळू सर्व

परत करतां येईल पीठ व माफी मागण्याची पण गरज उरणार नाहीं असा त्यानें विचार केला होता. त्या प्रमाणें सर्व कर्ज फिटेपर्यंत त्यानें विनभोभाट काम केलें. त्याच्या मनाला थोडें हलकें वाटलें.

परंतु त्या बिचाऱ्याला त्या शेतकऱ्याच्या घरीं काय होत होतें तें माहीत नव्हतें. माहीत झालें असतें तर त्याचे डोळे पांढरेच झाले असते.

त्या शेतकऱ्याची बायको संसारांत हुशार बाई होती. ती दळण मोजून पाठवी व परत आल्यावर मोजून टिपून ठेवी. पिठांत खोट आलेली तिच्या नजरेंतून चुकली नाहीं. तिनें नवऱ्याला त्याप्रमाणें विचारलें देखील.

"अग पण तो एक प्रमाणिक मनुष्य आहे! तुझीच कांहीं तरी चूक असेल." शेतकरी म्हणाला.

"बरें तर मी म्हण तें कीं आणखी कांहीं दिवस मी दळण व पीठ वजना करून पाहातें व दाखवतें पण." बायको म्हणाली. शेतकऱ्यानें होकार दिला.

या खेपेस तिनें नवऱ्यासमोर गहूं वजन करून पाठवले व पीठ दळून आल्यावर तें देखील वजन करून पाहालें. या खेपेस पीठ जास्त भरलें. बिचारीला आश्चर्य वाटलें. नवरा थट्टा करून म्हणाला—"झाली खात्री? उलट त्या बिचाऱ्या कडचेंच पीठ तुझ्याकडे जास्त जमा झालें असेल!"

बायको निरुत्तर झाली. परंतु तिचें मन मानत नव्हतें. पुन्हां येईल तेव्हां वजन करून पाहीन असें तिनें मनाशी ठरविलें.

पुढें कांहीं दिवसांनीं पीठ बरोबर भरूं लागलें. त्र्युंकूशेट कर्ज फिटलें म्हणून खूष होता. पण शेतकरी व त्याची बायको पीठ बरोबर येऊं लागलेलें पाहून चकित झाले.

त्यांना हें कोडें उलगडेना. कांहीं दिवस कमी झालें. पुढें बरोबर आलें. नंतर वाढलें व आतां पुन्हां बरोबर येऊं लागलें. आहे तरी काय भानगड?

जेवायला बसला असतां शेतकऱ्याला एक गोष्ट सुचली. कदाचित त्याच्याकडच्या वजनांत किंवा तराजूंत तर कांहीं फरक नसेल ना? कदाचित त्याला माहीत नसेल आणि त्याचेंदेखील नुकसान होत असेल.

"बरोबर! आतां आलें ना तुमच्या लक्षांत. त्याची चूक त्याच्या पदरांत बांधून या आणि म्हणावें अरे, असा हलगर्जीपणा करून स्वतःचें नांव कां घालवून बसतोस?" बायको म्हणाली.

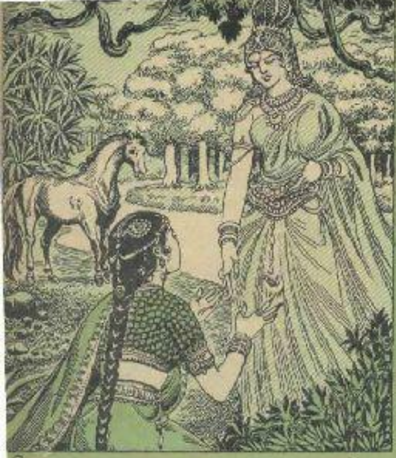
दुसऱ्यादिवशीं उजाडतांच शेतकरी गिरणीजवळ गेला. त्याला पाहून व्यंकूशेटच्या चेहरा गोरामोरा झाला. नमस्कार दंडवत देखील करायला विसरला.

शेतकऱ्यानें सरळ शब्दांत विचारलें—"मी कां आलों आहें कळलें का तुला?"

व्यंकूशेट कांहींच बोलला नाहीं.

शेतकरी म्हणाला—"अरे गृहस्था तूं पीठ दळून पाठवतोस तें काय डोळे मिटून पाठतोस? वजनबिजन करून पाठवतोस कीं

असो वा दुःखानें घालवावयाचें असतें. नाटकी लग्न केल्याचा दोष नाहीं का लागणार ?"

सुनंदिनीच्या इच्छेप्रमाणें शूरसेनाशींच तिचें शास्त्रोक्त विधीनें लग्न झालें. पाणि-ग्रहण संस्कार होतांच थोड्याचवरच शूरसेन घोडा झाला. लग्नमंडपांत खळबळ उडून गेली. लग्नाला आलेली मंडळी तें अघटित घडलेलें पाहून आश्चर्य करीत निघून गेली.

सुनंदिनी अश्वरूपांत असलेल्या आपल्या पतीला म्हणाली—"आतां आपण फार वेळ येथें थांबणें बरोबर नाहीं. मी आपल्या-बरोबर आपल्या गांवीं यायला तयार आहें. चलावें." दोघें निघालीं.

ते केतकी वनाजवळून जात असतां ती अप्सरा आडवी आली. तिनें सुनंदिनीला विचारलें—"कोण बाई तूं ? आणि हा घोडा कोण तुझ्याबरोबर ?"

सुनंदिनी म्हणाली—"हा घोडा नसून अश्वरूप मिळालेले माझे पति आहेत. कोणी तरी वनदेवी आहे. तिनें यांच्यावर राग आल्यामुळें त्यांना शाप दिला होता. म्हणून त्यांना हें रूप मिळालें."

"मीच ती वनदेवी ! मी याच्या रूपा-वर मुग्ध होऊन याच्याशीं लग्न करण्याचें ठरविलें. लग्न झाल्यावर देवपण मिळेल असें देखील सांगितलें. पण त्याचें मन तुझ्यावर बसलें होतें, व म्हणून त्यानें माझ्या प्रेमाचा तिरस्कार केला आणि आतां त्याचें फळ असें भोगीत आहे." वनदेवी म्हणाली.

सुनंदिनीनें वनदेवीचे पाय धरून विनंति केली—"माझ्या पतीचे सर्व अपराध विसरून त्यांना पुन्हां मनुष्यरूप दे. मी तुझ्या सुखांत कांहीं अंतर पडूं देणार नाहीं. तुझी दासी म्हणून आयुष्यभर तुझी सेवा करीन."

"तें मला कबूल नाहीं. तुझ्या मुळेंच तर मी तुझ्या पतीला तो शाप दिला होता." वनदेवी म्हणाली.

"तसें असेल तर मला अश्वरूप दे व त्यांना मनुष्य रूप दे. त्यांचें प्रेम तुला मिळालें तर त्याच्याबद्दल मी तुझ्यावर रागावणार नाहीं. उलट तुझे आभारच मानीन."

वनदेवीनें क्षणभर विचार केला. नंतर शूरसेनाला मनुष्य रूप देऊन ती अंतर्धान पावली. शूरसेन आपल्या पत्नीसह आपल्या घरीं आला व पुढें त्यांचा संसार सुखाचा झाला.

वेताळानें येथवर गोष्ट सांगून राजाला विचारलें—"मला हें कळत नाहीं कीं त्या अप्सरेनें एकदम आपला निश्चय कां बदलला ? सुनंदिनीला घोडी व शूरसेनाला मनुष्य करून तिनें आपल्या मनासारखें कां करून घेतलें नाहीं ? म्हणजे शूरसेनावर तिचें खरें प्रेम नव्हतें म्हणावयाचें कीं सुनंदिनीवर दया वाटली म्हणून ? या प्रश्नांचीं उत्तरें माहीत असून तूं दिलीं नाहींस तर परिणाम तुला माहीतच आहे. तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर लोळूं लागतील.

विक्रमार्क म्हणाला—"वनदेवीचें शूर-सेनावर प्रेम नव्हतें असें नाहीं. पण सुनंदिनीचें पतीवरचें प्रेम पाहून व त्याच्या-साठीं आपलें सर्वस्व पणाला लावण्याची तिची तयारी पाहून तिला माघार घ्यावी लागली. त्याग करण्यांत ती देखील मागें नाहीं हें तिला दर्शवायचें होतें. एवढेंच !"

अशा प्रकारें राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ प्रेताबरोबर अदृश्य झाला व झाडाला जाऊन लोंबकळूं लागला. [कल्पित]

परोपकारार्थ मिदं शरीरम्

विन्ध्य प्रदेशांत एक शेतकरी रहात असे. त्याला भागीरथी नांवाची एक मुलगी होती. लहानपणापासून बकऱ्या व मेंढरें चरायला घेऊन जाण्याचें काम तिला तिच्या बापानें देऊन ठेवलें होतें. सकाळपासून संध्याकाळपर्यंत ती डोंगराळ प्रदेशांतच आपल्या मेंढरांच्या मागें हिंडे व काळोख पडल्यावर घरीं परत येई.

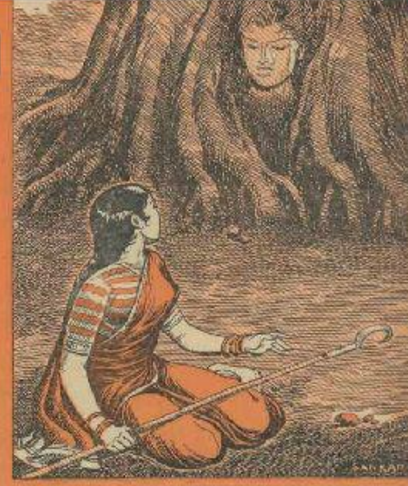
एकदां भागूला एक विचित्र रोंपटें दिसलें. त्या जागीं तें तसेंच राहालें तर बकऱ्या येऊन तें खाऊन टाकतील या भीतीनें तिनें तें एका ऊंच जागीं जाऊन लावलें. ती दररोज त्या रोंपट्याला पाणी घाली. हळूहळू त्याचें एक मोठें झाड झालें व त्याच्या सावलींत गुरें, मेंढरें व बकऱ्या येऊन बसूं लागलीं. हळू हळू उन्हाळ्यांत ती एक निवाऱ्याची जागा म्हणून जवळपासच्या गांवांत प्रसिद्ध झाली.

भागूनें ज्या ठिकाणीं तें झाड लावलें होतें त्या झाडापासून थोड्याच अंतरावर एक मोठा तलाव होता. आजूबाजूचे लोक त्याच तलावाचें पाणी पीत. उन्हाळ्यांत तलावाचें पाणी कमी झालें तरी अगदीं अटून जात नसे. कधीं अटून गेलें तर लोक तलावांत खळगे खणून पाणी जमा झालें कीं आपल्या घागरी भरून नेत. तो तलाव म्हणजे दहा पांच खेड्यांना एक जीवनाधार होता.

एके वर्षी पाऊसच पडला नाहीं व तलावांतलें पाणी पार अटून गेलें. वर्षभर लोक हवालदिल झाले. उन्हाळ्यांत तर दुष्काळच पडला. पाण्याच्या अभावी लोक गांव सोडून जाऊं लागले.

पण भागू आतां मोठी व लेकुरवाळी झाली होती. तिला गांव सोडून जाणें शक्य नव्हतें. ती नियमितपणें त्या झाडाला एक तांब्याभर पाणी घालीत असे. शेवटपर्यंत ती तो नियम पाळीत आली. एकदां तीच स्वतः दमून भागून तलावापर्यंत गेली. खळगा खणून पाहिला. पण फुकट! उन्हाळ्यामुळें अंगाची लाही होत होती. घसा कोरडा पडला होता. झाडाखालीं बसून क्षणभर दम घ्यावा म्हणून ती गेली. तिला भोंवळ आली व त्या झाडाखालीच घेरी येऊन पडली. शुद्धीवर आली. तेव्हां तिला झाडाच्या बुंधांतून कोणीतरी बोलत असल्याचा भास झाला.

"भागू, तूं इतके दिवस नित्य नियमितपणें मला पाणी घातलेंस आणि आज तुझाच जीव पाण्यांवाचून कासावीस झालेला मला कसा पहावेल? हें पहा माझें एक मूळ एका दगडाखालीं गेलें आहे. तो दगड बाजूला सारलास तर तुला खालीं पाणी दिसेल. तूं पोटभर पाणी पिऊन घे आणि पुन्हां दगड सारखा करून ठेव. कोणाला ही गोष्ट कळतां कामा नये. नाहींतर ती गोष्ट तुझ्या प्राणावर बेतेल.

भागूला तें सर्व ऐकून आश्चर्यच वाटलें. तिला तें सर्व खरेंच वाटेना. आपल्याला भ्रम तर झाला नसेल असें देखील तिला वाटलें. परंतु पाहूं या तर असा विचार करून तिनें झाडाचीं मुळें पाहिलीं आणि खरोखरच एक मूळ एका दगडाखालीं गेलें होतें. तिनें दगड बाजूला सारल्याबरोबर तिला स्फटिकासारखें स्वच्छ पाणी दिसलें. तो एक झरा होता. तिनें मागचा पुढचा कांहीं एक विचार केला नाहीं व गटागटा पोटभर पाणी पिऊन घेतलें. अंतरात्मा तृप्त झाला. तिनें भक्तिभावनेनें त्या झाडाला

नमस्कार केला आणि घरीं जायला म्हणून निघाली. इतक्यांत तेथें एक म्हातारा आला. तहानेनें त्याचा जीवदेखील कासावीस झाला होता. तो देखील भागूसारखा भोंवळ येऊन झाडाखालीं पडला. भागूनें त्या दगडाखालचें पाणी आणून त्याला प्यायला दिलें. झाडानें भागूला आठवण करून दिली–"जर तूं या पाण्याचें गुपित कोणाला कळूं दिलेंस तर तुझाच जीव जाईल. पण भागूनें तिकडे दुर्लक्ष केलें. त्या म्हाताऱ्याचा अंतरात्मा तृप्त झाला. त्यानें भागूला 'शतायुषी भव' असा आशीर्वाद दिला. तेव्हां भागू म्हणाली–"दादा, मला नाहीं, या झाडाला आशीर्वाद द्या." त्यानंतर तिनें त्या दगडाखालचें पाणी दाखवून गांवभरच्या लोकांचा जीव वांचविला.

गांवभरच्या लोकांना तें गुपित सांगून देखील तिच्या जिवाला कांहीं एक अपाय न झालेला पाहून तिला थोडें आश्चर्य वाटलें. ती म्हणाली–"हे उपकारकर्त्या वृक्ष! मी तुझ्या इच्छेविरुद्ध आपल्या गांवच्या लोकांच्या हितासाठीं हें केलें. स्वतःचा जीव देऊन इतक्या जणांचा जीव वांचविण्याचें भाग्य मिळेल एवढाच स्वार्थ मी त्यांत साधला. त्याबद्दल तूं देशील ती शिक्षा भोगायला मी तयार आहें."

बुंधांतून पुन्हां आवाज आला–"तुझी परीक्षा घेण्यासाठींच मी तें म्हणालों होतों. हें पाणी, खरें पाहिलें, तर, तूं घातलेलेंच मी सांठवून ठेवलें होतें. त्यांत मी थोडी भर घालीत आहें, एवढेंच."

त्या दिवसापासून त्या झऱ्याचें पाणी बारा महिने वाहूं लागलें तें आजतागायत वहात आहे. त्या झऱ्यामुळें तळें भरलें व तें पुढें कधींच आटलें नाहीं.

पाण्याला उकळी फुटली

एका खेडेगांवांत कल्लपा व सरसी नांवाचे एक जोडपें रहात असे. कल्लपा म्हणजे दगडोबा आणि सरसी म्हणजे सरस्वती. देवानें नांवाप्रमाणेंच बुद्धिपण त्यांना दिली होती. तेव्हां घरची थोडीफार शेतीभाती होती. कल्लपा स्वतः शेतावर जात नसे व त्याला शेतकीच्या कामांत कांहीं गम्यपण नव्हतें. म्हणून हळूहळू शेतीचें उत्पन्न कमी झालें. धान्याचा तुटवडा पडूं लागला. सरसीनें नवऱ्याला कांहीं तरी कामधंदा करायला सांगितला. कल्लप्पा म्हणाले, मला लिहितां वाचतां येत नाहीं. कांहीं कामधंदापण मी शिकलों नाहीं.

पण सरसीनें त्या दिवशीं नवऱ्याला घराच्या बाहेर काढण्याचें जणुं कांहीं मनाशीं ठरवूनच टाकलें होतें. ती त्याला म्हणाली–"काम वाटेल तें करा. आज घरांत धान्याच्या नांवानें एक दाणा नाहीं. तुम्ही कांहीं मिळवून आणलेंत तरच चूल पेटणार. मिळविण्याची शक्ति नाहीं तर चोरी तरी करतां येतें कीं नाहीं?"

"चोरी करूं म्हणतेस?" कल्लपानें चकित होऊन विचारलें व पुढें म्हणाला–"पण चोरी तरी करतां आली पाहिजे न?"

"हें सर्व नाहीं चालणार माझ्याकडे! मी सांगतें तसें करा, नाहींतर ती पहा केरसुणी!" असें सांगून तिनें कोपऱ्यांत ठेवलेल्या केरसुणीकडे बोट दाखविलें.

दगडूनें विचारलें–"चोरी कशी करूं व हें देखील तूंच सांग!"

"सूर्य चांगला डोक्यावर आला कीं शेतकऱ्यांच्या बायका जातील भाकऱ्या

घेऊन शेतावर. तुम्ही घरांत शिरून घेऊन या धान्य !" सरसीनें सुचविलें.

दगडू त्याप्रमाणें त्या दिवशीं एका शेतकऱ्याच्या घरीं गेला. बराच वेळ परत न आलेला पाहून बायको ओरडली—"पाण्याला उकळी फुटली !" दगडूनें चटकन घरीं येऊन तांदूळ आणून दिले.

तो याप्रमाणें दररोज करूं लागला. दररोज नवीन घर व धान्याशिवाय दुसऱ्या वस्तूला हात लावायचा नाहीं असा नियम त्यानें करून ठेवला होता.

परंतु कांहीं दिवसांनीं धान्याची चोरी होत असल्याची गांवांत कुणकुण सुरू झाली. ही भुताटकी आहे कीं कोणी चोर आहे हें कळेना. म्हणून सर्वांनीं चोराला पकडण्याचा चंग बांधला. सर्व आपापल्या घरांत लपून बसले.

त्या दिवशीं दगडोबा नेमके पाटलाच्या घरांतच चोरी करायला गेले आणि चोरी करीत असतां पकडले गेले. पाटलाच्या नोकरांनीं त्यांना एका खांबाला बांधून ठेवलें.

नवरा बराच वेळ परत न आलेला पाहून सरसी नित्याप्रमाणें आपल्या घरासमोर रस्त्यावर येऊन उभी राहिली आणि मोठमोठ्यानें ओरडूं लागली—"पाण्याला उकळी फुटली !"

"तें ऐकून दगडोबा ओरडले—"खांबाला बांधलें आहे !"

पाटलाला हें काय गौड बंगाल आहे कळेना. त्यांनीं दगडोबालाच विचारलें तेव्हां त्यांनीं सर्व खरें तें सांगून टाकलें. तें ऐकून सर्व पोट धरून हंसूं लागले.

पाटलांनीं सरसीला बोलावून तिची कान उघाडणी केली व दगडोबाला स्वतः शेतावर जाऊन काम करायला सांगितलें.

एकाहून एक चतुर

वज्रनाभ नांवाचा एक प्रजावत्सल राजा होता. त्याचें राज्य मणिपुर येथें होतें. त्याच्या राज्यांत नेहमीं शांतता नांदत असे. त्यामुळें विद्या, कला, व्यापार, शेतकी, उद्योगधंदे चहूबाजूंनीं राज्याची उन्नति झाली. राज्यांत प्रत्येक नागरिक हुशार, ज्ञानी व चतुर होते. आपल्या प्रजेसारखी चतुर व बुद्धिमान प्रजा इतर राज्यांत नाहीं ही गोष्ट पण राजाला माहीत होती.

एकदां राजाचा एक बालमित्र जयपुरचा राजा शतध्वज मणिपुरीं आला. त्यानें मणिपुरच्या प्रजेच्या बुद्धिमत्तेची परीक्षा घेण्याचें ठरविलें. तो आपल्या मित्राला म्हणाला—"मी तुझी व तुझ्या प्रजेची कीर्ति फार ऐकली आहे. पण मला तुझ्या प्रजेच्या बुद्धिमत्तेची परीक्षा करावयाची आहे."

वज्रनाभ म्हणाला—"मला अशी परीक्षा घेणें तेवढें बरोबर दिसत नाहीं. पण तुला पाहिजे तर पहा घेऊन परीक्षा !"

"हें पहा, वज्रनाभ ! अरे बुद्धिमत्ता ही काय शिक्षणानें वाढते ? -ती तर उपजतच असते." शतध्वज म्हणाला.

"तुझें म्हणणें अगदीं बरोबर आहे. शिक्षण व संस्कार या दोहोंची जोडी मिळाली म्हणजे ज्ञानवृद्धि होते. बुद्धि ही उपजतच असते." व्रजनाथ म्हणाला.

"बरें तर मी तुझ्या प्रजेच्या ज्ञानाचीच परीक्षा घेतों !" शतध्वज म्हणाला. तो पुढें असेंदेखील म्हणाला कीं तुझ्या प्रजेला पुरेसें ज्ञान देखील नाहीं हें मी दाखविणार आहें. त्यांत मला यश आलें नाहीं तर मी आपलें राज्य तुला देईन. मी म्हणतों

तें खरें ठरलें तर आपलें राज्य द्यायला तयार झालें पाहिजे !"

" अरे पण एवढी पैज कशाला एवढ्याशा गोष्टीसाठीं ? तरी या गोष्टीला माझी ना नाहीं." वज्रनाथ नम्रपणें म्हणाला.

दोघे आपल्या प्रधानांना बरोबर घेऊन वेश पालटून राज्यांत फिरावयास निघाले. राजधानीच्या बाहेर एका ल्हानशा खेड्यांत ते पोंचले. ती एक गरीब लोकांची वस्ती होती. एका झोंपडीजवळ एक धनगर उभा होता. त्याला शतध्वजानें नांव गांव विचारून नंतर त्याला एक प्रश्न केला—" सर्वांत ज्यास्त प्रकाश देणारी वस्तु कोणती ?"

" सूर्य !" धनगर म्हणाला.

" सर्वांत श्रेष्ठ असें पाणी कोणतें ?"

" गंगचें !"

" सर्वांत चांगली झोप म्हणजे काय ?"

" उजाडल्यावर मोडणारी झोप !"

" अक्षयपात्र म्हणजे काय ?"

" सार्थक श्रम."

" सर्वांत उत्तम फूल ?"

" लक्ष्मीला जन्म देणारें कमळ !"

तीं उत्तरें ऐकून शतध्वज चकित होऊन म्हणाला—" उत्तम ! सुंदर !" असें सांगून त्यानें धनगराला शंभर होन बक्षिस दिले. तें पाहून धनगराचा पांच वर्षांचा मुलगा हंसत झोपडीच्या बाहेर आला.

" कां रे बाबा, हंसतोस ?" शतध्वजानें त्याला विचारलें.

" तुम्ही कांहीं प्रश्न केले आणि माझ्या बाबांनीं कांहीं तरी उत्तरें दिलीं. तें ऐकून तुमचें समाधान झालें व तुम्ही त्यांना मोठें बक्षिस पण दिलें !"

" मगबरोबर उत्तरें तूं सांग बघूं !" शतध्वजानें त्याला विचारलें.

" सर्वांत जास्त प्रकाश म्हणजे ज्योति म्हणजे आनंद. माझ्या आईच्या डोळ्यांत आहे. आकाशांतून सरळ जमिनीवर पडतें तेंच उत्तम पाणी. मेहनती माणसाला लागते तीच उत्तम झोप. आमच्या आईचा हातच मुळीं अक्षयपात्र आहे. देवाला आपण वाहतों तेंच उत्तम फूल." मुलगा म्हणाला.

त्या लहान मुलाचीं उत्तरें ऐकून शतध्वज चकितच झाला. तो त्याला दुप्पट बक्षिस देऊं लागला, तें पाहून धनगराची बायको मोठ्यानें हंसत बाहेर आली. ती शतध्वजाला म्हणाली—" माफ करा, मी हंसते आहे म्हणून, पण या मुलानें जीं उत्तरें दिलीं त्यांनीं तुमच्या मनाचें समाधान झालें ? म्हणून तुमच्या या आज्ञानाबद्दलच मला आश्चर्य वाटलें."

" म्हणजे तुला या प्रश्नांचीं बरोबर उत्तरें माहीत आहेत, म्हणावयाची ?" शतध्वजानें विचारलें.

" अर्थातच ! अहो आरशांतून उजेड दिसतो तोच श्रेष्ठ उजेड. डोळ्यांतलीं टिपें हेंच सर्वोत्तम पाणी. जराशी चाहूल लागतांच किंवा नुसतें खुट्ट होतांच मोडते तीच उत्तम

झोप. भूमाताच अक्षयपात्र आहे व नवरा बायकोच्या प्रेमानें वेणींत खोवतों तेंच उत्तम फूल होय." धनगराची बायको म्हणाली.

तिचीं उत्तरें ऐकून शतध्वज तिला देखील बक्षिस द्यायला तयार झालेला पाहून धनगराची म्हातारी आई बाहेर हंसत आली व म्हणाली—"ह्या सर्वांचीं उत्तरें चुकली."

"तर मग तूं बरोबर उत्तर द्यायला तयार आहेस का?" शतध्वजानें विचारलें.

"होय, ऐक! काळोखांत जो उजेड पाडतो त्या दिव्याचा प्रकाश सर्वांत मोठा. खूप तहान लागली असतां जें पाणी मिळतें तेंच सर्वांत श्रेष्ठ पाणी. शरीर स्वास्थ्य उत्तम असल्यावर जी झोप येतें तीच सर्व श्रेष्ठ झोप. मनुष्याची बुद्धी तेंच अक्षयपात्र व एकदां फुलल्यावर वाळून गेलें तरी वर्षानुवर्षं उपयोगी पडणारें कापसाचें फूलच सर्वांत उत्तम फूल." धनगराची आई म्हणाली.

तिचें तें उत्तर ऐकून व खूष होऊन शतध्वजानें आपल्या गळ्यांतला मोत्याचा हार काढून तिला बक्षिस दिला.

दोघे मित्र राजवाड्यांत परत आल्यावर शतध्वज वज्रनाभाला म्हणाला—"मित्रा, मी हारलों तूं जिंकलास! झोंपडींत राहणाऱ्या धनगराच्या घरांत लहानथोर बायका पुरुष सर्वच इतके शहाणे व ज्ञानी निघाले तर मग इतर सुशिक्षित उच्च कुलीन लोकांविषयीं चवकशी करण्याची जरूरच राहली नाहीं."

"अरे पण! त्या सर्वांच्या उत्तरांत सारखेपणा कोठें होता? याचा अर्थ त्यांच्या शहाणपणांत कमीजास्तपणा उघडपणें दिसत होता. म्हणून तूंच पैज जिंकलास." वज्रनाभ म्हणाला.

श्रीवत्स

एकदां शनि व लक्ष्मी दोघांची भेट झाली व दोघांत कोण मोठा या गोष्टीवर वाद झाला. दोघे श्रीवत्स राजाकडे गेले आणि आपली तक्रार सांगून निर्णय द्यायला सांगितलें. श्रीवत्स म्हणाला—"माझ्या देव्हाऱ्यांत मी दोघांना बसण्यासाठीं पाट करून ठेवले आहेत. ते पाहिलेत म्हणजे माझें उत्तर तुम्हांला कळेल. दोघांनीं देव्हारा जाऊन पाहिला. लक्ष्मीकरितां सोन्याचा व शनीकरितां चांदीचा पाट ठेवलेला होता.

शनीला राग आला. त्यानें श्रीवत्सचा राजवाडा भस्म करून टाकला. त्याच्याच प्रेरणेनें श्रीवत्स राजाचा शत्रू बाहुदेव यानें त्याच्या राज्यावर स्वारी करून त्याला सिंहासनावरून हुसकावून लावलें. श्रीवत्साला चिंतादेवी नांवाच्या राणीबरोबर राज्य सोडून निघून जावें लागलें. रात्रीं दोघं ज्या जागीं झोपलीं होतीं तेथली जमीन सोन्याची झाली. त्या सोन्याच्या विटा करून दोघं त्या विकायला घेऊन निघालीं.

समुद्रकांठीं एका व्यापाऱ्याचें जहाज नांगर टाकून उभें होतें. त्यांनीं त्या व्यापाऱ्याला विटा दाखविल्या. व्यापाऱ्यानें सोन्याच्या विटा व चिंतादेवी जहाजावर पोंचतांच जहाज सोडलें. व्यापाऱ्याच्या नोकरांनीं श्रीवत्साला समुद्रांत फेंकून दिलें. चिंतादेवीला एका खोलींत कोंडून ठेवलें.

तिकडे श्रीवत्साला शनीनें समुद्र किनाऱ्यावर आणून टाकून दिलें. तो तेथून उठून नगराबाहेरच्या देवीच्या देवळासमोर येऊन बसला. त्याचवेळीं बाहुदेव राजाची मुलगी भद्रा हिच्या स्वयंवराचा मुहूर्त ठरला होता.

ती आपल्या सखींबरोबर देवीच्या दर्शनाला गेली होती. देवीची पूजा करून ती बाहेर आली तेव्हां तिला श्रीवत्स दिसला. त्यालाच वरमाला घालण्याचें ठरवून तिनें तसें आपल्या सखींना व राजाला सांगितलें.

श्रीवत्स आपल्या पत्नीच्या शोधार्थ पुन्हां समुद्रकाठीं गेला. त्याचवेळीं व्यापारी एका लहानशा होडक्यांत बसून समुद्रकाठावर आला होता. तो किनाऱ्यावरच्या लोकांच्या विनवण्या करीत होता कीं माझ्या जहाजाला जागचें हलवायला हात लावून पुण्य मिळवा.

श्रीवत्स त्याला ओळखून म्हणाला—"तूं पापी आहेस. तूं माझ्या पत्नीला समुद्रांत टाकून आमचें सोनें अपहरण केलें आहेस. तुझें जहाज जागचें हलणें अशक्य."

व्यापाऱ्यानें श्रीवत्साची क्षमा मागितली व म्हणाला—"मी तुझ्या पत्नीला जहाजावरच एका खोलींत बंद केलें आहे. खोलीचें दार पण उघडत नाहीं व जहाज पण जागचें हालत नाहीं."

श्रीवत्स होडक्यांत बसून जहाजावर गेला. त्यानें हात लावल्याबरोबर खोलीचें दार उघडलें व जहाज चालू झालें. त्यानंतर श्रीवत्स पत्नीसह समुद्रकाठीं परत आला.

तिकडे बाहुदेव आपल्या मुलीच्या इच्छेप्रमाणें देवळासमोर बसलेल्या तरुणाचा शोध काढीत समुद्रकाठीं आला. ज्याचें राज्य आपण बळकावलें होतें तोच आपल्या मुलीनें वरलेला तरुण आहे हें कळल्यावर त्यानें श्रीवत्साला त्याचें राज्य परत करून मुलीचें लग्न त्याच्याशीं करून दिलें. त्यानंतर श्रीवत्सानें शनीसाठीं देखील सोन्याची वेदिका तयार करवून लक्ष्मी व शनि दोघांचा समान आदर केला.

सुंदरकांड

तो कावळा दुसरा कोणी नसून इंद्राचा मुलगाच होता. तो पर्वतांत रहात असे व वायुवेगानें उडत असे. ब्रह्मास्त्र पाठीशीं लागतांच तो स्वसंरक्षणासाठीं त्रिलोकांत फिरला. देव, ऋषी किंवा स्वतः इंद्रदेखील त्याचें रक्षण करूं शकला नाहीं. शेवटीं निरुपाय होऊन त्यानें श्रीरामचंद्र चरणींच शरण मागितली. श्रीरामचंद्र शरणागत वत्सल म्हणून प्रसिद्ध होते. अर्थातच त्यांनीं त्याला क्षमा केली. परंतु ब्रह्मास्त्र सोडलें होतें तें मागें घेणें अशक्य होतें. तें त्या कावळ्याच्या डाव्या डोळ्याला लागलें.

सीतेनें ही गोष्ट मारुतीला सांगून रामाजवळ असा निरोप सांगायला सांगितला कीं अशा पराक्रमी व देवतुल्य पतीच्या हातून माझें रक्षण होऊं शकलें नाहीं तर त्याला कारण माझें पूर्वजन्मीचें कर्मच ठरेल.

तें ऐकून मारुती म्हणाला—"हे माते! मी रामाला तुझा हा निरोप पोंचता करीन. लक्ष्मण व वानरांचा राजा सुग्रीव यांना कांहीं निरोप सांगशील कीं नाहीं?"

"लक्ष्मणाला माझा आशीर्वाद सांग! मातेसमान मला मानून तो नित्य माझ्या सेवेला हजर असे. तो त्यावेळीं हजर असता

तर रावणाची छाती नव्हती जवळ यायची. पण ती माझीच चूक, राजा सुग्रीव हा रामचंद्राचा सखा व मित्र आहे. त्याला निराळा निरोप मी काय सांगूं? रामचंद्राला मदत करायला सांग!"

नंतर पदरांत बांधलेला चूडामणी काढून तो मारुतीला देत सीता म्हणाली—" विवाह प्रसंगीं माझ्या आईनें हा मला दिला होता. तेव्हां महाराज दशरथ देखील तेथें होते. खूण म्हणून हा श्री रामचंद्राला दे. हा पाहतांच त्यांना त्यांचे वडील व माझी आई दोघांची आठवण होईल."

मारुतीनें तो चूडामणी नमस्कार करून ठेवून घेतला. नंतर सीतेला म्हणाला—"एकदां रावणाला समोर भेटून जावें म्हणतों." लंकेला येऊन फक्त सीतेला पाहून परत जाण्यांत काय विशेष आहे? राक्षसांना थोडा पराक्रम दाखवून व त्यांचा पराक्रम पाहून जाऊं या. युद्ध झालेंच तर एक अंदाज राहील. सुग्रीवाला त्याप्रमाणें तयारी करतां येईल. वानरांचा पराक्रम दाखवून राक्षसांना त्यांची दहशत बसेल असें कांहीं तरी केलें पाहिजे. अशोक वन हें रावणानें फार हौशीनें तयार करविलें होते. तेंच नष्ट केलें तर रावण चिडून जाईल व माझें पारिपत्य करण्यासाठीं राक्षस वीरांना पाठवील. तेव्हां दाखवितां येईल आपला पराक्रम, असा विचार करून मारुतीनें अशोक वनांतील वृक्ष वेली उपटून तोडून टाकायला सुरवात केली. झाडावर बसलेले पक्षी घाबरून ओरडूं लागले. बागेचे राखणदार रावणाकडे धांवले.

मारुतीनें चालविलेला अशोकवनसंहार राक्षस स्त्रियांनीं पाहिला. मारुतीनें आपलें शरीर जास्तच वाढवलें. त्यांनीं सीतेला विचारलें—"हा कोण? कोठून आला व तुला काय म्हणाला?"

सीता म्हणाली—"आतां हें सर्व मला काय माहीत? तो कोण हें तुम्हीच मला सांगा."

तें ऐकून राक्षसिणी जास्तच घाबरून गेल्या. त्यांच्यापैकीं कांहीं सीतेच्या संरक्षणासाठीं तेथेंच थांबल्या व कांहीं रावणाला तें वृत्त सांगण्यासाठीं धांवल्या. त्या रावणाला म्हणाल्या—"एक भयंकर महा बलशाली व महाकाय वानर सीतेजवळ कांहीं तरी बोलून गेला. तो अशोकवनांत शिरला व त्यानें वनाचा संहार चालू केला आहे. सीतेला आम्ही विचारलें कीं तो कोण? पण सीतेनें आम्हांला समाधान कारक उत्तर दिलें नाहीं. तो कोण, कोठून आला, त्याला कोणी पाठविलें, कांहींच कळत नाहीं. सीता ज्या अशोक वृक्षाखालीं बसते तो एक वृक्ष सोडून जवळ जवळ सर्व अशोकवन त्यानें उध्वस्त करून टाकलें आहे. सीता एका शिशुपा वृक्षाखालीं जाऊन बसली आहे. तो सीतेशीं कांहीं तरी बोलला आहे व अशोकवन त्यानें उध्वस्त केलें आहे. या दोन्ही अपराधांबद्दल त्याला शिक्षा झाली पाहिजे."

तें ऐकून रावणाला क्रोध आला. त्यानें राक्षसवीरांना मारुतीचें पारिपत्यकरून त्याला

धरून आणण्यासाठीं पाठविलें. ते जवळ आल्यावर मारुती आपली शेपटी जमिनीवर आदळून त्यांना भेवडावूं लागला व म्हणाला—"श्री रामचंद्राचा जय! वानरराज सुग्रीवाचा जय! मी रामाचा दास आहें. माझें नांव हनुमान, शत्रूचा नाश हें माझें ब्रीद आहे. सहस्र रावण युद्धांत माझ्यासमोर उभे राहाणें शक्य नाहीं. तुम्हां राक्षसां देखत या लंकेचा ध्वंस करून सीतेला नमस्कार करून प्रभु रामचंद्राकडे परत जाईन."

गेरूच्या पर्वतासारखा हनुमानाचा तो भयंकर देह पाहून व मारुतीचा तो घनगंभीर

धडधडाटासारखा आवाज ऐकून राक्षसांच्या हृदयांत धडकीच बसली. परंतु रावणाची आज्ञा होती. परत जावें तर मरणच व पुढें जावें तरी मरणच, असा विचार करून त्यांनीं हनुमानावर शस्त्रप्रहार करायला सुरवात केली. मारुतीनें अशोकवनाच्या फाटकाचे दोन लोखंडी स्तंभ उपटून त्यांचा दांडक्यासारखा प्रयोग केला आणि राक्षसांना जमिनीवर लोळविलें. राक्षसांना मारून पिटाळून लावलें तरी मारुती फाटकाजवळच उभा राहिला.

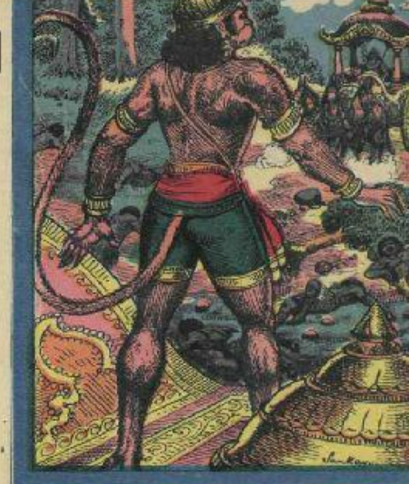
राक्षस घाबरून रावणाकडे पळाले आणि म्हणाले–"त्या माकडानें आमच्यापैकीं अर्ध्या अधिक राक्षसवीरांना ठार केलें आहे. कित्येक जखमी होऊन जमिनीवर लोळत आहेत."

रावणाला अर्थातच राग आला. त्यानें प्रवस्त राक्षसाचे पुत्र अजेय व जंबुमाळी दोघांना मारुतीशीं युद्ध करण्यास पाठविलें.

राक्षसांना ठार करून मारुती फाटका-जवळ उभा असतां त्याला अशोकवनांतील चैत्यासारख्या एका भवनाची आठवण झाली. त्यानें तें उध्वस्त केलें नव्हतें. तें उध्वस्त करण्याचें ठरवून चैत्यभवनावर त्यानें उडी मारली. त्याबरोबर चैत्यभवन कोसळलें. त्याच्या रक्षणासाठीं रावणानें नेमलेले शंभरावर राक्षस मारुतीवर शस्त्रें घेऊन धांवले. त्यांनीं शस्त्रप्रहार केल्यावर मारुतीला राग आला. त्यानें आपलें शरीर आणखी जास्त वाढवलें. त्यानें त्या कोसळलेल्या भवनाचा एक स्तंभ उचलून इतक्या जोरानें गरगर फिरवला कीं त्याच्या घर्षणानेंच अग्नि उत्पन्न झाला व चैत्य भवन जळून बेचिराख झालें. मारुतीनें तोच खांब घेऊन राक्षसांना ठार केलें.

नंतर हनुमान गरजला–"ऐका, नीट कान देऊन ऐका! मीच एकटा नसून माझ्यासारख्या' शतशत वानरांना आमचा राजा सुग्रीव यानें सीतेच्या शोधार्थ पाठविलें आहे. लक्षावधि वानरांचें सैन्य घेऊन स्वतः राजा सुग्रीव पण येत आहे. तुम्ही श्री रामचंद्राशीं वैर करून आत्मघाताची तयारी केली आहे. आतां तुमची लंकापुरी नष्ट झाली असें समजा. तुम्हां सर्वांचा संहार करून रावणाला देखील राम यम-सदनाला पाठवील!"

लाल फुलांची माळ घालून डोक्याला पण लाल फुलें खोंचून जंबुमाली धनुष्यबाण घेऊन गाढवांच्या रथांत बसून आला तेव्हां मारुती अशोकवनाच्या फाटकांतच बसला होता. जंबु मालीनें मारुतीवर एका मागून एक अनेक बाण सोडले व त्याला जखमी पण केलें. मारुतीनें दगड व झाडें त्याच्या अंगावर फेंकली. जंबुमालीनें मध्येंच बाण सोडून तीं नष्ट करून टाकलीं. तेव्हां मारुतीनें तो खांब उचलून जंबुमालीवर टाकला. त्याच्या खालीं जंबुमाली, त्याचा रथ व घोडे सर्वांचा चक्काचूर होऊन गेला.

रावणाला जेव्हां जंबुमालीच्या वधाची बातमी कळली तेव्हां मात्र त्याला मारुतीच्या शक्तीची थोडी कल्पना आली. त्याला राग पण आला. त्यानें आपल्या सात शूर व अस्त्रविद्येंत निपुण अशा राक्षसवीरांना पाठविलें. सर्व शत्रूचा नाश करून रावणाकडून शाबासकी मिळविण्याच्या आशेनें ऐटींत अशोकवनापर्यंत येऊन दाखल झाले. सर्वांनीं एकदम मारुतीवर बाण सोडायला सुरवात केली. हनुमान स्वतःचा बचाव करीत आकाशांतच उडत राहिला आणि त्याच्यावर बाण सोडणाऱ्या राक्षसांना मधून मधून लाथाबुक्के मारूं लागला. मारुतीचे प्रहार असह्य होऊन राक्षस रक्त ओकूं लागले व पटापट जमिनीवर आदळूं लागले. त्यांच्या

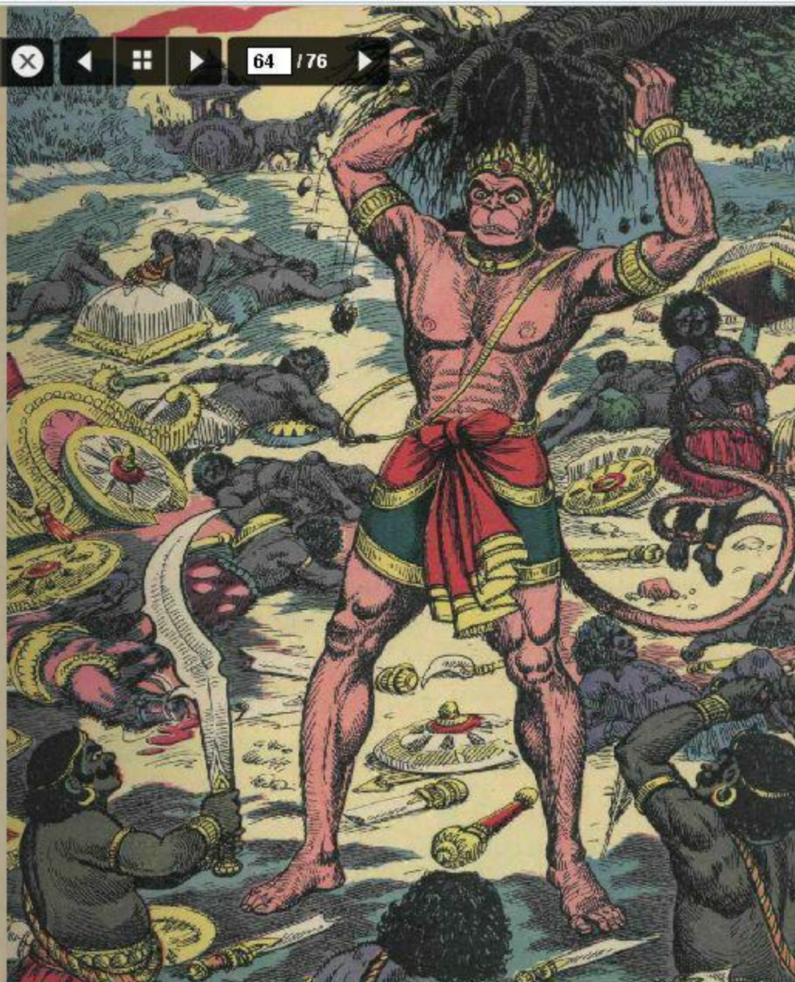
चांदोबा

किंकाळ्यांनीं लंकेवरचें आकाश देखील हादरलें. रावणाचे एक दोघे मंत्री व पुत्र देखील ठार झालेले ऐकून रावणाला भीति वाटली. परंतु त्यानें तें भ्यास्याचें सोंग करून विरुपाक्ष, कापाक्ष दुर्धर, बुधस, मासकर्ण वगैरे मुख्य मुख्य सेनापतींना बोलावून आज्ञा केली–"तुम्ही चतुरंग सैन्य घेऊन जा व त्या वानराची खोड मोडून या. तो मला वानर असावासा वाटत नाहीं. इंद्रानें आपल्या तपश्चर्येच्या जोरावर भूत उत्पन्न करून आपल्याला त्रास द्यायला पाठविलें असावें. मी एकाहून एक बलवान वानरांना–वाली, सुग्रीव, नील आदिकांना पाहिलें आहे. परंतु हा तर त्यांच्याहून भयंकर दिसतो आहे. वानर-रूपांत हें भूतच असलें पाहिजे. काय वाटेल तें करून त्याला कैद करून घेऊन या. युद्ध सावधपणें करा."

पांच राक्षसवीर अशोकवनाच्या फाटका जवळ पोंचले. मारुतीला त्यांनीं पाहिलें व त्याच्या चारी बाजूला उभे राहून त्याच्या अंगावर एकदम हल्ला सुरू केला. दुर्धरनें मारुतीच्या डोक्याला नेम धरून पांच बाण सोडले. मारुतीनें सिंहगर्जना करून आकाशांत उड्डाण केलें व दुर्धरच्या रथावरच उडी मारली. दुर्धरबरोबर त्या सर्वांचा चक्काचूर झाला.

दुर्धरला मेलेला पाहून विरुपाक्ष, कापाक्ष दोघांनीं आकाशांत उड्डाण केलें. त्यांनीं मारुतीच्या छातीवर गदाप्रहार सुरू केला. मारुतीनें झाड उपटून त्यांना झोडपून काढलें. दोघे क्षणार्धांत मरून पडले. आतां फक्त दोघे वीर उरले. ते आपापल्या तलवारी उपसून मारुतीवर धांवले व त्यांनीं मारुतीला जखमी करून सोडलें. मारुतीनें एक पर्वतच मुळापासून उपटून त्यांच्या अंगावर फेंकला.

ते दोघे त्याच्याखालीं चेंगरून मरून गेले. अशा तऱ्हेनें पांचहि राक्षस वीरांना ठार करून हनुमानानें त्यांच्याबरोबर आलेल्या राक्षस सैन्याची धुळदाण उडवून दिली. रस्त्यावर गल्ल्यांतून जिकडे पहावें तिकडे राक्षसवीर मरून पडले होते.

हें सर्व कळल्यावर रावणानें आपला शूर मुलगा अक्षयकुमार याला पाठविलें. तो आपल्या सुवर्ण रथांत बसून मारुतीशीं युद्ध करण्यास निघाला. त्याच्याबरोबर रावणानें एक मोठें सैन्य देखील पाठविलें.

मारुती अशोकवनांत जणुं कांहीं अक्षयकुमाराची वाट पहात बसला होता. त्याच्या चेहऱ्यावरच त्याचें शौर्य व साहस झळकत होतें. अक्षयनें मारुतीला पाहिलें व तो महाबली आहे हें ओळखायला त्याला वेळ लागला नाहीं. दोघांचें घनघोर युद्ध झालें. अक्षय वयानें फारच लहान होता. पण त्या तरुण वयांत त्यानें दाखविलेलें शौर्य व पराक्रम पाहून मारुतीला कौतक वाटलें. अक्षयकुमाराच्या बाणवृष्टीपासून स्वतःचा बचाव करीत हनुमान आकाशांत उडत विचार करीत होता कीं पोरवयांतच हा इतका पराक्रमी आहे तर पुढें तो महा प्रतापी निघेल. तरीदेखील याचा शेवट केलाच पाहिजे.

अक्षयकुमाराचा रथ आकाशांत देखील उडत होता. मारुतीनें त्याचे घोडे वरच्या वर मारून टाकले आणि रथाचे तुकडे करून जमिनीवर फेंकून दिले. परंतु अक्षय अस्त्र-बलानें आकाशांत उडाला. तो वर जात असतां मारुतीनें खालून त्याचे पाय धरले व त्याला गर गर फिरवून जमिनीवर आपटून ठार केलें.

परोपकारी गोपाळ

एका गांवीं गोपाळ नांवाचा एक तरुण मुलगा रहात असे. लहान थोर सर्वांना तो निःस्वार्थ बुद्धीनें मदत करी. एकदां तो कांहीं कामासाठीं बाहेर गेला असतां एका गल्लींत एका घराच्या दारांत एक लहान मुलगी उभी असलेली त्याला दिसली. ती म्हणाली–"अहो काका! माझी आई आजारी आहे. जरा आंत येतां का?"

"येतों हं! असें म्हणत गोपाळ मुली बरोबर घरांत गेला आणि विचारलें– "केव्हांपासून ताप आहे? कोणाचें औषध चालू आहे?"

ती बाई म्हणाली–"आम्हां गरिबाला कोण औषध देणार बाबा? आम्हांला तर "औषधं जाह्नवी तोयं!" आण "वैद्यो नारायणो हरिः!"

"बरं, मी लवकर औषध घेऊन येतों." असें सांगून गोपाळ वैद्यबुवांकडे गेला. त्या गांवांत तो एकच एक वैद्य होता. गोपाळनें हाक मारल्यावर एका पोऱ्यानें दार उघडलें.

"वैद्यबुवा आहेत का?" गोपाळनें विचारतांच त्या मुलानें उत्तर देण्याऐवजीं हात पुढें केला. गोपाळला त्याचा अर्थ कळला नाहीं. म्हणून त्यानें विचारलें– "काय पाहिजे तुला?"

"माहीत नाहीं का तुम्हांला? वैद्यबुवांना भेटायचें असेल तर माझ्या हातावर प्रथम एक पावली ठेवा! त्यांचा सल्ला हवा असेल तर अधेली द्यावी लागेल व औषध पाहिजे असेल तर एक बंधा रुपया द्यावा लागेल."

गोपाळनें त्याच्या हातावर एक पावली ठेवली व आंत गेला. वैद्यबुवांनीं त्याला पाहतांच हात पुढें केला. गोपाळनें वैद्य-

बुवांच्या हातावर एक अधेली ठेवली. गोपाळनें जें कांहीं सांगावयाचें तें सांगितल्या वर वैद्यबुवा म्हणाले–"रोग्याला पाहाल्या-शिवाय औषध कसें देणार ?"

गोपाळ म्हणाला–"रोग्याला येथवर आणणें शक्य नाहीं. तुम्ही येऊन जरा पाहून गेलांत तर फार उपकार होतील."

"रोग्याला घरीं येऊन पहायचें झालें तर दोन रुपये अगाऊ द्यावे लागतील !" वैद्यबुवा म्हणाले. गोपाळनें कबूल केलें. वैद्यबुवांनीं त्याच्याबरोबर जाऊन त्या मुलीच्या आईला तपासून 'घरीं येऊन औषध घेऊन जा' म्हणून सांगितलें. वैद्यबुवांनीं औषध दिलें व एक बंधा रुपया हातांत पडल्यावर गोपाळला विचारलें– "तुमच्या कोण त्या बाई ?"

"माझें त्यांचें कांहीं एक नातें नाहीं ! गरीबीनें गांजलेली आजारी बाई आहे ती व मी एक तिच्याहून बऱ्या स्थितींतला मनुष्य. या पलीकडे आमचें कांहीं एक नातें नाहीं." गोपाळ म्हणाला.

गोपाळ मुलीला औषध केव्हां द्यायचें खाणें पिणें काय हें सर्व सांगून घरीं गेला. घरीं जाऊन त्यानें आपल्या बायकोला बोलावून आणलें आणि त्या बाईच्या मदतीला तेथें बसवून घरीं निघून गेला.

वैद्यबुवा दोन तीनदां येऊन गेले व नवराबायको त्या बाईची सेवा शुश्रूषा करीत आहेत हें पाहून "मूर्ख आहेत झालें !" असा विचार करून निघून गेले.

चार पांच दिवसांनीं त्या बाईची तब्येत छान सुधारली. गोपाळ बायकोबरोबर घरीं जात असतां वैद्य बुवा ओसरींत बसलेले दिसले. काळजींत होते बिचारे. गोपाळनें तें ओळखलें व विचारलें–"काय वैद्यबुवा ? असें काय बसलांत ?"

"गांवांत राहणें फुकट. कोणी शेजारी हांक मारली तर जवळ यायला देखील तयार नाहीं, पैशाचे लोभी आहेत सर्व !" वैद्य बुवा म्हणाले.

"बोला काय पाहिजे तुम्हांला ? मी आहें कीं !" गोपाळ म्हणाला.

"अरे, एकट्यानें काय काम होणार ? आमची गाय उठवणीला आली आहे. तिला उभी करून न्यायचें आहे. गुरांच्या दवा-खान्यांत !" वैद्य बुवा म्हणाले.

"त्यांत काय ? आम्ही दोघं आहों कीं ! कोठें आहे गाय ?" गोपाळनें विचारलें.

वैद्यबुवा गोपाळला बरोबर घेऊन गोठ्यांत गेले. गोपाळनें खांद्याचें उपरणें कमरेला बांधलें व पाठीमागून शेपटी धरून गाईला उभी करूं लागला. पण एकट्यानें गाय कशी उभी राहणार ? त्यानें वैद्यबुवांना पण हात द्यायला बोलाविलें. ते आले. तिघांनीं प्रयत्न केला तरी गाय उभी राहीना.

वैद्यबुवांच्या घरासमोर गंमत पहायला पुष्कळ लोक जमा झाले होते. पैशावांचून त्यानें कधीं कोणाला औषध दिलें नाहीं, हें लोक कसे विसरणार ? गाईला गुरांच्या दवाखान्यांत न्यायला त्यांनीं मजुरांना बोला-

दिलें तेव्हां मजुरांनीं प्रत्येकी एकेक रुपया मागितला. जो दुसऱ्याला मदत करतो, त्याच्या मदतीला लोक धांवतात. या वैद्याला फुकटांत कोण मदत करणार ? परंतु लोकांनीं पाहिलें कीं गोपाळ व त्याची बायको गाईला उभी करण्याचा प्रयत्न करीत आहेत तेव्हां ते पुढें आले व हातभार देऊन गाईला उभी केलें. ते गोपाळला म्हणाले-"या वैद्यबुवांच्या मदतीला नाहीं, आम्ही तुमच्या मदतीला आलों आहों. अहो, कोणी मरत असला तरी हा पैशाशिवाय त्याला येऊन पहात नाहीं. पुरा यमराज आहे." लोकांनीं खडसून वैद्यबुवांची हजेरी घेतली.

गोपाळ गाईला घेऊन शेजारच्या गांवीं गुरांचा दवाखाना होता तेथें गेला व गाईचें औषध पाणी पुरें करून संध्याकाळीं घरीं परत आला.

वैद्यबुवा काळजी करीत घरीं बसून होते. गाय आलेली दिसल्याबरोबर धांवत पुढें आले व गोपाळचे आभार मानून त्याला विचारूं लागले, "काय देऊं आपल्याला ?"

गोपाळ स्मित करून म्हणाला–"गाईची थोडी सेवा घडली ! त्याचें जें पुण्य मिळालें तेंच पुरे मला ! मुक्या प्राण्याच्या मदतीला आपण माणसांनीं नाहीं धांवलें तर कोण धांवणार ? गरीबाचें देखील तसेंच आहे ! तीं देखील परमेश्वराचींच लेंकरें त्यांची सेवा केली कीं नारायणाची सेवा आपो-आप होते."

वैद्यबुवांनीं त्या दिवसापासून कोणाकडे औषधाकरितां पैसे मागितले नाहींत. कोणी स्वतः होऊन जें दिलें त्यांतच मनाचें समाधान करून घेण्याचें ठरविलें.

"कॅक्टस"

हें एक तऱ्हेचें निवडुंग आहे. पण वाळवंटांत ६० फूट उंच वाढलेला निवडुंग म्हणून जगांतील एक आश्चर्य व्हायला तो कारण झाला. मेक्सिकोच्या एका वाळवंटांत हा वाढतो. मेक्सिकोचे रहिवाशी याचा घराच्या तुळयांसारखा देखील उपयोग करतात. पक्षी यावर आपलें घरटें सुद्धां बांधतात

